

økonomi & politik

Torben Worre:

Vælgeradfærd 1971-1981

Jørgen Goul Andersen:

Partierne og klasserne - forskydninger i 1970'erne

Palle Svensson:

Politikerne og krisen

Ole Karup Pedersen:

Socialistisk Internationale, Socialdemokratiet og dansk udenrigspolitik

Tor Bjørklund:

Det Norske Fremskrittspartiet i lys av det Danske

Lisbeth Strandmark:

Den danske arbejdsstyrkes bevægelser på årsbasis 1972-79 belyst ved hjælp af erhvervsoverlevelsestavler

Modtagne bøger

Register til årgang 1983

57. årgang 1983

nr. 4

Økonomi og politik

Økonomi og Politik bringer samfundsvidenskabeligt baserede artikler om nationale og internationale økonomiske, politiske og sociale forhold. Af interesse er analyser af den førte politik inden for særlige områder med henblik på belysning af baggrund, politisk forankring, gennemførelse og konsekvenser.

Økonomi og Politik har sin baggrund i

nationaløkonomi, politologi og samtids-historie, men optager gerne artikler med anden samfundsvidenskabelig baggrund. Manuskripter indsendes til redaktøren, professor lic. oecon. Jørn Henrik Petersen, Institut for Offentlig Økonomi og Politik, Odense Universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M.

Økonomi og Politik

har i forbindelse med udgivelsen af de to
sidste årgange modtaget finansiel støtte fra:

Den Danske Bank

Forenede Kreditforeninger

Handelsbanken

Nationalbanken

Privatbanken

Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd

Tuborgfondet

Indholdsfortegnelse:

<i>Torben Wørre:</i>	Vælgeradfærd 1971-1981	Side 263
<i>Jørgen Goul Andersen:</i>	Partierne og klasserne - forskydninger i 1970erne	Side 274
<i>Palle Svensson:</i>	Politikerne og krisen	Side 287
<i>Ole Karup Pedersen:</i>	Socialistisk Internationale, Socialdemokratiet og dansk udenrigspolitik	Side 301
<i>Tor Bjørklund:</i>	Det Norske Fremskrittspartiet i lys av det Danske	Side 309
<i>Lisbeth Strandmark:</i>	Den danske arbejdsstyrkes bevægelser på årsbasis 1972-79 belyst ved hjælp af erhvervsoverlevelsestavler	Side 322
	Modtagne bøger	Side 335
	Register til årgang 1983	Side 336

POLITICA

c/o Institut for Statskundskab
Universitetsparken, 8000 Århus C

15. årgang indeholder følgende temaer ud over anmeldelser og aktuelle enkeltartikler:

BOLIGPOLITIK Den danske bygge- og boligsektor står over for de vanskeligste problemer siden krigen. Dette rejser spørgsmål om sektorens tilpasningsmuligheder, samt om, hvorvidt man er i stand til at frembringe mere langsigtede løsninger i samspillet med administrationen og organisationerne.

Indeholder blandt andet følgende artikler:

- Træk af den boligpolitiske beslutningsproces.
- Udviklingslinjer i byggeriet og boligpolitikken 1973-1982.

**AMERIKANSK
UDENRIGS-
POLITIK**

Amerikansk udenrigspolitik er en af de vigtigste faktorer i den internationale økonomiske og politiske udvikling. Trods stor opmærksomhed kan det være svært at få et præcist billede af, i hvilken retning den bevæger sig.

Indeholder blandt andet følgende artikler:

- Amerikansk økonomi og forholdet til Vesteuropa.
- Udviklingstendenser i amerikansk bistandspolitik.

**MAGTEN
I DANMARK**

Magten og dens fordeling er et af de centrale spørgsmål inden for den politiske videnskab, og intentionen med dette nummer er at give en redegørelse for, hvor magtforskningen står.

Indeholder blandt andet følgende artikler:

- Massemediernes magt.
- Effektivitet og produktivitet i den offentlige sektor.

**UNGDOMS-
POLITIK**

Ungdomsår, ungdomsudvalg og ungdomsproblemer er baggrunden for dette temanummer. Ungdomspolitik er blevet et centralt område i det politiske system.

Indeholder blandt andet følgende artikler:

- Unges uddannelse - målsætning og virkelighed.
- Ungdommen og statens residuelle rolle.

ABONNEMENTSPRISER FOR 15. ÅRGANG:

Studerabonnement	kr. 125.00
Normalabonnement	kr. 155.00
Institutionsabonnement	kr. 180.00

POLITICA c/o Institut for Statskundskab
Universitetsparken, 8000 Århus C

Vælgeradfærd 1971-1981

1970erne har været en periode præget af politisk ustabilitet med nyvalg hvert andet år og stærke forskydninger i partiernes mandattal i folketinget. Det er ikke landets problemer eller partiernes politik, der er den væsentligste årsag til denne ustabilitet, men derimod forandrede vælgeradfærdsmønstre.

I denne artikel analyseres ændringerne i 1970ernes vælgeradfærd, deres konsekvenser for partisystemet og deres årsager i samfundsudviklingen. Det sker fortrinsvis på grundlag af interviewundersøgelser, der er gennemført ved alle folketingsvalg siden 1971.¹⁾

1. Partisystemets udvikling.

Valgresultaterne fra det sidste tiår udviser usædvanlig store bevægelser, sammenlignet med det forudgående årtier (tabel 1). De fleste forskydninger skyldes åbenbart korttidsfaktorer, aktuelle omstændigheder, der ved bestemte valg giver visse partier fremgang og og svækker andre. F.eks. beror Venstres fordobling af stemmetallet i 1975 på partiets kortvarige regeringsmagt, og lederskift i Socialdemokratiet og SF i 1972, i Konservative i 1974 og i de Radikale i 1976 har øjensynligt kostet stemmer. Spørgsmålet er, om der bag disse korttidsbevægelser ligger egentlig om-

struktureringer, d.v.s. varige ændringer i partiernes styrkeforhold. Tabellen viser gennemsnit for hele perioden 1971-1981, som kan sammenlignes med de foregående årtier. Nogle forandringer falder umiddelbart i øjnene, f.eks. er de store gamle partier gået tilbage, og der er sket en spredning på flere partier. Men den vigtigste forandring vedrører ikke de enkelte partiers styrke, men relevansen af gennemsnit. Tidligere havde partierne et nogenlunde fast normalniveau. Deres stemmetal svingede omkring dette niveau under indflydelse af korttidsfaktorerne. I 70erne har svingningerne imidlertid været så store, at det ikke længere har megen mening at tale om et partis normalniveau. De Konservative svinger mellem 5 og 17%, Centrum-Demokraterne mellem 2 og 8% og Socialdemokraterne mellem 26 og 38%, og disse udsving er ikke udtryk for gradvise overgange, men sker brat, fra valg til valg, uden at nogen underliggende udviklingstendens træder frem. Det gamle partisystem med dets faste struktur er gået i opløsning, men det er ikke blevet erstattet af et nyt system med en anden struktur. De mange partier med hastigt skiftende indbyrdes størrelsesrelationer kan næppe siges at have nogen normaltilstand, man kan knapt nok længere sondre mellem store og små partier, når fordobling og tredobling af stemmetal ikke er usædvanlige fænomener. I de nederste linier af tabel 1 er partierne samlet i grupper for at afklare, om der findes større stabilitet på et højere niveau.

Den traditionelle partistruktur var domineret af de tre gamle klassepartier, Socialdemokratiet, Venstre og Konservative.

Endnu i 1950'erne og 1960'erne støttedes de stadig af 4/5 af vælgerne, men sidst i 1960'erne begyndte de at gå tilbage, og ved jordskredsvalget i 1973 fik de tre gamle partier tilsammen under halvdelen af stemmerne. Men hermed var bunden nået. Ved de senere valg har de genvundet noget af det tabte og fået omkring 60% af stemmerne, og der er ingen tegn på fortsat tilbagegang. Medens nyere partier tidligere måtte nøjes med tilsammen 20% af stemmerne, fik de i 1970'erne 40%. Tabellen viser, hvad denne forskydning har betydet for den overordnede balance mellem højre og venstre. Traditionelt har der eksisteret en ligevægt mellem en borgerlig og en socialistisk blok, og nogle små midterpartier har udgjort tungen på vægtskålen. Tabellen viser, at der ikke i 1970'erne er sket nogen varig »højredrejning«. De socialistiske partier²⁾ havde ganske vist stærk tilbagegang i 1973, men det var et korttidsudsving, ved de senere valg har balancen været mere hårfn end nogensinde. Den strukturelle forandring har altså

indebåret en spredning af vælgerne på flere partier på begge sider af midten, men ikke en ændring af den grundlæggende ligevægt, som bl.a. finder udtryk i den parlamentariske balance i folketinget.

2. Ændringer i vælgeradfærden.

De omfattende stemmeforskydninger fra valg til valg tyder på, at der er sket grundlæggende forandringer i vælgeradfærden, et fald i den traditionelle partistabilitet. Et samlet udtryk herfor er nettoforskydningerne, d.v.s. summen af partiforskydningerne ved et valg, som gengives i tabel 1 og 2³⁾. De var i 1950'erne i gennemsnit 3,5% og voksede i 1960'erne til 8,5% og i 1970'erne til 16,4%. Men samtidig med, at der er sket en langtidsvækst, så er der stor forskel fra valg til valg. Endnu i 1971 var forskydningen kun 9,5%, men i 1973 tredobledes tallet til 29,9%, et absolut højdepunkt i bevægeligheden, der bl.a. hang sammen med tre nye partiers gennembrud (Fremskridtspartiet, Centrum-Demokraterne og Kristeligt Folkeparti fik tilsammen 28% af stemmerne). Ved de følgende valg faldt bevægeligheden igen, og i 1979 kom den næsten helt ned på 1971-niveau for atter at stige i 1981.

Tabel 1. Partiernes stemmetal.

Parti	Tiårsgennemsnit								
	1950'erne	1960'erne	1971-81	1971	1973	1975	1977	1979	1981
Socialdemokratiet	40,1	39,1	33,5	37,3	25,6	30,0	37,0	38,3	32,9
Radikale	8,1	8,8	7,8	14,4	11,2	7,1	3,6	5,4	5,1
Konservative	17,1	19,3	11,1	16,7	9,2	5,5	8,5	12,5	14,5
Retsforbundet	5,6	1,2	2,3	1,7	2,9	1,8	3,3	2,6	1,4
SF		7,2	6,9	9,1	6,0	5,0	3,9	5,9	11,3
Kommunisterne	4,2	1,0	2,7	1,4	3,6	4,2	3,7	1,9	1,1
Centrum-Demokrater			5,6		7,8	2,2	6,4	3,2	8,3
Kristeligt Folkeparti			3,3	2,0	4,0	5,3	3,4	2,6	2,3
Venstre	22,9	20,0	14,5	15,6	12,3	23,3	12,0	12,5	11,3
VS		(2,0)	2,4	1,6	1,5	2,1	2,7	3,7	2,7
Fremskridtsparti			12,8		15,9	13,6	14,6	11,0	8,9
Tre gamle partier	80,1	78,4	59,1	69,6	47,1	58,7	57,5	63,3	58,7
Socialistpartier	44,3	47,8	45,6	49,4	36,7	41,2	47,3	50,2	48,0
Nettoforskydning	3,5	8,5	16,4	9,5	29,9	17,8	18,2	10,6	12,6

Tabel 2. Vælgeradfærd 1971-81. Procent af alle vælgere.

	1971	1973	1975	1977	1979	1981	Gennemsnit 1971-81
Nettoforskydning i alt	9,5	29,9	17,8	18,2	10,6	12,6	16,4
Nettoforskydning før valgkampen	8,8	14,0	9,7	8,0	5,7	4,8	8,5
Nettoforskydning under valgkampen	5,1	17,1	10,6	13,0	7,4	8,5	10,3
Skiftede parti	19	44	23	20	18	22	24
Beslutede sig under valgkampen	14	33	25	27	23	28	25
Overvejede flere partier	22	38	26	29	26	31	29
Fulgte valgkamp i fjernsynet	53	77	62	65	57	67	64
Læste ofte om valg i aviser	46	59	49	40	42	48	47
Diskuterede valg med kolleger	41	48	56	51	33	41	45
Valgdeltagelse	87,2	88,7	88,2	88,7	85,6	83,3	87,0

Ved hjælp af Gallup-undersøgelser kan man nogenlunde tidfæste forskydningerne. I tabel 2 er disse opdelt i de bevægelser, der foregår i den flerårige valgperiode frem til udskrivelsen af valget, og dem, som foregår under valgkampen i de sidste uger før afstemningen⁴⁾. Endnu i 1971 foregik de største partiforskydninger før opløsningen, men ved de senere valg finder op til $\frac{2}{3}$ af bevægelserne sted i de sidste uger, og ofte går de sene forskydninger i en helt anden retning end de tidligere.

Disse udtryk for ustabiliteten i partistyrke kan ved hjælp af spørgeundersøgelser sammenlignes med ustabiliteten hos de enkelte vælgere.

Interviewdata viser, at gennemsnitlig 24% af vælgerne skifter parti ved et valg. Det er mere end nettoforskydningen, fordi det er et bruttotal, hvor en del partiskift krydser og dermed opvejer hinanden. Usikkerheden og valgkampens betydning understreges også af, at $\frac{1}{4}$ af vælgerne normalt først bestemmer sig for, hvilket parti de vil stemme på, i de sidste uger før valget, og mange af dem først i de sidste dage. Endelig er mange vælgere i tvivl og overvejer at stemme på flere partier, i gennemsnit omtrent 30%. I 1981 erklærede ialt 37%, at de enten havde skiftet eller havde overvejet at skifte parti. Denne gruppe svarer vel nogenlun-

de til begrebet marginalvælgere, og det er dem, valgkampen drejer sig om. Mange er endnu uafklarede, når partilederne tager deres afsluttende fjernsynsdebat.

Usikkerheden og bevægeligheden i vælgeradfærden ligger således i almindelighed på et højt niveau. Men tabel 2 viser samtidig, at der er meget store forskelle fra valg til valg. F.eks. var antallet af partiskift i 1971 kun 19%, men to år senere steg det til et højdepunkt på 44%, næsten hveranden vælger skiftede parti ved dette valg. I de følgende år faldt skiftertallet imidlertid igen, til det i 1979 nåede samme lave niveau som i 1971, for atter at stige i 1981. Beslutningstidspunktet og tvivlen om partivalget udviste ganske tilsvarende svingninger, og disse korttidsbevægelser fulgte nettoforskydningerne nøje.

Man kan sondre mellem p.d.e.s. højinteressevalg, som præges af usædvanlige stridsspørgsmål eller dramatiske omstændigheder (f.eks. regeringernes fald i 1973 og 1975), som tiltrækker vælgerens opmærksomhed, og som ofte fører til store stemmевandringer, og p.d.a.s. lavinteressevalg, som præges af traditionelle valg-emner, ringe vælgerinteresse og få partiskift. Tabel 2 viser en række mål for opmærksomhed og deltagelse ved de enkelte valg: interesse for valgkampen i fjernsyn og i aviser samt politisk diskussion med kolleger.⁵⁾ Alle disse aktiviteter steg kraf-

tigt fra 1971 til 1973, derefter faldt de til et mellemniveau i 1975 og 1977, de gik ned til et lavt niveau i 1979, og steg igen i 1981. Der er tale om en ganske parallel bevægelse mellem de tre deltagelsesmål indbyrdes og med de ovenfor omtalte stabilitetsmål. Korttidsbevægelserne viser samstemmende, at der i 1971 og 1979 var tale om lavinteressevalg, medens der var større interesse om valgene i 1975, 1977 og 1981 og meget høj interesse om valget i 1973.

Den danske valgdeltagelse har været gradvist stigende i hundrede år, indtil den sidst i 1960'erne nåede op på et internationalt set højt niveau på 88-89%, hvor den stabiliseredes. Den almindelige forventning om, at valgdeltagelsen svinger med valginteressen bekræftes ikke særligt klart af tabel 2. Ved de fire første valg i rækken var deltagelsen meget stabil med ændringer på kun $\frac{1}{2}$ -1 $\frac{1}{2}$ %. Men i 1979 skete der et fald på over 3% og i 1981 yderligere et fald af knap samme størrelse, således at valgdeltagelsen nåede ned på det laveste niveau i over 20 år. Denne fortsatte nedgang har givet anledning til bekymring og mange tolkninger. Der er som sagt belæg for at betragte valget i 1979 som et udpræget lavinteressevalg, hvilket kunne bevirke en faldende deltagelse (selvom det foregående tiår kun havde vist minimale interessesvingninger i valgdeltagelsen). Men alle indikatorer udpeger 1981 som et højinteressevalg, hvor man ikke skulle forvente fortsat fald. Det er da også muligt, at faldet skyldes tiltagende valgtræthed eller ligegyldighed overfor politik, parallelt til den faldende valgdeltagelse i England og USA. Endelig kan der være helt specielle korttidsfaktorer, der har spillet ind. Passiviteten kan skyldes politisk protest (f.eks. fandt mange valget i 1981 overflødigt og provokerende) eller vejrlig (vejene var spejl-

blanke). Der vil være stor interesse for deltagelsen i de kommende valg, der skal vise, om nedgangen i 1979-81 var en midlertidig afvigelse fra et højt deltagelsesniveau eller en begyndende nedgangstrend.

3. Social baggrund og parti.

Det danske partisystem, som det tog form i slutningen af forrige århundrede, havde en klar social forankring, idet de tre store klassepartier havde en overvældende tilslutning i hver sin folketingsgruppe. Tabel 3 viser, at klassetilhør stadig præger vælgeradfærden, men at korttidsfaktorer, der går på tværs af befolkningsgrupperne, spiller en stigende rolle⁶⁾.

Endnu i 1957 stemte 82% af arbejder-vælgerne på Socialdemokratiet, men tilslutningen faldt i løbet af 1960'erne til 60%, og i 1973 til 43%, en halvering på godt ti år. Der forelå tilsyneladende en fuldstændig opløsning af hidtidige politiske adfærdsmønstre. Men nedgangstenden er ikke fortsat, ved de traditionelle valg sidst i 1970'erne vandt Socialdemokratiet atter 56-57% af arbejderstemmerne. Der er derfor ikke grundlag for at tale om et fortsat fald i klassestemmetenden igennem det sidste tiår, men på den anden side er bevægeligheden så stor, at man knapt kan tale om en stabilisering på et lavere niveau.

Faserne i Socialdemokratiets tilbagegang falder sammen med forskellige politiske nydannelser. I 1960'erne slog SF igennem, det har sammen med andre venstrefløjspartier fået en ret fast arbejder-tilslutning på ca. 12%. I 1973 kom Fremskridtspartiet, som har fået en lignende stemmeandel. Det er navnlig de yngre arbejdere, der foretrækker disse nye partier, i hovedstaden især venstrefløjen, på landet især Fremskridtspartiet. Andre

Tabel 3. Forandringer i nogle befolkningsgruppers partivalg.

	S	V	K	Mid.	Vfl.	Frp.	Soc.	Antal (= 100%)
Arbejdere								
1957	82	7	4	5	2		84	3640
1971	58	7	6	13	16		74	506
1973	45	5	4	23	13	12	56	205
1975	43	14	1	12	14	14	59	482
1977	57	5	1	10	12	15	69	573
1979	56	6	4	10	12	12	68	557
1981	50	5	3	10	20	12	70	196
Landmænd								
1957	6	80	4	10			6	1505
1971	6	67	4	23			6	111
1973	5	45	3	28		19	5	57
1975	2	68	1	18	1	10	3	221
1977	3	53	6	17	2	19	5	163
1979	9	53	7	16	1	14	10	148
1981	6	58	14	12	2	8	8	42
Selvstændige								
1957	25	27	37	10	1		26	1180
1971	19	10	42	28	1		20	86
1973	16	10	24	21		29	16	34
1975	8	35	12	12	2	31	10	156
1977	16	8	21	23	4	28	20	151
1979	20	12	30	11	2	25	22	136
1981	7	14	41	18	5	15	12	65
Funktionærer og tjenestemænd								
1957	37	13	36	14			37	1171
1971	26	12	28	22	12		38	329
1973	15	10	12	31	12	20	27	148
1975	27	23	8	21	10	11	37	528
1977	34	8	11	23	12	12	46	600
1979	34	9	19	17	14	7	48	648
1981	24	7	18	23	21	7	45	262

partier har ikke vundet et tilsvarende fodfæste blandt arbejderne, men disse er blevet stærkt påvirkelige for korttidsfaktorerne, der f.eks. har givet mange arbejderstemmer til Centrum-Demokraterne i 1973 og 1981 og til Venstre i 1975.

Tabellen viser desuden de socialistiske partiers samlede stemmeandel. Den er gået noget tilbage, fra 84% i 1957 til omkring 70% ved de senere valg, men den er mere stabil end de enkelte partiers stemmetal.

Landmændene udviste traditionelt samme klare klassestemmetendens som arbejderne, og den har gennemløbet en ganske tilsvarende udvikling: Venstres

stemmetal faldt fra omkring 80% i 1960'erne til næsten det halve i 1973, men der skete derefter en vis genhentning i 1970'erne. Det er især Fremskridtspartiet og midterpartierne, der har gjort indhug på landbovælgerne, men i øvrigt er disse også modtagelige for valg vinden, herunder for Venstre-bølgen i 1975.

Selvstændige erhvervsdrivende har aldrig som de ovennævnte grupper haft nogen entydig partitilknytning, men det største parti har traditionelt været de Konservative, som både i 1957, 1971 og 1981 fik 40% af deres stemmer. I øvrigt har de selvstændige været en ustabil gruppe, Konservative har været nede på kun

Tabel 4. Klassebevidsthed.

	S	1971 Vfl.	Borg.	S	1981 Vfl.	Borg.	Antal (= 100%)	
							1971	1981
Arbejdere								
med arbejderklassebevidsthed	68	24	8	55	26	19	168	100
uden arbejderklassebevidsthed	54	12	34	37	20	43	326	90
Middelklasse								
Uden middelklassebevidsthed	30	12	58	24	16	60	257	189
med middelklassebevidsthed	15	7	78	13	17	70	145	134

12%, og Fremskridtspartiet, Venstre og forskellige midterpartier har efterhånden fået stor tilslutning. Fremskridtspartiet var en årrække det største parti blandt de erhvervsdrivende, men det er gået tilbage ved de senere valg.

Funktionærer og tjenestemænd har ikke som de hidtil omtalte grupper nogen fremherskende partitilknytning, det er sjældent, at noget parti har fået mere end $\frac{1}{3}$ af deres stemmer. Funktionærerne er spredt over hele det politiske spektrum, og de er stærkt påvirkelige for korttidsfaktorer.

Socialdemokratiets tilslutning faldt fra 37% i 1957 til kun 15% i 1973, men ved de følgende valg havde partiet en fornyet stærk fremgang og nåede op til det samme niveau igen. Der er tilsyneladende tale om en bevægelse parallel med den, som forekom blandt arbejderne, men her nåede Socialdemokratiet langt fra tilbage til 1957-niveauet. Venstrefløjen har siden 1960'erne haft en ret fast funktionærstøtte på omkring 12%. Den socialistiske blok har haft en samlet fremgang fra 38% i be-

gyndelsen af 1970'erne til knap halvdelen ved de senere valg. Det er en udvikling, som går stik modsat tendensen blandt arbejderne, og som fører til, at forskellen mellem de to grupper udviskes: I 1950'erne var der 50% flere socialister blandt arbejdere end blandt funktionærer, nu er der kun 25%.

De borgerlige partier har meget svingende stemmetal blandt funktionærerne. Konservative har ikke kunnet bevare deres traditionelle styrke. Derimod har alle midterpartierne deres højborg blandt funktionærerne, og det er her, de får deres stærkeste fremgang ved deres medgangsvalg.

Også andre faktorer spiller en rolle for partivalget. Det ville blive uoverskueligt at følge dem fra valg til valg, men i det følgende foretages en sammenligning mellem valgene i 1971 og 1981, to valg, som var præget af den samme balance mellem højre og venstre. Tabel 4 viser, at klassebevidstheden spiller en selvstændig rolle: Der sondres mellem klassebevidste og ikke-klassebevidste vælgere inden for

Tabel 5. Den private og den offentlige sektor.

Lønmodtagere opdelt efter ansættelse. Pct. vandret.

	S	Vfl.	V	Mid.	K	Frp.	Soc.	Antal (= 100%)
1971								
Privat sektor	45	18	10	14	19		63	434
Offentlig sektor	34	14	9	24	13		48	204
1981								
Privat sektor	32	8	14	17	14	15	40	293
Offentlig sektor	35	22	7	17	7	10	57	140

Tabel 6. Boligform.

	S	Vfl.	Mid.	K	V	Frp.	Soc.	Antal (= 100%)
1971								
Enfamiliehus	34	10	20	23	13		44	550
Lejlighed	48	20	10	13	5		68	296
1981								
Enfamiliehus	32	12	19	16	10	10	44	936
Lejlighed	39	22	15	15	4	4	61	394

henholdsvis arbejderklasse og middelklasse⁷⁾. Tabellen viser, at der i 1971 var et stærkt fald i tilslutningen til Socialdemokratiet fra 68% af de klassebevidste arbejdere til kun 15% af de klassebevidste middelklassevælgere. Venstrefløjen udviste et tilsvarende og de borgerlige partier et omvendt mønster. I 1981 er der sket en karakteristisk forandring: Alle partierne er nu svækket, hvor de før stod stærkest. Der er nu kun 42% forskel mellem Socialdemokratiets stemmetal i ydergrupperne mod 53% i 1971, for venstrefløjen er afstanden reduceret fra 17 til 9% og for de borgerlige partier fra 70 til 51%. Klassebevidstheden har ikke dannet nogen barriere mod den partimæssige udjævning.

Tabel 5 viser forskellene mellem ansatte i den private og i den offentlige sektor. I 1971 havde både Socialdemokratiet og venstrefløjen deres stærkeste tilslutning blandt lønmodtagere i den private sektor, hvor de tilsammen fik 15% flere stemmer end i den offentlige sektor. De offentlige

ansatte gav til gengæld de Konservative og midterpartierne flere stemmer. I 1981 er billedet vendt helt om. Hele Socialdemokratiets tilbagegang er sket i den private sektor, partiet er nu stærkest blandt de offentlige ansatte. Men langt større er forandringen i venstrefløjens vælgerkorps. I den private sektor, hvor den tidligere stod stærkest, er dens tilslutning mere end halveret, men tabet opvejes af en tilsvarende fremgang i den offentlige sektor, hvor venstrefløjen nu er tre gange så stærk som i den private sektor. Omvendt er der i dag et stærkt borgerligt flertal på 60% blandt lønmodtagerne i den private sektor. Dette skift er nok den mest markante ændring i partiernes sociale grundlag i det seneste årti.

Tabel 6 viser, at bolig stadig spiller en selvstændig rolle, idet parcelhusejerne stemmer mere borgerligt end lejerne. Boligformens indflydelse er den samme i 1981 som i 1971, men den er svækket i mellemtiden, afstanden mellem grupperne er blevet mindre.

Tabel 7. Alder.

	Vfl.	Frp.	Mid.	K	S	V	Soc.	Antal (= 100%)
1971								
Under 25 år	26		21	10	36	7	62	89
25-39 år	16		17	18	36	13	52	377
39-65 år	10		18	19	37	16	47	503
Over 65 år	3		20	12	40	25	43	191
1981								
Under 25 år	34	16	13	15	24	4	58	169
25-39 år	22	11	19	11	28	10	50	479
39-65 år	9	9	19	16	34	13	43	579
Over 65 år	4	6	15	17	44	14	48	284

Tabel 8. Skoleuddannelse.

	S	V	Frp.	Mid.	K	Vfl.	Soc.	Antal (= 100%)
1971								
Folkeskole	43	17		16	13	11	54	904
Realskole	20	13		22	30	15	35	199
Gymnasium	8	8		32	30	22	30	49
1981								
Folkeskole	41	13	9	15	10	12	53	949
Realskole	22	9	8	21	23	17	39	385
Gymnasium	14	9	7	21	19	30	44	175

Aldersforskelle er gerne et udtryk for politiske generationer: Partier i tilbagegang holder bedst på deres vælgere i den ældre generation, men partier i fremgang, især nye partier, slår stærkest igennem blandt de yngre årgange. En overvægt af ældre vælgere præger Venstre og Socialdemokratiet. Omvendt havde venstrefløjen allerede i 1971 en meget stærk overvægt blandt de yngre og navnlig de helt unge vælgere. Denne forskel er blevet endnu mere udtalt i det følgende årti, hele venstrefløjens fremgang er sket i de yngste aldersgrupper. Også Fremskridtspartiet har sin stærkeste tilslutning her. Partiforskellene mellem generationerne er forøget, men den overordnede balance mellem højre og venstre er ikke ændret.

Tabel 8 viser, at der er klare uddannelsesmæssige forskelle mellem partiernes vælgere. Socialdemokratiet og Venstre står stærkest blandt de folkeskoleuddannede, medens venstrefløjens tiltrækning på de højt uddannede, som var udpræget i 1971, er vokset yderligere i mellemtiden,

fra 22 til 30%. Hele venstrefløjens fremgang finder sted i denne gruppe. Omvendt er Konservatives og midterpartiernes styrke blandt de højtuddannede faldet fra 62 til 40%.

Endelig viser tabel 9, at en af de væsentligste traditionelle skillelinier i dansk politik, mellem by og land, står nogenlunde uændret fra 1971 til 1981: De Konservative og venstrefløjen er stærkest i hovedstaden, Socialdemokratiet i provinsbyerne og Venstre på landet. På enkelte områder er udviklingen gået i retning af en udjævning: Venstres tab er stærkest på landet, og venstrefløjens fremgang ligger i provinsen.

Konklusionen på denne undersøgelse må blive, at der stadig er en vis tilknytning mellem bestemte befolkningsgrupper og partier, men at de sociale baggrundsfaktorerers betydning for partivalget er faldende. Der er tale om en langtidsudvikling, hvor korttidsfaktorer i stigende grad slår igennem på tværs af sociale skel.

Tabel 9. Bymæssighed.

	V	Frp.	Mid.	S	K	Vfl.	Soc.	Antal (= 100%)
1971								
Hovedstad	4		14	36	20	26	62	238
Provinsby	13		20	40	17	10	50	593
Land	31		17	33	14	5	38	329
1981								
Hovedstad	3	4	18	31	19	25	56	360
Provinsby	9	7	17	37	15	15	52	696
Land	22	15	18	28	9	8	36	454

Tabel 10. Forandringer i den sociale struktur. Pct. lodret.

	1950	1960	1970	1980
Arbejdere	52	49	45	42
Landmænd	13	10	6	5
Selvstændige	11	12	10	7
Funktionærer og tjenestemænd	24	28	39	46

Kilde: Statistisk tiårsoversigt.

4. Samfundsudvikling og vælgeradfærd.

Til sidst skal spørgsmålet om årsagerne til disse forandringer i vælgeradfærden drøftes. Der kan naturligvis ikke gives nogen enkel forklaring. Samfundets udvikling er en mangesidet proces, og talrige faktorer har indvirket på vælgeradfærdsmønstrene. Her skal gives nogle eksempler på typer af forandringer, som har bidraget til udviklingen, ændringer i den sociale struktur, politiske ressourcer og opinionsdannelse.

Det traditionelle partisystem byggede på en klassestemmetendens hos tre store befolkningsgrupper, arbejdere, landmænd og selvstændige, medens funktionærerne var en politisk marginal gruppe, jfr. tabel 3. En mulig forklaring på ændringerne i partisystemet kan være forandringer i den sociale struktur, i det størrelsesmæssige forhold mellem de fire grupper. Tabel 10 viser, hvorledes dette har udviklet sig i efterkrigstiden.

Der er sket en tilbagegang i alle de tre

befolkningsgrupper, som dannede grundlag for de gamle klassepartier. For arbejdernes vedkommende er faldet svagt men støt, og det har over 30 år reduceret gruppen med 1/5. For landbrugets vedkommende er faldet anderledes brat, til langt under halvdelen. Det indebærer en beskæring af Venstres traditionelle kernevælgergruppe, men samtidig skabte vandringer fra land til by en gruppe, der har været særlig tilgængelig for nye partier, især Fremskridtspartiet. Endelig er antallet af selvstændige svundet ind med 1/3. Modstykket til de partibærende klassers tilbagegang er en voldsom vækst i antallet af funktionærer og tjenestemænd, som i 1950 udgjorde 1/4 af befolkningen og nu nærmer sig halvdelen. Det betyder, at funktionærgruppens politiske vægt i vælgerkorpset er blevet dominerende, og typiske træk i dens adfærd derfor får større betydning. Funktionærerne omfatter flere marginalvælgere end andre grupper, de er mindre politisk bundne og mere påvirkelige for valgkampfaktorer, og de har forholdsvis større tilslutning til småpartierne. Funktionærgruppens vækst vil præge hele det almindelige politiske miljø og dermed også de påvirkninger, som andre grupper udsættes for. Dette forhold kan f.eks. have indvirket på den faldende klassestemmetendens i disse.

Tabel 11 viser en række andre udviklingstendenser i samfundet. Den første er væksten inden for en enkelt sektor, nem-

Tabel 11. Social forandring. Tabellen viser fire samfundselementer i vækst, angivet som en procent af den samlede sektor, hvori den indgår. Procentbasis er anført i anden kolonne.

	Procentbasis	1950	1960	1970	1980
Undervisnings-, social- og sundhedssekt.	beskæftigede ud af erhvervsaktive	6	8	13	21
Parcelhuse	boliger		33	40	48
Studenter- og HF-eksamen	årgang	5	6	16	28
Fjernsynsdækning	husstande	0	26	73	93

Kilde: Statistisk Årbog og Tiårsoversigt.

lig undervisning, sundhed og sociale institutioner, altså en ialt væsentlig offentlig sektor. Her er sket en forrygende tilvækst, fra 6% i 1950 til 21% i 1980. Det er en af de bratteste sociale forandringer nogensinde, og den er hovedårsagen til funktionærgruppens og den offentlige sektors vækst. Partipolitisk viser ansatte i denne sektor en større ustabilitet end andre, men samtidig en klar præference for venstrefløjen, hvis position ikke mindst skyldes tilslutningen i denne nye sektor.

Udviklingen kan også føre til, at grupper, der tidligere var bundet sammen af et entydigt interessefællesskab, kommer til at rumme modstridende interesser. Tabellen viser, at en stadig større del af vælgerne bor i eget hus. Ifølge tabel 6 stemmer husejere mere borgerligt end lejere. Mange arbejdervælgere har gennem erhvervelsen af parcelhus fået en væsentlig interesse, som ikke i første række varetages af Socialdemokratiet. De er kommet i en krydspresituation, hvor stilling og bolig trækker i hver sin retning, og partivalget er blevet usikkert. Bolig er blot et eksempel, velstandsstigningen har ført til en udbredt besiddelse af andre forbrugsgoder (bil, sommerhus), som kan føre til tilsvarende interessekonflikt. En anden udviklingstendens er den stigende sociale, geografiske og beskæftigelsesmæssige mobilitet, der har sat mange vælgere i forbindelse med skiftende miljøer og således skabt en anden form for krydspåvirkning.

Ikke bare velstandsniveauet, men også uddannelsesniveauet er steget i efterkrigsårene. Og højere uddannelse fører til lavere klassestemmetendens og større ustabilitet og påvirkelighed for korttidsfaktorer. Tabellen viser væksten i gymnasieuddannelsen, som er fordoblet på 20 år og nu omfatter $\frac{1}{4}$ af en årgang. Ifølge tabel 8 stemmer højere uddannede fortrinsvis på småpartier, ikke mindst venstrefløjen.

Sociale baggrundsfaktorer som de hidtil behandlede bliver imidlertid kun relevante for partivalget gennem en politisk forestillingsverden, som udpeger visse identiteter, interesser og skillelinier som de politisk væsentlige. Skønt sociale strukturer forandres hurtigt i efterkrigstiden, sker det ikke med samme hast som adfærdsmønstrene. Der er sket forandringer i de forestillinger, som tidligere gav de sociale faktorer stor indflydelse på partivalget, men som nu gør vælgerne mere modtagelige for skiftende påvirkninger. Der er sket en svækkelse af meningsdannelsens tilknytning til sociale miljøer, en vægtforskydning fra gruppespecifikke til landsdækkende indflydelseskanaler. Tabel 11 viser udbredelsen af den vigtigste af de faktorer, som har forandret meningsdannelsens vilkår, nemlig fjernsynet, som har fået en næsten total dækning i løbet af 25 år, med den kraftigste vækst i 1960'erne.

Fjernsynet går på tværs af sociale miljøer, det bringer den samme påvirkning ud til alle, og det er særligt egnet til at formidle korttidsfaktorer. Det kræver ikke nogen særlig indsats af vælgeren, blot man ser TV-avisen bliver man inddraget i valgkampen. Dette har formentlig medvirket til den stigning, der skete i valgdeltagelsen i 1960'erne, men også til ustabiliteten, til faldet i klassestemmetendensen og til forskydningen af partivalget til de sidste uger og dage. Det er formodentlig mere end noget andet ændringerne i meningsdannelsens vilkår og mekanismer, der har skabt forandringerne i vælgeradfærden.

Afslutning.

Denne undersøgelse har vist nogle forandringer i vælgerens adfærdsmønstre, som grundlæggende har ændret vilkårene for

partiernes virke. Partierne har i dag et socialt mere sammensat vælgerkorps end tidligere, men samtidigt et mere ustabil vælgerkorps, som må overbevises påny ved hvert valg. Medens partivalg tidligere var udtryk for et tilhør eller en social identitet, så er mange vælgere blevet usikre og påvirkelige, som forbrugere overvejer de udbudet på det politiske marked, og valgkampens forløb får stor indflydelse på valgresultatet. De ressourcer, som partierne tidligere har bygget deres stabile styrke på, har mistet deres betydning: masseorganisation, presse, penge, bånd til interessegrupper har ikke kunnet sikre de gamle partier mod tilbagegang, medens partier uden sådanne ressourcer gennem medierne har kunnet tiltrække sig vælgernes opmærksomhed og tilslutning.

Noter.

1. Vælgeradfærdsundersøgelserne er gennemført af forskere ved universiteterne i København og Århus ved alle folketingsvalg siden 1971 og omfatter et antal gennemgående spørgsmål om beslutningsprocessen, holdninger o.lign. De vigtigste resultater er publiceret i Borre, Nielsen, Sauerberg og Worre: *Vælgere i 70'erne* (København 1976). I tabel 3 er desuden benyttet Gallup-data fra 1959, indeholdende recall-oplysninger om partivalg i 1957.
2. Der vil i artiklen i overensstemmelse med politisk konvention blive sondret mellem socialistiske partier (Socialdemokratiet og partierne til venstre for Socialdemokratiet) og borgerlige partier.
3. Nettoforskydninger er summen af vindende partiers fremgang, som er identisk med summen af tabende partiers tilbagegang.
4. Som mål på partiernes styrke på det tidspunkt, hvor der udskrives valg, er benyttet gennemsnittet af Gallup-tallene fra de tre foregående måneder. Sammenlignet med det forrige valgresultat giver de et mål for forskydninger før opløsningen, sammenlignet med næste valg giver de et mål for forskydningen under valgkampen. Når de to delforskydninger kan være større end nettoforskydningerne, skyldes det, at de undertiden går mod hinanden og således ophæver hinanden.
5. Tallene i tabel 2 viser den procentdel af vælgerne, der fulgte alle eller de fleste af partiernes valgudsendelser, som under valgkampen ofte læste om politik i aviserne og som diskuterede politik med deres kolleger.
6. Som grundlag for opdelingen af vælgerne i fire befolkningsgrupper er benyttet et udvidet erhvervsbegreb, idet pensionister henregnes til deres tidligere stilling og hjemmegående husmødre til husbondens erhverv. Herved mister grupperne måske lidt af deres særpræg og ensartethed, men samtidig bliver det muligt at inddrage næsten hele befolkningen i politisk relevante sociale kategorier. Husmødre udviser meget lidt fællesadfærd, men præges stærkt af mandens sociale gruppe, og tilsvarende afspejler pensionisternes adfærd deres tidligere stilling. I 1957-data forelå ikke oplysning om pensionisters tidligere stilling, derfor er tallene ikke fuldstændig sammenlignelige. I partitabellerne (tabel 3-9) foretages der en gruppering af småpartierne i venstrefløjspartiet (Vfl.: SF, VS, Kom) og midterpartier (Mid: R, Rfb, Krf, CD). Det sker for at skabe overskuelighed, og fordi interviewdata er mindst pålidelige for de små partier, som i øvrigt ofte p.g.a. deres svingende stemmetal har meget lidt kontinuitet i deres vælgerkorps. P.d.a.s. er der betænkeligheder ved gennemførelsen af enhver parti-gruppering: partier, der ligner hinanden ud fra et kriterium, er meget forskellige ud fra et andet. Data er vejet på parti. Det sker for ikke at lade tilfældige stikprøveskævheder fremstå som reelle forskydninger mellem valgene.
7. Inddelingen efter klassebevidsthed er foretaget på grundlag af et spørgsmål om, hvorvidt vælgerne følte sig knyttet til en bestemt klasse, og i bekræftende fald hvilken.

Partierne og klasserne - forskydninger i 1970'erne

1. Indledning

Oftest beskrives 1970'erne som en periode kendetegnet ved generelle opløsningstendenser i partisystemet: Politisk mistillid (af journalister undertiden benævnt »politikerlede«), vælgermæssig ustabilitet samt opløsning af forbindelsen mellem klasse og parti.

Ustabiliteten er iøjnefaldende: Siden 1973 har de »gamle« partier så at sige efter tur været udsat for katastrofale fald i vælgertilslutningen. Socialdemokratiet nåede i 1973 ned på 25,6 pct. vælger-tilslutning; de radikale gik fra 14-15 pct. i 1968 og 1971 støt tilbage til 3,6 pct. i 1979; Venstre vandt en Pyrrhus-sejr i 1975, men satte allerede i 1977 ny bundrekord; de konservative mistede netto $\frac{1}{4}$ af vælger-tilslutningen fra 1968 til 1975, hvor de fik 5,5 pct. af stemmerne, men står nu til den største vælger-tilslutning i dette århundrede; SF gik fra 3,9 pct. i 1977 til 11,3 pct. i 1981, henholdsvis det laveste og det højeste i partiets historie. De »nye« partier er det ikke gået stort anderledes - med den måske symptomatiske undtagelse, at det blandt alle partier var Fremskridtspartiet, der havde den mest stabile vælger-tilslutning i 1970'erne. Nu synes imidlertid også dette parti at være angrebet af »gammelpartierne«s syge.

*Lektor, cand. scient. pol.
Institut for Statskundskab,
Århus Universitet.*

Som det fremgår af tabel 1, er der for alle partierne under ét tale om en voldsomt stigende ustabilitet i den vælgermæssige styrke, end ikke overgået af forskydninger i kølvandet på 2. verdenskrig. Tilsvarende langtidstendenser er konstateret i en række andre lande (Borre, 1979; Pedersen, 1979).

Ikke desto mindre er der efterhånden ved at blive rokket ved dette billede af protest og ustabilitet. Borre (1983) har påvist, at politikermistilliden efter en stigning omkring 1973/75 nu er tilbage på samme niveau som i 1971¹⁾. Videre har Nielsen (1983) demonstreret, at der er ret så snævre grænser for vælger-nes mistillid til partierne. For det første er der - i modsætning til en del andre lande - *ikke* i Danmark tale om, at vælgerne stemmer på det parti, de synes mindst dårligt om; snarere stemmer de på det parti, de synes allerbedst om. For det andet viser det sig, at de »gamle« partier overvejende er populære (vurderes positivt) - endog blandt de »nye« partiers vælgere. Endnu mere overraskende er det måske, at end ikke partiidentifikationen er faldet i løbet af 1970'erne (Pedersen & Weber, 1983). Det synes at være gået med partiidentifikationen som med ægteskabet - ikke nødvendigvis livslangt og selvfølgeligt, men lige så intenst, så længe forholdet varer.

Også ustabiliteten i partitilslutningen er en relativ størrelse. De enkelte partier har stærkt svingende tilslutning, men mellem hovedgrupperne er der en ret høj stabilitet. Det gælder for eksempel fordelingen

Tabel 1. Forskydninger i partiernes stemmeandele samt fordelingen mellem arbejderpartier og borgerlige partier, 1929-81. Procentpoint.

År (periode)	(Gns.)		(Gns.) Fordeling mellem:		I alt
	Antal valg	Forskydning i partistyrke ¹	Arbejderpartier ²	Borgerlige partier	
1929-39	4	11	45	55	100
1943-50	4	25	45	55	100
1953 ¹ -57 ³	2	8	44	56	100
1960-66	3	16	49	51	100
1968-81	7	31	45	55	100
1968		23	43	57	100
1971		19	49	51	100
1973		58	37	63	100
1975		36	41	59	100
1977		36	47	53	100
1979		21	50	50	100
1981		24	48	52	100

Noter: 1) Opgjort som summen af fremgange/tilbagegange (numerisk) for de enkelte partier. Procentpoint

2) Arbejderpartierne: Socialdemokratiet, SF, VS, DKP, KAP, SAP. Borgerlige partier: Alle øvrige.

3) Valget efter grundlovsafstemningen i 1953 (1953^{II}) er udeladt.

mellem arbejderpartier og borgerlige partier, der - kortvarigt afbrudt af valgene i 1973 og 1975 - svinger inden for en ret snæver margin. De fleste partiskift foregår inden for »blokkene« (Borre, 1980), specielt mellem de borgerlige partier indbyrdes. Vælgernes loyalitet over for enkeltpartier er brudt, men de bevæger sig kun imellem (et forøget antal) ideologisk nært beslægtede partier.

Den betydelige stabilitet i partisystemet frem til 1970 blev tilskrevet forbindelsen mellem de sociale klasser og partierne (Damgaard, 1974). Tilsvarende er det ofte hævdet - i øvrigt også fra marxistisk hold - at ustabiliteten i 1970'erne hænger sammen med en opløsning af denne forbindelse (Worre, 1979, 1980; Andersen, 1980, 1981). Den fortsatte stabilitet mellem hovedgrupper af partier må, mener Borre (1981), tilskrives det ideologiske systems stabilitet. Klasserne er blevet afløst af ideologiske grupper som referenceramme for partivalget (Borre, 1982). Blandt de mulige årsager nævner Borre for det første det øgede antal politiske problemer, der går på tværs af klasseinteresser

(blandt andet som følge af øget statsintervention), for det andet massemediernes rolle: Dels gør medierne den politiske information, forskellige befolkningsgrupper modtager, mere homogen, dels kan medlemmer af ideologiske grupperinger umiddelbart meddele sig til hinanden gennem massemediernes. Politiske subkulturer forudsatte tidligere et socialt netværk, en direkte kontakt mellem subkulturens medlemmer, således som det var tilfældet i de stærke klassesubkulturer blandt bønder og arbejdere. Denne forudsætning er ikke længere nødvendig.

Det vil ikke blive undersøgt her, om det sociale netværk og klasseidentifikationen efterhånden spiller en mindre rolle (og det ideologiske gruppetilhørsforhold modsvarende en større) som *socialpsykologisk referenceramme* for partivalget²). Uanset om de mellemkommende variable skulle være blevet ændret, indebærer det ikke nødvendigvis en svækkelse af sammenhængen mellem klassetilhørsforhold og partivalg. Hensigten i det følgende er at påvise, at de (parti)politiske skel mellem sociale klasser, fraktioner og sociale ka-

tegorier (alle defineret ud fra deres funktion i den samfundsmæssige arbejdsdeling) ikke er blevet mindre - snarere tværtimod. Sammenhængen gælder blot ikke mere enkeltpartier, men grupper af partier. Til gengæld er der trods den forholdsvis stabile fordeling mellem arbejderpartier og borgerlige partier sket en række ændringer i de forskellige socialgruppers politiske præferencer i løbet af 1970'erne.

2. Stemmer folk i mindre grad efter social klasse?

Der er ingenlunde enighed om, hvad man skal forstå ved sociale klasser. I »konventionel« sociologi er det almindeligt at definere klasser i et ulighedsperspektiv. I marxistisk teori defineres klasser, fraktioner og sociale kategorier ud fra deres funktion i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Vi skal i det følgende holde os til det sidstnævnte kriterium³⁾, fordi det er det politisk adfærdsrelevante⁴⁾. Klasser og klassefraktioner er begge defineret først og fremmest ved deres placering i forhold til den økonomiske struktur. Klassefraktioner er undergrupper af klasser, men sprogbrugen er i øvrigt glidende: Undertiden omtales for eksempel bønder som en selvstændig klasse, til andre tider som en fraktion af småborgerskabet. Sociale kategorier er derimod defineret ved deres tilknytning til de ideologiske eller politiske statsapparat. Nogle klassiske illustrationer er bureaukratiet, de intellektuelle, præsteskabet m.v.

I dette afsnit behandles partivalget inden for »hovedklasserne«: Arbejderklassen (defineret som manuelle arbejdere), mellemlagene (ikke-manuelle lønmodtagere⁵⁾, samt småborgerskabet (småselvstændige⁶⁾). De klassemæssige skillelinier inden for mellemlagene undersøges i afsnit 3.

Indledningsvis kan det nævnes, at mange i 1950'erne og 1960'erne forestillede sig, at klassekonflikterne efterhånden ville dø hen som følge af øget velstand, mere »middelklassepræget« livsstil, velfærdsstatens sociale udligning, den forbedrede sociale sikkerhed etc. Endvidere ville mellemlagene/funktionærgrupperne - den nye »tredjestand« - udgøre en voksende »stødpudegruppe«.

Forudsætningerne har langt hen ad vejen holdt stik: Flertallet af arbejderfamilierne er blevet ejere af et parcelhus, bil samt adskillige andre langvarige forbrugsgoder, som engang blev kaldt »statussymboler«. Mellemlagene er vokset endnu hurtigere end forventet: Deres andel af den erhvervsaktive befolkning er øget fra 25 pct. i 1950 over 30 pct. i 1960 og 39 pct. i 1970 til 50 pct. i 1981 (Goul Andersen, 1983⁷⁾). Men klassekampen forsvandt ikke. De fleste vesteuropæiske lande oplevede et forstærket fagligt konfliktniveau, og mobiliseringen i Danmark i 1970'erne - kulminerende med de mange politiske demonstrationsstrejker - har i øvrigt været stærkere end i mange andre lande. Først i begyndelsen af 1980'erne synes massearbejdsløsheden samt arbejdsgivernes offensiv at have bragt mobiliseringen til ophør. Den integration af arbejderklassen i det borgerlige samfund, som mange forestillede sig omkring 1960, synes altså ikke fuldbåret. Tilsvarende har mellemlagene ikke indfriet forventningerne om at ville fungere som »stødpudegruppe«. Tværtimod har de i stigende grad overtaget arbejderbevægelsens organisations- og kampformer. Ikke alene er organisationsprocenten øget voldsomt blandt funktionærer i 1970'erne (Nørby Johansen, 1980); der kan i det hele taget i organisationerne - navnlig for offentligt ansatte - konstateres en voksende militans og en generel politisk drejning mod ven-

stre. 1970'ernes spontane faglige aktioner blandt funktionærer havde været utænkelige i 1960'erne. Ydermere har mellemlagene været fremtrædende på en række »nye« konfliktområder, bl.a. manifesteret i græsrodsorganisationer og -aktioner.

Til trods for at Danmark traditionelt har været opfattet som et land med små klasse modsætninger, var det i 1960'erne et af de lande, der havde de stærkeste klasseskel i partivalget. Toppunktet nåedes i 1966. Til gengæld er Danmark også beskrevet som et af de lande, der har haft den mest fuldstændige nedbrydning af forbindelsen mellem klasse og parti (Lipset, 1981). Yderpunktet for denne udvikling nåedes i 1979 (Goul Andersen, 1983a). Som det fremgår af tabel 2.A, er der fra 1966 til 1979 sket en betragtelig indskrænkning af forskellene i partivalget mellem de 3 hovedklasser⁸⁾. Det gælder først og fremmest forholdet mellem arbejderklassen og mellemlagene, hvor forskellen i arbejderpartiernes andel er mindsket fra 41 til 15 procentpoint. Men også forskellen mellem arbejderklassen og småborgerskabet er blevet mindre. Til gengæld er forskellen mellem mellemlagene og småborgerskabet blevet større. Ved 1981-valget sker der dog atter en øget

spredning i partivalget, men langt fra nok til at nå op på 1966-niveauet.

Men i den mellemliggende periode er langt de fleste gifte kvinder kommet ind på arbejdsmarkedet. I 1966-tallene indgår flertallet som husmødre, klassificeret efter mandens klasse. I 1979 er de fleste gifte kvinder erhvervsmæssigt beskæftigede og dermed klassificeret efter egen klasse, også selv om de ikke sjældent tilhører en anden klasse end manden. Specielt er en stor del af de kvindelige lavere funktionærer gift/samlevende med arbejdere. For hovedparten af disse er skiftet fra husmoder (= arbejderklasse) til erhvervsaktiv (= mellemlag) ikke forbundet med noget politisk skift mod højre.

Vi kan i første omgang tage højde for dette problem ved at se på sammenhængen mellem klasse og partivalg blandt mænd alene, jvf. tabel 2.B. Det viser sig, at indskrænkningen af klasseskellene i partivalget blandt mænd er væsentligt mere behersket i 1979, og fra 1966 til 1981 er der i virkeligheden næsten ikke sket nogen ændring i klasseforskellene. Den væsentligste ændring siden 1966 er, at alle klasser er rykket noget til højre⁹⁾. Da 1966 ydermere var et år med ekstrem klasse-mæssig differentiering, er det på bag-

Tabel 2. Social klasse og partivalg 1966, 1979, 1981. Arbejderpartiandele i pct.

	A. Mænd og kvinder			B. Mænd		
	1966	1979	1981	1966	1979	1981
Arbejderklasse	82	66	70	83	68	73
Mellemlag	41	51	45	46	46	38
Småborgerskab	13	12	8	12	13	7
<i>Forskel:</i>						
Arbejderklasse - mellemlag	41	15	25	37	22	35
Arbejderklasse - småborgerskab	69	54	62	71	55	66
Mellemlag - småborgerskab	28	39	37	34	33	31
(N) Arbejderklasse	3242	415	194	1752	223	110
Mellemlag	2474	529	253	1122	211	117
Småborgerskab	2401	223	94	1388	126	58

Anm.: Gallups stillingskode (jvf. appendix).

grund af ovenstående resultater ikke rimeligt at tale om nogen svækket sammenhæng mellem klasse og partivalg overhovedet.

Nu kunne fokuseringen på mænd alene antyde, at kvinders sociale placering skulle være uden betydning for deres eget - og partnerens - partivalg. Det synes dog ingenlunde at være tilfældet, og argumentet med de klassemæssigt inhomogene familier angår ikke blot arbejdere gift med lavere funktionærer. Ganske vist viser det sig, at partivalget blandt gifte/samlevende i 1979 alene var påvirket af mandens sociale klasse, medens kvindens klasse var uden effekt (Goul Andersen, 1984, kap. 5). Men det hænger sammen med, at erhvervsarbejdende kvindelige funktionærer er placeret i faggrupper, hvor de - hvis de stemte ligesom mænd i tilsvarende stillinger - gennemsnitligt ville stemme lige så langt til venstre som mandlige og kvindelige arbejdere (kap. 6). Effekten kan derfor ikke forventes at ligge i gifte kvinders klassetilørsforhold, men derimod i graden af erhvervsarbejde. Som det fremgår af tabel 3, er sammenhængen mellem partivalg og mandens sociale klasse (arbejderklasse vs. mellemlag) meget stærk i familier, hvor hustruen er husmoder, medens effekten af mandens klasse er temmelig lille i familier, hvor hustruen er fuldtidsbeskæftiget¹⁰⁾. Deltidsbeskæftigede falder mellem disse yderpunkter, men nærmest husmødrene, hvilket nok kan

forklares med, at det i de sidstnævnte familier er mandens klasse, der er af langt størst betydning for hele familiens økonomiske og sociale stilling¹¹⁾.

Den mindskede forskel i partivalg mellem arbejderklasse og mellemlag fra 1966 til 1979 - også blandt mænd - synes altså i nogen grad at kunne forklares med, at heltidsbeskæftigede kvinders mere »arbejderklasseprægede« klasseinteresser »tæller med«. Paradoksalt nok er der altså tale om en ændring, der forklares netop af social klasse.

Foreløbig kan vi altså konkludere, at social klasse ikke som langtidstendens har aftagende betydning for partivalget i Danmark - end ikke når det gælder forholdet mellem hovedklasserne. Forklaringen på, at det ofte har været opfattet således, synes primært at være manglende opmærksomhed på variabelen køn¹²⁾. Udviklingen fra midten af 1960'erne til i dag kan nok bedre karakteriseres som en højredrejning inden for alle klasser - en udvikling der i mellemlagene og småborgerskabet (men ikke i arbejderklassen) modificeres af gifte, erhvervsaktive kvinders mere »arbejderklasseprægede« klasseinteresser.¹³⁾

Vi skal imidlertid ikke beskæftige os mere med sammenhængen mellem hovedklasser og partivalg her. Mere interessant er det at undersøge ændringerne i bestemte grupper politiske positioner - ændringer som overvejende er foregået inden for

Tabel 3. Social klasse og partivalg blandt gifte/samlevende 1979, opdelt efter hustrus erhvervsarbejde. Arbejderpartiandele i pct.

Mandens klasse	Hustrus beskæftigelse			N1	N2	N3
	Husmoder	Deltid	Heltid			
Arbejderklasse	63	67	67	104	133	143
Mellemlag	33	40	60	69	152	133
Småborgerskab	8	20	41	148	25	33

Anm. Klassekoden er benyttet i denne og de følgende tabeller, medmindre andet eksplicit er angivet (se appendix).

mellemlagene. Analysen vil samtidig tjene som en demonstration af, at sammenhængen mellem social klasse og partivalg i virkeligheden ikke blot er bibeholdt, men snarere er blevet stærkere over tid. Opdelingen mellem de 3 hovedklasser er blot ikke tilstrækkelig findelt, fordi det er bestemte klassefraktioner og sociale kategorier inden for og med tilknytning til mellemlagene, der skiller sig ud med markante - og markant ændrede - positioner i klassekampen¹⁴.

3. Klassemæssige forandringer inden for mellemlagene

Som omtalt er mellemlagene en meget inhomogen klasse omfattende grupper med ret så forskelligartede forhold til produktionsmidlerne. Det er almindeligt - såvel i marxistisk som ikke-marxistisk teori - at tale om 2 eller flere fraktioner, defineret ud fra deres hierarkiske placering. Vi skal her benytte en enkel opdeling i højere og lavere funktionærer.

Men der går endvidere en vigtig ikke-hierarkisk skillelinie mellem privat og offentligt ansatte. Traditionelt har man ikke i marxistisk teori betragtet offentligt ansatte som nogen nærliggende alliancepartnere for arbejderklassen, først og fremmest på grund af de offentligt ansattes til-

knytning til staten, men også fordi offentligt ansatte ikke på samme måde som privat ansatte var underkastet markedskræfterne. Forholdet må imidlertid anskues historisk. Natvægterstatens ansatte er ikke de samme som velfærdsstatens, og begrænsning af de offentlige udgifter er blevet - og kan forventes at forblive - et vigtigt politisk stridsemne. På langt sigt kan det forventes at bringe offentligt ansatte relativt nærmere arbejderklassen¹⁵. Men på kort sigt kan offentligt ansatte forventes at være sensitive over for ændringer i løn- og arbejdsvilkår, fordi disse er umiddelbart politisk bestemt - i modsætning til privat ansattes.

Partivalget inden for mellemlagenes forskellige fraktioner er belyst i tabel 4¹⁶. Under ét er der sket en venstredrejning i mellemlagene i løbet af 1970'erne,¹⁷ medens arbejderklassen er gået mod højre. Men denne ændring er stort set udelukkende foregået blandt de offentligt ansatte funktionærer. Hverken blandt højere eller lavere funktionærer i den private sektor kan der konstateres nogen venstredrejning.¹⁸ Ændringen blandt offentligt ansatte er særlig udtalt hos de højere funktionærer, hvis arbejderpartitilslutning næsten er fordoblet fra 1971 til 1979.

I tabel 5, der også inddrager valgene i 1977 og 1981, er der endvidere foretaget

Tabel 4. Partivalg i arbejderklasse og mellemlag, 1971 og 1979. Arbejderpartiandele i pct.

	1971	1979	(N)	
			1971	1979
Arbejderklasse	73	66	373	392
Mellemlag	41	51	377	588
Heraf:				
Privat ansatte funktionærer	40	41	207	272
Offentligt ansatte funktionærer	42	60	171	316
Lavere funktionærer, privat ansatte	45	48	140	202
Lavere funktionærer, offentligt ansatte	49	64	114	204
Højer funktionærer, privat ansatte	32	24	67	71
Højer funktionærer, offentligt ansatte	27	53	58	112

Tabel 5. Partivalg blandt funktionærer, opdelt efter sektor, 1977-1981. Pct.

	Venstrefløjen	Socialdem.	Arbejderpartier i alt	Borgerlige	(N)
Privat ansatte					
1977	9	31	40	60	258
1979	9	32	41	59	273
1981	11	20	31	69	110
Offentligt ansatte					
1977	14	35	49	51	238
1979	20	38	58	42	281
1981	30	28	58	42	131

Anm.: Gallups stillingskode (højere og lavere funktionærer).

en opdeling af arbejderpartierne på venstrefløjspartierne og Socialdemokratiet. Endnu i 1977 var forskellen mellem privat og offentligt ansattes tilslutning til arbejderpartierne kun 9 procentpoint og forskellen i venstrefløjspartiernes andel kun 5 procentpoint. I 1979 er disse forskelle som omtalt fordoblet, og i 1981 synes der at være sket en yderligere politisk differentiering mellem privat og offentligt ansatte i mellemlagene. I 1981-undersøgelsen er offentligt ansattes arbejderpartitilslutning 27 procentpoint højere end de privat ansattes, og næsten $\frac{1}{3}$ af de offentligt ansatte stemmer på et venstrefløjsparti.

Disse ændringer kan specificeres yderligere. Et klassisk element i klasseteorien er de »sociale kategorier«, der er defineret ved deres særlige forhold til de repressive eller ideologiske statsapparater: Bureautokratiet, hæren, præsteskrabet samt de intellektuelle. Denne begrebsdannelse hører hjemme i en tid, hvor staten overvejende havde repressive og ideologiske funktioner (»natvægterstaten«). I dag må man

først og fremmest tilføje de reproduktive funktioner (sundhed, omsorg og uddannelse) samt de tekniske funktioner (offentlig forsyningsvirksomhed m.v.). På den baggrund kan man forsøge en opdeling af de offentligt ansatte funktionærer i 5 grupper efter de statsapparater/institutioner, de er tilknyttet, jvf. tabel 6.

Som det fremgår, er det først og fremmest de ansatte inden for uddannelsessektoren samt social- og sundhedssektoren, der ligger langt til venstre i 1979¹⁹. Deres partivalg svarer til gengæld til manuelle arbejderes, med den undtagelse at venstrefløjstilslutningen er væsentligt højere end i arbejderklassen. De ansatte inden for politiet og forsvaret samt den offentlige administration (de såkaldte »repressive statsapparater«) ligger derimod længere til højre, de førstnævnte endog ret ekstremt.

En tilsvarende sektoropdeling kan ikke foretages for 1971, men der kan drages visse sammenligninger på grundlag af stillingsoplysningerne. Stikprøverne er for

Tabel 6. Partivalg blandt offentligt ansatte i mellemlagene, opdelt efter ansættelsessted, 1979. Pct.

Apparat/institution	Venstrefløjen	Socialdem.	Arbejderpartier i alt	Borgerlige	(N)
Militær og politi	(3)	(24)	(27)	(73)	28
Administrationsapp.	(6)	(44)	(50)	(50)	30
Forsyningsvirks. m.v.	(25)	(38)	(63)	(37)	23
Social- og sundhed	18	49	67	33	114
Uddannelse	29	34	63	37	115

Tabel 7. Partivalg i udvalgte personalegrupper i den offentlige sektor, 1971 og 1979. Pct.

Personalegruppe		Venstrefløjen	Socialdem.	Arbejderpartier i alt	Borgerlige	(N)
Adm. personale	1971	(6)	(33)	(39)	(61)	23
	1979	9	39	48	52	52
Sundheds-personale o.l.	1971	15	35	50	50	49
	1979	19	50	69	31	90
Undervisn.-personale o.l.	1971	11	15	26	74	46
	1979	32	34	66	34	101

1) Inklusive pædagoger, bibliotekarer m.v.

små til at give sikkert bevis for, at der er sket en stærkere venstredrejning blandt sundheds- og omsorgspersonalet end blandt administrationspersonalet, jvf. tabel 7. Men resultaterne dokumenterer en markant ændring hos undervisningspersonalet. Denne sociale kategori var altovervejende borgerlig i 1971 og var ydermere den mest højreorienterede af alle funktionærgrupperne, inklusive de højere funktionærer i den private sektor. I 1979 er det ikke blot den mest venstreorienterede af funktionærgrupperne, men -hvis venstrefløjstilslutningen tages i betragtning - den mest venstreorienterede gruppe blandt lønmodtagerne i det hele taget.²⁰⁾

Når man skal forklare de offentligt ansattes radikalisering i 1970'erne, er det nærliggende at pege på dels lønudviklingen, dels nedskæringspolitikken og de po-

litiske kontroverser omkring den offentlige sektor,²¹⁾ som mulige forklaringer. Men ingen af disse faktorer kan forklare den helt ekstreme udvikling blandt de ansatte i uddannelsessektoren.

Ændringen må her først og fremmest tilskrives den politiske kovending blandt den yngre generation af højtuddannede i slutningen af 1960'erne. Det er vanskeligt præcist at definere og endnu vanskeligere empirisk at afgrænse den klassiske kategori »de intellektuelle«, men vi kan lade den boglige grunduddannelse tjene som indikator og se på gruppen med studentereksamen, jvf. tabel 8. Udviklingen er frapperende: I 1966 stemte næsten 4/5 af de 20-29 årige med studentereksamen borgerligt, i 1979 stemte omkring halvdelen på et venstrefløjsparti og under 1/3 på et borgerligt parti. I aldersgruppen over 40 år stemmer det overvældende flertal fortsat borgerligt.²²⁾

Tabel 8. Partivalg blandt højtuddannede (studentereksamen/HF) 1966 og 1979. Pct.

		Venstrefløjen	Socialdem.	Arbejderpartier i alt	Borgerlige	(N)
I alt	1966	11	6	17	679	83
	1971	24	7	31	53	69
	1979	34	21	55	194	45
1966	20-29 år	18	6	24	243	76
	30-39 år	14	8	22	133	78
	40 år +	5	4	9	303	91
1979	20-29 år	54	18	72	88	28
	30-39 år	27	26	53	48	47
	40 år +	7	22	29	52	71

4. Varige eller midlertidige ændringer?

Sammenfattende kan det altså noteres, at forbindelsen mellem klasse og partivalg trods 1970'ernes politiske turbulenser består ganske usvækket. Folks placering i den samfundsmæssige arbejdsdeling er fortsat af afgørende betydning for deres politiske adfærd. Selv når man ser på hovedklasserne, er der ikke sket de store ændringer måske bortset fra en mindre svækkelse af arbejderklassens subkultur. Men dette mere end opvejes af den stærkere klassemæssige differentiering inden for mellemlagene.

Selv om der muligvis kan være ændringer i nogle af de socialpsykologiske mekanismer, der forbinder social klasse og partivalg, er det danske samfund altså på ingen måde blevet noget »massesamfund«, hvor enkeltindivider uafhængigt af deres klassemæssige placering passivt optager massemediernes politiske monokultur (Andersen, 1980) - eller »frit« vælger mellem de forskellige ideologier, der viderebringes af medierne (Borre, 1982).

Man kunne så afslutningsvis spørge, om de beskrevne ændringer inden for mellemlagene kan forventes at blive varige, eller om de om nogle få år vil vise sig at have været midlertidige. Sådanne spørgsmål kan naturligvis aldrig besvares sikkert, men man kan forsøge at gisne om den sandsynlige udvikling ved at se på nogle formodet centrale variable.

De intellektuelles politiske adfærd har altid været temmelig uforudsigelig, men selv om der eksisterer stærke socialiseringsmekanismer i form af veletablerede venstrefløjsmiljøer blandt de studerende ved de videregående uddannelser, er en betydelig højredrejning sandsynlig. For det første er der en grundlæggende tendens til omskiftelighed mellem forskellige generationer af højtuddannede. For det

andet vil der ske en vridning af uddannelsessystemet bort fra de uddannelser, som har været venstrefløjssubkulturens hovedbastioner (for eksempel humanistiske uddannelser, visse samfundsvidenskabelige uddannelser, sociale uddannelser, seminarier og børnehaveseminarier etc.). For det tredje er rekrutteringen til de videregående uddannelser atter blevet socialt mere skæv. Og endelig betyder den skærpede konkurrence om de få jobs en disciplinering og øget individualisering af de uddannelsessøgende imellem.

Over for disse faktorer er det mere end tvivlsomt, om den etablerede subkultur kan holde stand, også selv om de studerendes egne levevilkår og katastrofalt forværrede fremtidsudsigter umiddelbart skulle trække i den modsatte retning.

Selv om der endnu ikke er sikker dokumentation for populære antagelser om en højredrejning blandt unge højtuddannede - antagelser som måske i nogen grad binder i en uholdbar forestilling om »ungdomsoprørets guldalder« - så er en vis højredrejning blandt den næste generation af højtuddannede sandsynlig.

Det behøver imidlertid ikke få afgørende betydning for de offentligt ansattes politiske placering, da den offentlige sektors vækst utvivlsomt bliver langt mindre fremover, hvorfor nytilgangen bliver relativt lille. Ikke mindst på en række af de områder, der beskæftiger flest højtuddannede, vil der blive lukket mere eller mindre af i de kommende år, og den naturlige afgang vil ydermere omfatte relativt højreorienterede generationer, for eksempel inden for uddannelsessektoren.

Også de øvrige faktorer, der er peget på som mulige forklaringer på offentligt ansattes radikaliserings - lønudvikling og nedskæringspolitik - må formodes at fastholde de offentligt ansatte relativt langt til venstre. Hvad lønudviklingen angår, vil

de offentligt ansatte utvivlsomt komme ud for en stærk forringet markedssituation, specielt sammenlignet med andre bedreuddannede, fordi der selv ved en ret betydelig vækst i den offentlige sektor vil opstå et overudbud af arbejdskraft (selv om perspektiverne nok trækkes for dyrt op i Det økonomiske Råds rapport om »mismatch«-problemer mellem uddannelsessystem og arbejdsmarked (maj 1983)).

Selv om der *kan* ligge et betydeligt »protestelement« i de offentligt ansattes partivalg ved de seneste valg - og sådanne proteststemmer har det med at vende tilbage - og selv om en del højtuddannede i den offentlige sektor nok vil bevæge sig højreover med alderen, så peger alle ovennævnte faktorer i retning af, at det politiske skel mellem offentligt og privat ansatte funktionærer vil bestå med fuld styrke i de kommende år. Det kunne altså tyde på, at der er sket nogle mere permanente ændringer i forholdet mellem klassestruktur og partisystem - men det betyder ingenlunde, at dette forhold er svækket. Det danske partisystem er fortsat stærkt klassebaseret.

APPENDIX

1. Klassekoden

Der er brugt 2 forskellige operationaliseringer af social klasse, da alene valgundersøgelserne i 1971 og 1971 indeholder detaljerede stillingsoplysninger.

1. Gallups stillingskode

Baseret på respondentens svar på et lukket spørgsmål, omfattende kategorierne »Ufaglært arbejder«, »Faglært arbejder«, »Lavere funktionær«, »Højere funktionær«, »Selvstændig landbruger«, »Selvstændig detailhandler/håndværksmester«, »Selvstændig i øvrigt«.

Lærlinge m.v. samt gifte, arbejdsløse

kvinder er ikke registreret som erhvervsmæssigt beskæftigede efter Gallup-koden.

Selv om der indgår et ikke uvæsentligt subjektivt element i klassifikationen, kommer Gallup-koden dog temmelig nær på klassekoden, hvorfor termene »funktionærer« og »mellemlag« i teksten bruges synonymt.

Tabellerne 2 og 5 er baseret på Gallups stillingskode. De øvrige på klassekoden.

2. Klassekoden

De åbne spørgsmål om stilling i 1971- og 1979-undersøgelserne er kodet efter klassekoden. Da de fleste klassekoder er triviale, er kun »grænsetilfælde« anført nedenfor: (markeret med*).

1. Arbejderklassen:

Manuelle lønarbejdere

1.1. Faglærte og ufaglærte arbejdere (se dog pkt. 2.1.-2.3.).

*1.2. »Sølvsnore« i trafiketaterne (postbud, togfører etc.).

2. Mellemlagene: Lavere funktionærer

*2.1. Butikspersonale m.v. (inkl. frisør, tjener, servitrice).

*2.2. Portner, pedel, varmemester, kontrollør, opsynsmand.

*2.3. Hjemmehjælper, dagplejemoder, sygehjælper.

2.4. Lavere og »mellem«-funktionærer i øvrigt:

Repræsentant, arbejdsleder, tekniker (undt. ingeniør), bank-, forsikrings- og kontorpersonele m.v. under fuldmægtigniveau, politibetjent, sygeplejerske, pædagog, biblioteksassistent m.v.

3. Mellemlagene: Højere funktionærer

*3.1. Folkeskolelærere, bibliotekar, journalist.

*3.2. Fuldmægtig, bogholder, revisor.

3.3. Højere funktionærer i øvrigt: Manager, ingeniør, officer, akademiker m.v.

4. Småborgerskab

4.1. Selvstændige i og uden for landbrug. (For præcis afgrænsning, se Goul Andersen, 1979).

3. Fælles for Gallup-kode og klassekode

Alle er opført efter egen stilling; husmødre og medhjælpende ægtefæller dog efter ægtefællens stilling.

Pensionister m.v. er ikke inkluderet.

Der er ikke gjort noget forsøg på at udsondre noget borgerskab. Alle selvstændige er opført under »småborgerskab« og alle højere funktionærer under »mellem-lag«. De praktiske implikationer heraf er ubetydelige.

II. Datamateriale

Valgundersøgelsen 1971 blev gennemført af Ole Borre, Erik Damgaard, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg, Ole Tonsgaard samt Torben Worre.

Valgundersøgelserne 1979 og 1981 er foretaget af Borre, Nielsen, Sauerberg, Worre samt Ingemar Glans og Jørgen Goul Andersen.

Interviewingen 1971 er foretaget af Socialforskningsinstituttet, i de øvrige undersøgelser af Gallup Markedsanalyse A/S.

Desuden er benyttet:

Data for 1966-valget, byggende på Gallup-materiale, stillet til rådighed af Ingemar Glans.

Data for 1977-valget, byggende på en holdningsundersøgelse foretaget af Gallup for Goul Andersen i foråret 1978.

Valgundersøgelserne 1971, 1979 og 1981 er oparbejdet i DDA, Dansk Data Arkiv, Odense. Alle undersøgelser fra og med 1971 er finansieret af SSF, Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd.

Noter:

1. Afmagtsfølelsen (defineret som manglende politisk selvtillid) er det interessant nok gået omvendt; vælgerne havde mindre afmagtsfølelse midten af 1970'erne, men er nu tilbage på 1971 niveau.
2. Det sociale netværk på og uden for arbejdspladsen spiller dog fortsat en betydelig rolle, jvf. for eksempel Goul Andersen (1980).
3. Klassebegrebet her er navnlig inspireret af Poulantzas (1978) og Wright (1978).
4. Eksempelvis kan småselvstændige være dårligere stillet end arbejdere uden på nogen måde at indtage politiske holdninger, der ligner lønmodtageres.
5. I praksis er der næsten sammenfald mellem »mellemlagene«, således som klassen her er defineret, og »funktionærerne«, således som dette begreb defineres af Danmarks Statistik. Begreberne bruges derfor stedvist synonymt i det følgende. Afgrænsningen er nærmere beskrevet i appendix. I øvrigt kan det diskuteres, hvorvidt mellemlagene udgør en egentlig klasse eller blot en serie modsætningsfyldte klassepositioner mellem arbejderklassen og borgerskabet (Wright, 1978), men problemet er uden praktisk betydning i nærværende sammenhæng.
6. Når borgerskabet ikke er omtalt, skyldes det ikke noget brud på marxistisk tankegang, men derimod at borgerskabet er for lille en kategori til at medtages i surveyundersøgelser. Endvidere lader borgerskabets adfærd sig ikke beskrive ved simpel aggregering af individegenskaber.
7. Tallene afspejler dog ikke mellemlagenes politiske betydning, først og fremmest fordi en temmelig stor del er lavere kvindelige funktionærer, gift med arbejdere. Blandt mænd udgør mellemlagene kun godt 1/3 af den erhvervsaktive befolkning.
8. Samtidig kan det i øvrigt bemærkes, at der parallelt med arbejderklassens faglige radikalisering i 1970'erne er foregået en partipolitisk borgerliggørelse.
9. Man kan sige, at arbejderpartierne i 1966 opnåede 50 pct. af stemmerne på trods af en ugunstig klassestruktur, men kun 50 pct. i 1979 trods en højst favorabel klassestruktur.
10. Overalt er sammenhængene identiske for gifte mænd og gifte kvinder, da familien synes at virke som en »harmoniseringsfaktor« for partivalget. Der er således ikke nogen sammenhæng mellem, hvem af parterne der har den »højeste« sociale placering, og hvem der stemmer længst til venstre.
11. Det skal nævnes, at gifte kvinders erhvervsarbejde er påvirket af alder og uddannelse samt af mandens sociale placering. En kontrol herfor svækker de omtalte sammenhænge noget, men fjerner dem langt fra. Endelig tyder alt på, at erhvervsarbejdet med rimelighed kan betragtes

som uafhængig årsagsvariabel (Goul Andersen, 1984, kap. 6).

12. I nogle tilfælde har man dog også begået en direkte aggregeringsfejl ved at slå mellemlagene og småborgerskabet sammen til en »middelklasse«. Hovedproblemet er ikke, at funktionærernes partivalg gennemgående ligger nærmere arbejderklassens end de selvstændiges, men derimod at »middelklassens« sammensætning skifter over tid: I dag er langt de fleste funktionærer, men indtil midten af 1960'erne udgjorde de selvstændige flertallet i middelklassen (jvf. Glans, 1978).
13. Herudover er der dog sandsynligvis en begrænsning, genuin højredrejning i arbejderklassen - en udvikling der formentlig må tilskrives en vis svækkelse af arbejderklassens subkultur i bredere forstand (se for nogle forklaringsforsøg Goul Andersen, 1983).
14. I øvrigt er der også i analysen af de tre hovedklasser aggregeringsproblemer, fordi der sker vægtforskydninger inden for mellemlagene.
15. Til gengæld kan det også skabe nye skel på »klient«/»betaler«-siden, herunder i arbejderklassen.
16. Analysen er koncentreret om valgundersøgelserne i 1971 og 1979, da de øvrige undersøgelser ikke indeholder tilstrækkeligt detaljerede stillingsoplysninger.
17. Som det blev nævnt ovenfor, var der ikke nogen større ændring blandt mandlige funktionærer fra 1966 til 1979, men det hænger sammen med, at arbejderpartierne stod ekstraordinært stærkt i alle klasser i 1966. Det kan tilføjes, at hverken kontrol for køn eller for mandlig ægtefælles klasse ændrer resultaterne i dette afsnit nævneværdigt.
18. Det skal dog nævnes, at der for såvel arbejdere som højere funktionærer i den private sektor er tale om en højredrejning fra 1971 til 1979, hvorimod lavere funktionærer har bevæget sig et par procentpoint mod venstre. Stikprøvestørrelserne er dog for små til, at tallene kan understøtte en hypotese om en relativ venstredrejning som følge af proletarisering blandt lavere funktionærer i den private sektor.
19. Stikprøvestørrelserne er små, men resultaterne bekræftes af flere andre undersøgelser. Alene tallene for de ansatte i offentlig forsyningsvirksomhed er noget afvigende. Se i øvrigt Goul Andersen (1980a) for tilsvarende sektorforskelle, når det gælder græsrodsdeltagelse.
20. Disse ændringer bekræftes i øvrigt af aldersopdelinger: Der er ekstremt store forskelle mellem aldersgrupperne over og under 40 år i de pågældende grupper (jvf. for eksempel Goul Andersen, 1979, kap. 4).
21. Selv om der reelt ikke skete nogen større begrænsning af væksten i den offentlige sektor i 1970'erne, havde nedskæringspolitikken dog betydning for en række enkeltområder, og først og

fremmest kan *diskussionen* om nedskæringerne have haft betydning for de offentligt ansattes politiske adfærd.

22. Det skyldes naturligvis ikke udelukkende generationsforskelle, men også at højtuddannede under deres karriereløb ofte får klasseinteresser, som disponerer for et borgerligt partivalg. Desuden brydes subkulturen ofte op ved uddannelsens afslutning, således at mange af de højtuddannede isoleres fra subkulturen, først og fremmest på jobbet, men i forbindelse med geografisk mobilitet måske også i nogen grad socialt. Derfor er der blandt en generation af højtuddannede en stærk afvandring mod højre - en afvandring som dog ikke nødvendigvis fortsætter helt ud på højrefløjen, men kan afsluttes for eksempel hos socialdemokratiet. Endvidere kan subkulturen i nogen grad opretholdes, hvor der er en høj koncentration af unge højtuddannede, således som det er tilfældet i store dele af undervisningssektoren, men også enkelte dele af den offentlige administration. Her kan subkulturen måske endog i nogen grad smitte af på ældre generationer og andre faggrupper.

Litteraturliste

- Andersen, Johannes (1980) *Vælgerne, de politiske partier og staten*. Ålborg: AUC Forlag.
- Andersen, Johannes (1981) »De politiske partiers krise«. *Politica*, 13. årg. no. 2, pp. 87-107.
- Borre, Ole (1979) »Ustabilitet ved parlamentsvalg i fire nordiske lande, 1950-77«, i Mogens N. Pedersen (red.), *Dansk politik i 1970'erne*. Kbh.: Samfundsvidenskabeligt Forlag.
- Borre, Ole (1980) »The Social Bases of Danish Electoral Behaviour«, pp. 241-81 i Richard Rose (ed.), *Political Participation*, London & Beverly Hills: SAGE.
- Borre, Ole (1981) »Den ustadige ligevægt - forskydninger i de danske partiers vælgerstyrke«. *Politica*, 13. årg. no. 2, pp. 46-86.
- Borre, Ole (1982) »Ideologi og partivalg i Danmark 1979«, pp. 153-74 i Dag Anckar, Erik Damgaard, Henry Valen & red.), *Partier, ideologier, valjare*, Åbo: Skrifter fra Åbo Akademi.
- Borre, Ole (1983) »Demokrati og fremmedgørelse«. Århus: Institut for Statskundskab. Bidrag til Egmont Fondens Fremtidsstudie.
- Damgaard, Erik (1974) »Stability and Change in the Danish Party System over Half a Century«, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 9, pp. 104-25.
- Det Økonomiske Råd (1983) *Dansk Økonomi. Maj 1983*. Kbh.
- Glans, Ingemar (1978) »Mysteriet med de forsvunne klasser«. Paper fremlagt ved V. Nordiske Statskundskabskonference, Bergen, Aug. 1978.
- Glans, Ingemar (1983) »Valvinder valter teoribyggmader: Förändringar i klassers och kohorters partival i Danmark och Sverige«. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, No. 2, pp. 117-44.
- Goul Andersen, Jørgen (1979) *Mellemlagene i Danmark*. Århus: Forlaget Politica.
- Goul Andersen (1980) »Partipolitiske skillelinjer i arbejderklassen«. Århus: Institut for Statskundskab.
- Goul Andersen (1980a) »Græsrodsdeltagelse«. kap. 4 i Erik Damgaard (red.) *Folkets veje i dansk politik*. Kbh.: Schultz.
- Goul Andersen (1983) »Udviklingen i klassestruktur og sociale modsætningsforhold frem mod år 2000«. Århus: Institut for Statskundskab. Bidrag til Egmont Fondens Fremtidsstudie.
- Goul Andersen (1983a) »Class Voting in Disguise?« Paper fremlagt ved ECPR konference, Freiburg, marts 1983.
- Goul Andersen (1984) *Kvinder og Politik*. Århus: Forlaget Politica.
- Lipset, S.M. (1981) »Whatever happened to the Proletariat? An Historic Mission Unfulfilled«. *Encounter* 56, june, pp. 18-34.
- Nielsen, Hans Jørgen (1983) »The Reality of Distrust«. Paper fremlagt ved ECPR konference, Freiburg, marts 1983.
- Nørby Johansen, Lars (1980) »Organisationsdeltagelse«. pp. 62-101 i Erik Damgaard (red.), *Folkets veje i dansk politik*. Kbh.: Schultz.
- Pedersen, Mogens N. (1979) »The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility«. *European Journal of Political Research*, vol. 7, pp. 1-26.
- Pedersen, Lars K. & Weber, Jens (1983) »Stabilitet og politisk involvering« pp. 84-103 i Ole Borre et al., *Efter vælgerskredet. Analyser af folketingsvalget 1979*. Århus: Forlaget Politica.
- Poulantzas, Nicos (1978) *Classes in Contemporary Capitalism*. London: Verso.
- Worre, Torben (1979) »Forandringer i det danske partisystems sociale grundlag«. pp. 68-82 i Mogens N. Pedersen (red.), *Dansk politik i 1970'erne*. Kbh.: Samfundsvidenskabeligt Forlag.
- Worre, Torben (1980) »Class Parties and Class Voting in the Scandinavian Countries«, *Scandinavian Political Studies*, vol. 3 (new series), pp. 299-320.
- Wright, Erik Olin (1978) *Class, Crisis and the State*. London: New Left Books.

Politikerne og krisen

1. Indledning

Folketingsvalget den 4. december 1973 ændrede fundamentalt det danske partisystem, og valgresultatet blev i vide kredse taget som udtryk for en krise for det politiske system her i landet. Den nyudnævnte statsminister Poul Hartling indledte sin tiltrædelseserklæring i folketinget den 19. december med ordene: »Denne regering tiltræder på et tidspunkt, da Danmark befinder sig i en krise«. Han karakteriserede videre valgresultatet som, »et jordskred i dansk politik«, og som udtryk for, at »vælgerne fældede dom ikke blot over de gamle partier, men også over blokpolitikens epoke«. ¹⁾

Igennem 1970'erne har man talt meget om krise herhjemme. Hvis man skulle tro på, hvad der står i aviserne, og hvad der siges i radio og fjernsyn, så var 1970'erne et krisens årti. Så at sige alting kom i disse år i krise. Spørgsmålet er imidlertid, hvornår den megen tale om krise for alvor begyndte? I denne artikel rettes opmærksomheden først og fremmest mod de valgte politikere og debatten i folketinget. Hvornår begyndte man der at tale om krise? Spørgsmålet er endvidere, hvad man i det hele taget forstår ved »krise«? Hvad mener man med ordet »krise«, når dette ord anvendes til at karakterisere forskelli-

ge samfundsforhold? Hensigten med denne artikel er at belyse disse spørgsmål, idet opmærksomheden som sagt rettes mod den del af den offentlige debat, der foregår i folketinget, og specielt mod forestillinger og påstande om en politisk krise, især forestillinger og påstande om demokratiets krise. ²⁾

2. Hvornår begyndte politikere at tale om krise?

I sommeren 1970 bragte dagbladet *Politiken* en kronikserie over temaet: »Kan folkestyret styre 1970'erne«. Denne serie og den debat, som den rejste, blev siden udgivet som en bog med samme titel som seriens tema. Grundtonen var bekymret, men dog nogenlunde optimistisk, og ordet »krise« anvendes ikke om de økonomiske og politiske forhold her i landet. ³⁾ Tre år senere afholdt lærerkollegiet ved Askov Højskole et seminar over emnet »Politikerne og folket«. En sideordnet emneangivelse var »Demokratiets krise«. På vinterskolen 1973-74 blev der på Askov afholdt en række studiekredse over politiske emner, og i marts 1974 blev der afholdt endnu en konference, hvor eleverne fik lejlighed til at fortsætte drøftelserne med en række indbudte gæster. Indlæggene på disse møder blev siden udgivet i en bog med titlen: »Folkestyre uden folk« og med undertitlen: »Fra Askov-møderne om den politiske tillidskrise«. ⁴⁾

Disse eksempler fra den mere kvalifice-

Lektor, cand. scient. pol.
Institut for Statskundskab
Århus Universitet

rede offentlige debat peger i retning af, at der i begyndelsen af 1970'erne bredte sig en forestilling om, at det danske demokrati var i krise. At en sådan forestilling begyndte at brede sig gennem 1971 og 1972 kan dokumenteres med mangfoldige artikler fra dagbladene. Man begyndte i tiltagende omfang at tale om en kløft mellem de valgte politikere og befolkningen, om brist i kommunikationen mellem folketinget og vælgerne, om vælgernes utilfredshed med og mistillid til folketinget og dets medlemmer, og om antiparlamentariske holdningers stigende udbredelse i befolkningen. Typisk i så henseende er en ledende artikel fra *Berlingske Tidende* 5. april 1971: »Der er i befolkningen en interesse, som næppe nogensinde tidligere for det politiske. Det har ganske vist ikke givet sig udtryk i stigende medlemstal i de politiske foreninger, men kommer så meget kraftigere til udtryk i en almindelig kritik af øjeblikkets politikere uanset partifarve og lovgivningens resultater....kritik har en tilbøjelighed til at accelerere, og går den over gevind, kan den blive farlig for et hvilket som helst styre. Også folkestyret«.

Der kan peges på en lang række forhold, som bidrog til, at forestillingen om en politisk krise voksede frem. Der var uden tvivl dyb skuffelse i nogle vælger-

grupper over VKR-regeringen, ligesom den nye regering, der hvilede på et snævert flertal bestående af Socialdemokratiet, SF og de »nordatlantiske« mandater, blev mødt med megen modstand. De øgede offentlige udgifter og det dermed forbundne skattetryk, som efter kildeskattens indførelse blev tydeligere for mange borgere, trak i den samme retning, især i forbindelse med, at forskellige forsøg på at bremse væksten i de offentlige udgifter, f.eks. »kulegravningsbanden« i februar-marts 1972, ikke havde held med sig. Endelig opløste EF-spørgsmålet i flere partier, men først og fremmest i Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, mange bånd mellem lederne og deres medlemmer og vælgere.

Forestillingerne om en politisk krise og en fare for demokratiet tog imidlertid først for alvor fart gennem de første måneder af 1973, da det nyuddannede Fremskridtsparti begyndte at optræde i meningsmålingerne.

Gennem månederne februar, marts og april 1973 blussede der i dagspressen en voldsom debat op om folkestyrets krise. Selv de mere skeptiske begyndte nu at tage påstanden om en krise for det danske demokrati alvorlig. Efter offentliggørelsen af Gallup-tallene i begyndelsen af marts 1973 skrev *Aktuelt* således i sin le-

Tabel 1: Fremskridtspartiets vælgertilslutning ifølge meningsmålingerne i første halvdel af 1973. Pct.

Gallup	Observa	Vilstrup	AIM
4. febr. -	11. febr. 4		
4. marts 6	11. marts 7		30. marts 18
11. april 21	11. april 24	5. april 25	
6. maj 26	13. maj 24	2. maj 18	
3. juni 17	24. juni 18		
1. juli 17			
12. aug. 17			

Kilder: Gallup-tallene er offentliggjort i *Berlingske Tidende*, Observa-tallene er offentliggjort i *Morgenavisen Jyllands-Posten*, Vilstrup-tallene er offentliggjort i *Politiken*, og AIM-tallet er offentliggjort i *Børsen*. De anførte datoer er tidspunktet for offentliggørelsen.

dende artikel 8. marts: »Mens Glistrup hidtil er taget som en politisk vittighed, har man pludselig måttet vurdere ham alvorligt som en tragisk kendsgerning. Tragisk for folkestyrets ide og tragisk for det grundsyn, de fleste bekender sig til: samfundsmæssig solidaritet. Nu står Glistrup med en sejr som udtryk for vælgernes mistillid til de gamle partier. Han står som et farligt symbol på et oligarki. Et stærk-mandsstyre, der skulle kunne redde, hvad nogle mener andre har sat til«.

Efter offentliggørelsen af Gallup-tallene i begyndelsen af maj 1973 rejste *Berlingske Tidende* i sin ledende artikel 6. maj spørgsmålet: »...kan man virkelig tro, at en fjerdedel af vælgerne siger, de ville stemme på Glistrup blot for at afgive en protest? Kan sandheden være den langt mere brutale, at hundredtusinder er begyndt at tro på ham?«. Bladet besvarer sit spørgsmål således: »Det er ikke sikkert dette er sandheden. Men er det ved at blive sandheden, er det en bekræftelse af, at vort samfund står over for en krise, som vil kunne ryste det i selve fundamentet. Så er det en krise, der ikke klares ved, at der ikke bliver valg. Så må der kæmpes for at bevare velfærdsstaten. Det kan blive nødvendigt at rejse demokratiets barrikader«. I de følgende måneder kommenterer bladet Fremskridtspartiets styrke i vælgerbefolkningen som »udtryk for den krise, som præger Folketinget og dets forhold til befolkningen« (3. juni 1973) og en bekræftelse på, »at folkestyrets krise er af mere permanent karakter«. (1. juli 1973).

Medens der i den offentlige debat blev talt meget om krise i begyndelsen af 1970'erne, var politikerne mere tilbageholdende. Ved åbningsdebatten i 1970 diskuterede man den vedvarende mangel på ligevægt i landets økonomi, men kun SF's ordfører, Poul Dam, kaldte de økonomi-

ske problemer omkring underskuddet på betalingsbalancen for en økonomisk krise.⁵⁾ Han gjorde dog langt mere ud af en anden form for krise, nemlig »vor tids samfundskrise og kulturkrise«, som han så som en følge af ungdomsoprøret, kravet om nærdemokrati og de unges kompromisløse idealisme.⁶⁾ Samtidig advarede VS's Erik Sigsgaard mod, at man opskede en krisestemning. »Der er ingen akut krise, og der er slet ingen rimelighed i de indgreb, som regeringen har planlagt«.⁷⁾

Der var ingen politikere, der i åbningsdebatterne i 1971 og 1972 anvendte krisetermen til at karakterisere de aktuelle økonomiske og politiske forhold i Danmark. Den nærmeste var statsminister Jens Otto Krag, der i sin åbningstale i oktober 1972 sagde, at »vi har overvundet den beskæftigelseskrise, der en overgang i 1971 var udsigt til«.⁸⁾ Derimod var mange andre talere inde på de sammenhænge, som man senere i 1970'erne betegnede med ordet »krise«: samarbejdsvanskelighederne mellem partierne, manglende stabilitet i regeringen og lovgivningsarbejdet og folketingets manglende evne til at løse de centrale - navnlig økonomiske - problemer. Et godt eksempel er den radikale ordfører Niels Helveg Petersen, der i oktober 1972 kommenterede statsministrens udtalelse om, at det danske bidrag til arbejdet i EF ville blive en prøvesten for folkestyrets formåen: »Det gælder ikke kun i forhold til EF. Det er også en prøvesten for folkestyrets formåen, at vi sammen løser de indrepolitiske problemer, vi har talt om længe, så længe, at der sås mistillid til vore demokratiske institutioners evne og vilje til i tide at løse netop de problemer, vi er enige om at anse for væsentlige. Den største trussel imod tilliden til vore demokratiske institutioner kommer ikke fra små udenomsparlamentari-

ske grupper, men fra manglende evne til at løse samfundsproblemerne«.9)

I betragtning af den voldsomme offentlige debat igennem foråret 1973 om en politisk krise og en krise for demokratiet, kunne man forvente, at de valgte politikere i folketinget også ville debattere dette spørgsmål. Selv om politikerne naturligvis formulerer sig i mange sammenhænge, og selv om de måske ved andre anledninger har talt om den politiske krise, så ville det være rimeligt at forvente, at de ved afslutningsdebatten sammenfattede sådanne opfattelser, hvis de mente dem alvorligt. Rent teknisk skete den afsluttende vurdering af den forløbne samling og den aktuelle politiske situation ved tredje behandling af forslag til lov om tillægsbevilling for 1972-73. I denne debat, der fandt sted den 14. juni 1973, var der imidlertid ingen af de politikere, der tog ordet, der benyttede sig af krise-termen. Den socialdemokratiske ordfører, Orla Møller, gav endog udtryk for tilfredshed med den forløbne samling: »...jeg synes, det er nødvendigt at sige ved afslutningsdebatten her i dag, at vi kan nu godt være det arbejde bekendt, der er lavet i denne samling og i bevidst modsætning til, hvad der normalt siges og skrives om disse ting, vil jeg gerne have sagt det så stærkt, at politikerne i det danske folketing kan godt rejse hjem med forholdsvis god samvittighed efter det arbejde, der er lavet, vi kan godt være det bekendt. Når jeg siger det så stærkt, er det, fordi der ikke er ret mange andre end os selv, der vil sige det, men siges skal det altså. For situationen er jo den, at utilfredsheden i vælgerbefolkningen er stor, men man må dog i den forbindelse gøre opmærksom på, at det er nu slet ikke så ringe endda at være dansker. Den velstandsstigning, som vi har set her i landet den sidste halve snes år, er i realite-

ten uden sidestykke i Danmarks historie«.10)

Alligevel var der i de borgerlige partiers kritik af regeringen og dens samarbejde med SF en del betragtninger, som vedrørte spørgsmålet om det danske folkestyres funktionsevne. Den konservative Poul Schlüter mente således, at det havde været et skidt år i dansk politik, og han var ikke i tvivl om, hvad grunden var: »Grunden er den, at regeringen har savnet en klar ledelse og planlægning af sin virksomhed. Regeringen styrer ikke bevidst samfundsudviklingen henimod mål, som er acceptable for den almindelige befolkning«.11) Han fremhævede videre, at »...befolkningen forlanger en ny udviklingslinje - og har krav på den - i dansk politik. Ikke et revolutionært brud på, hvad vi kender, men trods alt et opgør med den gamle automatik. Befolkningen forventer resultater af os 179, der taler herinde måned efter måned, og som skal gøre det, for det er folkestyrets væsen at tale til og med hinanden. Men folk ønsker resultater. Jeg tror de fleste ude i befolkningen ...ønsker et handlekraftigt folketting, hvor der samarbejdes, men om en midterlinje«.12)

Også Venstres ordfører, Poul Hartling, mente, at det har været »en dårlig samling for dansk folkestyre«: »Vi oplever en voksende kritik af det politiske liv. Vi oplever en stærkere og stærkere uvilje over for den lovgivning, som vedtages, og over den måde, den gennemføres på. Den kritik kan ikke undgå at ramme regeringen med stor styrke. Jeg tror, at flere i regeringen og i socialdemokratiet er utrygge ved udviklingen og ville ønske, at den kunne ændres. Jeg tror, man må se i øjnene, at det lader sig ikke gøre - før efter et folketingsvalg«.13)

Endelig mente den radikale Niels Helveg Petersen, at »foråret 1973 har været

et deprimerende forår i dansk politik. Jeg vil sige, at foråret 1973 har været det forsømte forår i dansk politik. Det var det forår, hvor vi ikke fik en tiltrængt fornyelse af samarbejdsmønstret i dansk politik, så vi fik et samarbejdsmønster, der var mere egnet til at løse landets problemer end det nuværende,...Det var også det forår, hvor vi i stedet for et bredt boligforlig fik et skævt, som der ikke er nogen tillid til i befolkningen, og det var det forår, hvor befolkningen til gengæld for sin part ikke forsømte at lade sin utilfredshed komme meget stærkt til orde, og hvor befolkningen i perioder syntes grebet af en stærk hang til meget forenklede politiske løsninger«. ¹⁴⁾

De borgerlige partier talte således ikke direkte om en krise, selv om de tydeligvis talte ud fra en bevidsthed om, hvad der foregik blandt vælgerne. De var imidlertid mere tilbøjelige til at fortolke og forklare ændringerne i vælgernes partipræferencer som udtryk for partipolitiske konflikter end som udtryk for en krise for folkestyret eller det etablerede partisystem. Statsministeren, Anker Jørgensen, var i og for sig på den samme linje, når han udtalte: »Jeg tror, at den utilfredshed, der er i befolkningen, og som bl.a. har givet sig udtryk i de berømte opinionsmålingers tal, der viser, at en bestemt bevægelse har fået en forhåbentlig forbigående tilslutning, skyldes flere ting«. ¹⁵⁾ Hvorefter han tillagde de borgerlige partier, og navnlig de konservative, et hovedansvar for angrebene på den offentlige sektor og de offentligt ansatte i forbindelse med kampagner om »skrankepaver«, »skrivebordsgeneraler« og »skrivebordsnusseri«.

Det er bemærkelsesværdigt, at heller ikke i den efterfølgende åbningsdebat i oktober 1973 - den sidste før folketingsvalget den 4. december - var spørgsmålet

om en krise noget centralt tema i debatten. Der var faktisk kun et enkelt parti, Det radikale Venstre, der kom ind på det, idet Niels Helveg Petersen i forbindelse med en omtale af regeringens vanskeligheder sagde: »Der er ikke kun tale om en krise for regeringen. Der er også tale om en krise for folkestyret, for respekten for vore demokratiske institutioner. Samfundet undergår vældige forandringer, og i takt hermed opstår ændrede holdninger og forestillinger i befolkningen. Der opstår stærke spændinger mellem forskellige befolkningsgrupper...Vi har fået bedre materielle vilkår, men det danske samfund er ikke af den grund blevet mere regerligt. Det er blevet mere uregerligt, og derfor stilles der større krav til kvaliteten af den politiske ledelse i landet, især i de kommende 5-10 år, som vil være præget af en almindelig og uundgåelig opbremsning i vore forventninger...De styringsproblemer, vi står over for i denne situation, er meget store, og de kræver, hvis ikke de skal vokse folkestyret over hovedet, en mere kvalificeret debat, en større viden i befolkningen og større dygtighed, og først og fremmest kræver de et mere tilidsfuldt forhold imellem de politiske partier her i salen. De kræver et bedre samarbejde om de reelle problemer«. ¹⁶⁾

Det var med andre ord kun i begrænset omfang, at politikerne i folketinget før december 1973 talte om krise i almindelighed og politisk krise eller folkestyrets krise i særdeleshed. Med årsskiftet 1973-74 sker der imidlertid en ændring i politikerne's sprogbrug, idet man begynder at tale om en økonomisk krise i forbindelse med »oliekrisen« i slutningen af 1973 og i forbindelse med den stigende arbejdsløshed gennem 1974. Medens politikerne hurtigt begynder at tale direkte om en økonomisk krise, ¹⁷⁾ er det imidlertid først gradvist, at de begynder at tale om en politisk krise,

idet de i mange tilfælde bruger andre ord og formuleringer for at betegne de fænomener, som i og uden for folketinget betegnes med udtryk for »politisk krise« og »demokratiets krise«.

3. Hvad mener politikerne, når de taler om krise?

Politikerne definerer som regel ikke - så lidt som mange andre, der deltager i den offentlige debat - de termer og begreber, som de benytter. De redegør som regel ikke tydeligt for, hvilket begrebsindhold de knytter til de enkelte ord eller termer. En del af den offentlige debat består netop i at spille på de uklarheder, fortolkningsmuligheder og nuancer, som den manglende begrebsklarhed giver mulighed for.¹⁸⁾ Disse i og for sig elementære betragtninger gælder i udpræget grad for ordet »krise«, hvis begrebsindhold eller mening ikke blot er vagt, men også flertydigt. Det er vagt, fordi der ikke er klare grænser for, hvad dette ord anvendes om, og det er flertydigt, fordi det anvendes om forskellige fænomener.¹⁹⁾ For at få en vis kontrol med det flertydige, vil det være hensigtsmæssigt at søge klargjort, *hvad* krise-termen anvendes om. Her vil der først og fremmest blive sondret mellem det økonomiske og det politiske område, idet hovedinteressen dog samler sig om det sidste. Dernæst vil det være hensigtsmæssigt at søge klargjort, *hvordan* krise-termen anvendes inden for de to hovedområder for om muligt at søge dette vage begreb præciseret en smule mere end politikerne selv gør det.

Når der gennem 1970'erne i folketinget har været talt om »økonomisk krise«, har der været en tydelig forskel mellem partierne. Medens partierne på venstrefløjen - SF, DKP og VS - konsekvent forbinder den økonomiske krise med kapitalismens

krise, mener de øvrige partier ikke, at det er selve det økonomiske systems grundstruktur, der er i krise. De mener snarere, at der er tale om en række konjunkturbestemte balanceproblemer, som er et resultat af samspillet mellem de internationale vilkår og det danske erhvervslivs konkurrenceevne.

Venstrefløjens opfattelse af den økonomiske krises karakter formuleres på denne måde af Gert Petersen i åbningsdebatten i oktober 1977: »...den krise, som vi lever under hænger efter vores opfattelse sammen med selve den kapitalistiske produktionsmåde, og den er udløst af nogle olieprisstigninger i 1973-74, men den er ikke identisk med disse olieprisstigninger. Den hænger sammen med den produktionsstruktur og ejendomsstruktur, som vi har i den vestlige verden, og med den måde, hvorpå man under denne struktur håndterer det teknologiske fremskridt. Derfor kan jeg ikke ane en afslutning af krisen, medmindre der gennemføres særdeles dybtgående reformer af socialistisk karakter af ejendoms- og ledelsesstrukturerne i vores samfund, reformer, hvorved arbejdere og funktionærer får det afgørende ord at sige om deres egen skæbne«.²⁰⁾

Ud fra denne kriseopfattelse er der med andre ord ikke tale om, at samfundsøkonomien præges af forbigående problemer eller vanskeligheder, der kan klares af de foranstaltninger, som socialdemokratiske og borgerlige regeringer foreslår. Der er tværtimod tale om udfordringer af et sådant omfang, at det kræver dybtgående strukturændringer.

Denne opfattelse imødegås mere eller mindre kraftigt af de andre partier i folketinget. Klarest sker det i et indlæg af den konservative Poul Schlüter i åbningsdebatten i oktober 1978: »Det er vel slet ikke det kapitalistiske samfund, som i disse år

er i krise. Vi tror, det er det socialdemokratiske samfund, som er ved at revne, og at det er nødvendigt at finde frem til årsagen. Vi mener, at årsagen er, at vi i for mange år for kraftigt har tappet virksomhederne for værdien af den produktion, arbejdspladserne og medarbejderne skabte. Vi tror, at en lettelse af virksomhedernes omkostningsniveau og en sundere balance mellem privat og offentlig aktivitet er og bliver de nærmeste års hovedproblem.²¹ Centrumdemokraterne tvivler nærmest på, at der overhovedet er tale om en økonomisk krise. Erhard Jakobsen sagde således i oktober 1977: »Må jeg om hele vores situation sige, at nogle taler om den, som om det var en katastrofe. Det er en af de behagelige former for katastrofe. Der er vist mange mennesker, der synes, at de har det katastrofalt godt i denne situation. Man taler om krise, og det er der da, men det er da ikke en ødelæggende krise. Det er da ikke en krise, der bringer alle mennesker til tiggerstaven osv. Hvad er det for problemer vi har? Ja, lad os som en typisk betegnelse sige, at vores problemer består ikke i fattigdom og ikke i mangel. Vores problemer består i overflod, i overskud og i velstand...«²²

Det er imidlertid først og fremmest arbejdsløsheden, som så at sige alle de politiske partier forbinder med den økonomiske krise. I begyndelsen af 1970'erne blev inflationen og underskuddet på betalingsbalancen almindeligvis udpeget som de to centrale økonomiske problemer, men ingen talte dengang om en krise. I 1973-74 tilføjede Poul Hartling i sin første tid som statsminister udviklingen i den offentlige sektor og det dermed forbundne skatte-tryk som et tredje centralt problem.²³ Prisstigningerne på olie - ofte betegnet som »oliekrisen« eller »energikrisen« - forstærkede de to traditionelle problemer, men det var først gennem sommermånederne i 1974, at arbejdsløsheden blev et centralt økonomisk problem, og det var i den samme periode, at politikerne begyndte at tale om en økonomisk krise.

Statsminister Poul Hartling fremlagde i begyndelsen af december 1974 regeringens helhedsplan med disse ord: »Vi ved alle, at Danmark befinder sig i en dybt alvorlig økonomisk situation, men for de fleste af os har det ikke betydet nogen ændring i vores hverdag. Vi har arbejde. Vi får vores løn. Vi får dyrtidsregulering,

Tabel 2: Ledighedsprocenten for samtlige arbejdsløshedsforsikrede, 1970-75.

	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Januar	5,8	5,7	6,9	4,0	4,8	13,9
Februar	6,0	4,9	7,2	3,6	3,9	12,0
Marts	5,5	5,0	5,4	2,9	3,0	12,1
April	3,0	3,4	4,0	3,6	3,0	11,9
Maj	1,3	2,4	3,4	1,6	3,0	10,2
Juni	0,9	2,0	2,1	1,2	3,1	9,1
Juli	1,1	2,2	2,2	1,5	3,5	7,9
August	1,0	2,4	1,9	1,3	4,4	9,8
September	1,4	2,3	1,8	1,2	5,7	10,1
Oktober	2,1	3,1	2,0	1,5	7,8	10,7
November	2,6	4,4	2,5	2,2	9,2	11,1
December	4,9	6,2	4,8	4,7	11,6	14,0
Året ialt	2,9	3,7	3,6	2,4	5,2	11,1

Kilde: Statistisk årsoversigt, 1978, p. 65.

når priserne stiger. Vi lever, som vi plejer at leve. Byrderne er ensidigt blevet lagt på det mindretal, som på grund af den økonomiske udvikling i udlandet og herhjemme har mistet deres arbejde eller måtte dreje nøglen om i deres butik eller måtte lukke deres virksomhed. Denne helt urimelige fordeling af byrderne i en krisetid kan efter regeringens opfattelse ikke fortsætte»²⁴⁾

Socialdemokratiet deler gennem 1970'erne den opfattelse, at det danske samfund med den stigende arbejdsløshed kom ind i en økonomisk krise.²⁵⁾ I modsætning til de konservative ser de imidlertid denne krise som udtryk for det liberale samfunds krise.²⁶⁾ Partiet er med sit krav om lønmodtagernes medejendomsret som en forudsætning for indkomstpolitik og løntilbageholdenhed inde på, at den økonomiske krises løsning nødvendiggør visse strukturændringer i samfundet. Socialdemokratiet er dog ved flere lejligheder parat til at opgive eller udskyde dette og andre reformkrav for at opnå et forlig med de borgerlige partier.

Det er derfor et fælles træk for Socialdemokratiet og de borgerlige partier, at krisebegrebet på det økonomiske område er forholdsvis bredt og upræcist. Det forbindes med nye og/eller alvorlige problemer, først og fremmest den stigende arbejdsløshed, men krisen forbindes ikke med et forestående sammenbrud eller med nødvendigheden af gennemgribende reformer eller strukturændringer. Den økonomiske krise kan og bør imødegås med mere eller mindre traditionelle midler som finans-, penge- og indkomstpolitik.

Som omtalt var politikerne i folketetinget i perioden efter 1973 mindre tilbøjelige til at tale om en politisk krise end om en økonomisk krise. Når de i de generelle folketingsdebatter anvender ordet »krise« på det politiske område, er det desuden i

mange tilfælde uklart, hvad de præcist mener, der er i en krisetilstand. Undertiden er det regeringen, der angives at være i krise; undertiden er det selve folketetinget, dets arbejdsform i almindelighed, eller partiernes evne til at finde sammen i et flertal bag konkrete forslag eller igangværende forligsbestræbelser, der giver anledning til anvendelse af ordet; endelig er det undertiden den politiske styreform, folkestyret eller demokratiet, der angives at være i krise. Der kan dog spores en udpræget tendens til, at det først og fremmest er politikernes egen arbejdsplads, folketetinget, der tænkes på.

Et replikskifte mellem ordføreren for Kristeligt Folkeparti, Jens Møller, og statsminister Anker Jørgensen i åbningsdebatten i oktober 1975 kan illustrere politikernes tilbøjelighed til at sætte lighedstegn mellem folkestyret og folketetinget. Replikskiftet viser desuden, hvordan den almindelige bekymring for folkestyret fra tid til anden afløses af en - ofte kortvarig - glæde og lettelse efter indgåelsen af et større politisk forlig. Jens Møller udtalte om septemberforliget, at det gav grund til optimisme, »fordi det har vist, at folkestyret kan fungere, og når jeg fremhæver det er det, fordi jeg er overbevist om, at folkestyret i Danmark i dag er i fare, måske mere i fare, end vi gør os det klart til daglig. Når man ude omkring i aviser og på anden måde, f.eks. i læserbreve, møder denne almindelige foragt for politikerne, hvor politikerne ligesom bliver taget under ét og det siges: sådan er politikerne, sådan gør politikerne, politikerne forstår ingenting osv. osv., ja, så kan man blive forskrækket. En sådan indstilling underminerer folkestyret, og desværre må vi jo indse og indrømme, at denne indstilling opflammes af visse dele af pressen, og at den understøttes af visse medlemmer i dette ting...»²⁷⁾ Anker Jørgensens

svar viser også, hvordan folkestyret identificeres med folketinget og de politiske partier i dette: »Hr. Jens Møller sagde, at det forlig, der blev lavet i september, viste, at folkestyret kan fungere. Jeg mener, det er enormt vigtigt netop i den situation, vi er i, og i den udvikling, vi har været ude i i de seneste par år, at det ikke bare fungerer fra sag til sag, men at det har været muligt med en meget bred tilslutning til et forlig, der oven i købet ikke bare er et nu-forlig, men er et forlig, der i hvert fald rækker ud i den nærmeste fremtid«.28)

Selv om der her ikke direkte tales om »krise«, men derimod om en »fare« for folkestyret, angiver dette replikskifte tydeligt politikernes opfattelse af, hvordan folkestyret - eller folketinget - er i krise. Det er et gennemgående træk, at krisen forbindes med folketingets manglende eller utilstrækkelige funktionsdygtighed. Den utilstrækkelige evne til at fungere forbindes både med en lav eller manglende effektivitet og med i en lav eller manglende stabilitet. Den politiske effektivitet er lav, fordi de målsætninger, som de ledende politikere formulerer som væsentlige, ikke bliver realiseret på en tilfredsstillende måde gennem de skiftende forlig gennem 1970'erne. Den politiske stabilitet er lav, fordi partierne ofte havde vanskeligt ved at nå frem til enighed, fordi partikombinationerne bag de forlig, der skulle løse eller imødegå de økonomiske problemer, var skiftende, og fordi forligshandlingerne i mange tilfælde brød sammen, hvilket førte til hyppige folketingsvalg.

Blot et år efter replikskiftet mellem Jens Møller og Anker Jørgensen, og kort efter et nyt stort forlig, augustforliget, følte den sidstnævnte anledning til at indlede sin åbningstale i oktober 1976 med disse alvorlige ord, som mange vendte tilbage til i åbningsdebatten: »Dette folke-

ting er valgt, for at vi skal løse de mest påtrængende problemer, men også for at afstikke linjerne for udviklingen i fremtiden. Men det har også en anden vigtig opgave, en opgave, som vi ikke bør glemme. Folketinget skal til stadighed stå som værner af demokratiet. De to opgaver hænger på afgørende måde sammen. Vi har i vor generation set, hvordan demokratiske systemer er brudt sammen, fordi demokratiske partier ikke forstod denne sammenhæng... Vi står fortsat over for vigtige opgaver i udformningen og gennemførelsen af den økonomiske politik. Derfor appellerer jeg ved folketingets åbning til alle demokratiske kræfter og partier om at forstå, at vi kan bringe vort demokrati i fare, hvis vi ikke formår at samles om at løse opgaverne i fællesskab.«29 Tre måneder efter udskev statsministeren folketingsvalg med den begrundelse, at folketinget ikke rummede et flertal for en tilfredsstillende løsning af de aktuelle problemer, og med et ønske om at få et mere fast parlamentarisk grundlag efter valget!

Partierne omkring det politiske centrum giver udtryk for, at folketingets manglende handlekraft og ringe evne til på en effektiv måde at løse de økonomiske problemer kan føre til en stadig større utilfredshed i befolkningen og en styrkelse af de politiske yderfløje. Henning Christophersen, Venstres ordfører i åbningsdebatten i oktober 1976, formulerede det således: »...det politiske samarbejde, som situationen pålægger partierne, har kun mening, hvis det fører til, at problemerne bliver løst. Faren for vort demokrati, som statsministeren af naturlige grunde var optaget af, kommer jo ikke alene fra dem, som råber højt, og som søger ved hjælp af udenomsparlamentariske metoder at ændre vort samfund, men også fra dem, som viger tilbage for at træffe de nødvendige beslutninger, også når de

kan være upopulære i befolkningen. For det er jo hver gang, befolkningen konstaterer, at gennemførte indgreb og foranstaltninger er næsten virkningsløse, at utilfredsheden med vort demokratiske system og dets partier begynder at vokse«. ³⁰ I forlængelse heraf sagde den radikale Hilmar Baunsgaard: »Den vinter, vi nu er på vej ind i, bliver vanskelig. Det ved vi alle; det gælder for folketinget, og det gælder for arbejdsmarkedet og erhvervslevet. Det radikale Venstre vil yde sit bidrag til, at vi herinde kan frembringe de nødvendige resultater. Vi ser realistisk i øjnene, at de venstrekræfter, som kalder sig progressive, og de højrekræfter, som kalder sig fremskridtsfolk, på samme måde som i sidste samling vil skabe vanskeligheder for demokratiets funktionsdygtighed«. ³¹)

Tendensen til at opfatte »demokratiet«, »folketinget« og »vi herinde« som det samme, er tydelig blandt partierne omkring det politiske centrum, hvorimod f.eks. SF opfatter demokratiet som noget bredere. Gert Petersen sagde i åbningsdebatten i oktober 1976: »Statsministeren sagde i tirsdags, at demokratiet kan komme i fare, hvis det ikke forstår at løse samfundets problemer. Det er jeg enig med statsministeren i. Men jeg tror ikke, at det, som hr. Hilmar Baunsgaard lige var inde på, kun er et, jeg vil næsten sige teknisk problem om, hvordan der arbejdes, hvordan man grupperer sig her i folketinget. Det er nok så meget et spørgsmål om, hvordan man helt reelt prøver at løse de problemer, som ikke folketinget i sin arbejdsgang, men samfundet ligger og slås med«. ³²) Han mente i øvrigt, at den største enkeltårsag til, hvad han kaldte »tillidskrisen«, var »de såkaldt gamle partier« og deres udtalelser i EF-spørgsmålet, ³³) og han fandt, at den største trussel mod folkestyret kom fra den anden

fløj i dansk politik: »Jeg betvivler ikke, at fremskridtspartiet ønsker at sikre sig politisk magt ad demokratisk vej, men med de metoder, man har varslet...og med det sigte, disse metoder skal tjene, tror jeg ikke, at vores folkestyre, som vi hidtil har kendt det, vil holde til en magtovertagelse fra fremskridtspartiets side«. ³⁴) Det er i øvrigt karakteristisk, at bortset fra SF, som i nogle tilfælde ytrer sig, så beskæftiger hverken partierne på venstrefløjen eller Fremskridtspartiet sig meget med spørgsmålet om demokratiets krise.

Folkestyrets ringe funktionsdygtighed består imidlertid ikke blot i en lav eller manglende effektivitet, men også i en lav eller manglende stabilitet. Dette aspekt i den politiske krise var et fremherskende træk i begrundelserne for Socialdemokratiets og Venstres utraditionelle regeringsdannelse i slutningen af august 1978. I åbningstalen i oktober 1978 sagde statsminister Anker Jørgensen: »Regeringsarbejdet har sin baggrund i de alvorlige økonomiske problemer, der skal løses i de kommende år. De kan kun løses på en forsvarlig måde, hvis der kan lægges en fast økonomisk og politisk linje. Den stærke opdeling af folketinget, som har kendetegnet dansk politik i de senere år, har til tider truet den politiske stabilitet. Det har gjort det vanskeligt at tilrettelægge en sådan fast og konsekvent politik«. ³⁵) Senere i debatten uddybede han det således: »Vi ønsker at få et samarbejde, hvor man ikke skal krydse sig igennem tinget fra situation til situation, fra det ene parti til det andet parti, fra den ene side til den anden side, men hvor der er en betydelig grad af stabilitet...«. ³⁶) Fra Venstres side udtrykte Uffe Elleman-Jensen baggrunden for SV-regeringen på denne måde: »Danmarks gældsætning til udlandet har allerede på afgørende måde forstyrret eller ligefrem lammet handlekraften i den øko-

nomiske politik, og bliver dette forhold ikke bragt i orden, så vil lammelsen brede sig. Vi vil i stigende grad blive tvunget til at tage hensyn, som påtvinges os udefra, og en uundgåelig følge heraf kan blive en tiltagende politisk krise, som lammer det ene punkt efter det andet i samfundslivet». ³⁷⁾ Da han ikke kunne se noget bæredygtigt alternativ til den politik, som regeringen lagde frem, konkluderede han: »Derfor er tiden ikke inde til fikse ideer og fantasiprojekter, men til at sikre folkestyrets fremtidige funktionsduelighed«. ³⁸⁾

SV-regeringen holdt blot i 13 måneder, hvormed holdbarheden i påstanden om manglende politisk stabilitet blev demonstreret så tydeligt som overhovedet muligt.

Baggrunden for den lave grad af politisk effektivitet og stabilitet er den usikre flertalsdannelse i folketinget i perioden efter 1973. Politikerne og de politiske partier er imidlertid langt fra enige om, hvordan denne usikre flertalsdannelse skal forklares. De gamle partier peger først og fremmest på partisplittelsen og repræsentationen af så mange partier i folketinget efter 1973, som den afgørende årsag. Denne forklaring imødeses imidlertid af de nye partier, navnlig af de små partier omkring det politiske centrum.

De gamle partiers forklaring kommer klart til udtryk i den socialdemokratiske ordførers indlæg i åbningsdebatten i oktober 1976. Kjeld Olesen sagde her: »Tager vi den nyere politiske historie, kan det siges, at da vi havde større politisk stabilitet end i dag, var problemerne mindre. Nu, hvor problemerne er vokset betydeligt, og hvor nye er dukket op, har vi den største politiske splittelse, man kan minde. Vi er tolv partigrupper, og det gør det vanskeligt at skabe den nødvendige handlekraft. Det betyder forskellige kombina-

tioner af partier i de forskellige forlig, vi har set. Det betyder også forskellige fortolkningsmuligheder, og meget forståeligt ønsker hvert parti at markere sig mest muligt. Det gør en langsigtet og en sammenhængende planlægning vanskelig«. ³⁹⁾

Den stærke opdeling af folketinget i mange partigrupper har på den ene side dannet baggrund for tanker om en skærpelse af valglovens spærregulering med henblik på en reduktion af antallet af repræsenterede partier, men det er bemærkelsesværdigt, at et konkret forslag om at sætte spærregrensen op fra de nuværende 2 pct. til f.eks. 4 eller 5 pct. ikke er blevet fremsat i tinget. På den anden side har partisplittelsen og den usikre flertalsdannelse givet grundlag for ofte fremførte ønsker om en stærk flertalsregering.

Vanskelighederne ved at danne en flertalsregering og SV-regeringens skæbne viser, at antallet af partier næppe alene kan forklare den usikre flertalsdannelse og den deraf følgende ineffektivitet og ustabilitet. Det er ikke uden hold i virkeligheden, når de små partier fremhæver, at de i høj grad har været villige til at indgå i politiske forlig, og at det snarere er uenigheden, den manglende vilje eller evne til at samarbejde, der er forklaringen. Erhard Jakobsen formulerede det i oktober 1976 sådan: »Jeg tror, at vælgerne efterhånden vil forstå, at fejlen ikke er, at der er mange partier og nye partier. Fejlen er, at der er nogle partier, der er blevet lidt for store, om ikke i mandater, så i deres egen indbildning«. ⁴⁰⁾

Det er naturligvis stærke kræfter, som virker i retning af en vis tilbageholdenhed i samarbejdsviljen. Selv om flere partier kan blive enige om, hvad der er de centrale og væsentlige problemer, og selv om de også kan blive enige om målsætningen for problemernes løsning og måske endog om de nødvendige midler, så kan der væ-

re afgørende politiske uoverensstemmelser om forudsætningerne for disse midlers anvendelse, om den nærmere udformning af »den nødvendige politik« og om de fordelingsmæssige konsekvenser. Et centralt eksempel herpå er spørgsmålet om indkomstpolitik og dets kobling med overskudsdeling eller lønmodtagernes medejendomsret. Dertil kommer de partitaktiske overvejelser, som ikke blot de store, men også de små partier gør sig. De blev lagt åbent frem i åbningsdebatten i oktober 1976 af Jens Møller fra Kristeligt Folkeparti: »Det har mange gange været sagt, at de mange partier vanskeliggør arbejdet i folketinget, og det kan der måske også være noget om, men samtidig må det så også siges, at dette arbejde gøres vanskeligere, end det burde være. En vekslende gruppe af partier omkring midten har hidtil gjort det nødvendige samarbejde muligt, men når det ser ud, som om hvert nyt forlig kun styrker yderpartierne, så må man gøre sig klart, at det efterhånden vil kræve et overmenneskeligt mod og en utrolig offervilje af især de mindre partier at deltage i forlig, og forlig er som bekendt nødvendige, hvis der overhovedet skal lovgives om væsentlige problemer«⁴¹) Og efter folketingsvalget i februar 1977 kunne han konstatere, at »...valgresultatet har bekræftet en tendens til, at det ledende parti i et samarbejde - som regel det, der har regeringen - belønnes for den politik, det har ført, fordi de små samarbejdspartier har tvunget det til at føre den politik, medens de partier, der måske har gjort mest for samarbejdet, til gengæld får et tilbageslag. Det er trist, fordi det vil vanskeliggøre samarbejdet i folketinget fremover, det kan man ikke nægte«.⁴²

Sammenfattende kan det om politikernes anvendelse af krise-termen på det politiske område siges, at der generelt er en

tendens til, at selve termen anvendes mindre på det politiske end på det økonomiske område. Det er først og fremmest partierne omkring det politiske centrum, der er bekymrede for folkestyret og taler om »krise«. Derimod optager dette venstrefløjen og Fremskridtspartiet i langt mindre grad. Krisen forbindes i ret bred forstand med folkestyrets funktionsevne, hvormed der navnlig tænkes på folketingets ringe handlekraft i forbindelse med en effektiv løsning af de påtrængende økonomiske problemer og den ringe eller manglende stabilitet i det politiske arbejde. Den politiske krise menes at kunne føre til en svækkelse af befolkningens respekt for demokratiet og til en styrkelse af yderpartierne, men det er sjældent, at krisen forbindes med nødvendigheden af dybtgående reformer af det demokratiske system eller med et umiddelbart forestående sammenbrud for dette system.

4. Konklusion

Udgangspunktet for denne artikel har været en fornemmelse af, at den offentlige debat gennem 1970'erne i stigende grad blev præget af forestillinger og påstande om, at samfundet, økonomien og demokratiet herhjemme var i krise. Sådanne forestillinger kom i hvert fald i høj grad til at præge den offentlige debat uden for folketinget. Hensigten med artiklen har været at undersøge i hvilket omfang de valgte politikere i folketinget gennem denne periode begyndte at tale om »krise«, hvornår de begyndte på det, og hvad de forbinder med ordet »krise« i almindelighed og »demokratiets krise« i særdeleshed.

Det anvendte kildemateriale giver ikke grundlag for håndfaste konklusioner. De generelle debatter, først og fremmest åbningsdebatterne, udgør nok et omfattende

de, men dog langt fra noget udtømmende materiale til en undersøgelse af den parlamentariske debat. Disse debatter er dog skønnet at være de mest relevante i denne sammenhæng. Gennemgangen af materialet peger i retning af, at politikerne først efter 1973 begyndte at tale om krise. En tentativ konklusion er derfor, at man i den offentlige debat uden for folketinget begyndte at tale om krise, før politikerne i folketinget gjorde det.

Undersøgelsen har vist, at politikerne generelt taler mere om en *økonomisk* krise end om en *politisk* krise. Medens venstrefløjen med udtrykket »økonomisk krise« forstår kapitalismens krise, altså en strukturel krise, ser de andre partier snarere »den økonomiske krise« som et konjunkturelt fænomen, som først og fremmest forbindes med den stigende arbejdsløshed.

På det politiske område er det navnlig partierne omkring det politiske centrum, der taler om »folkestyrets krise«. Demokratiopfattelsen er temmelig snæver, idet »demokrati« eller »folkestyre« opfattes som identisk med folketinget, de politiske partier og de politikere, der sidder i folketinget. Derimod er kriseopfattelsen temmelig bred. Ligesom de fleste politikere på det økonomiske område forbinder »krise« med nye eller alvorlige problemer og vanskeligheder, så forbindes det på det politiske område generelt med en ringe funktionsevne og mere konkret med en lav eller manglende politisk effektivitet og stabilitet.⁴³⁾ Terminologien er imidlertid i mange tilfælde en anden. Der tales for eksempel om »fare« i stedet for »krise«, og der refereres ofte til en mulig fremtid og konsekvenser af en fremgangsmåde, som man fraråder, i stedet for om en beskrivelse og karakteristik af aktuelle forhold. En anden tentativ konklusion er derfor, at politikerne i folketinget i min-

dre grad end andre deltager i den offentlige debat - for eksempel lederskribenterne i dagbladene - benytter det dramatiske ord »krise« med de associationer om et nært forestående sammenbrud, som det indeholder.

Noter:

1. *Folketingstidende*, 1973-74, 2. samling, spalte 88-89.
2. Artiklen er et resultat af et igangværende projekt om »Demokratiets krise i Danmark i 1970'erne«. En del af dette projekt omfatter en analyse af den offentlige debat om demokratiets krise. Kildematerialet for denne artikel består af de generelle debatter i folketinget, idet der er foretaget en systematisk analyse af åbningsdebatterne i perioden 1970-80 med henblik på udtalelser om den politiske styreform og dens funktionsmåde i almindelighed og med henblik på anvendelsen af »krise«-termen i særdeleshed. Åbningsdebatterne er udvalgt til en systematisk gennemgang, fordi de omfatter en debat af statsministerens redegørelse for »rigets almindelige stilling og de af regeringen påtænkte foranstaltninger« (grundlovens §38). Andre folketingsde-

- batter er inddraget i det omfang de på forhånd er skønnet særlig relevante, eller hvor der er givet direkte henvisninger til sådanne debatter i andre dele af den offentlige debat om demokratiet og dets krise. Projektet omfatter til belysning af den offentlige debat også de ledende artikler i en række større dagblade, partiernes teoretiske tidsskrifter samt formodentlig relevante kronikker i dagspressen. Disse kilder er dog kun i beskeden omfang inddraget i denne artikel.
3. *Kan folkestyret styre 70'erne*. En kronikserie i Politiken - og udsnit af den debat, den fremkaldte, København: Politiken, 1971.
 4. Bent Haugaard Jeppesen (red.), *Folkestyre uden folk? Fra Askov-møderne om den politiske tilidskrise*, Albertslund: Det danske Forlag, 1975.
 5. *Folketingstidende*, 1970-71, spalte 247.
 6. *Ibid.*, spalte 254-255.
 7. *Ibid.*, spalte 256 jvf. spalte 259.
 8. *Folketingstidende*, 1972-73, spalte 7. Også Gert Petersen fra SF bruger krise-termen, men om en mulig fremtid, ikke om de aktuelle forhold. I forbindelse med en omtale af EF-spørgsmålet, og hvad der vil ske, hvis EF-tilhængerne svigter deres løfter, sagde han blandt andet: »Man bør ikke være i tvivl om, at der ikke skal meget til, før der kan udløses en folkelig politisk krise af meget store dimensioner. De mange, der stemte ja, gjorde det ud fra bestemte forudsætninger...man skaber en fornemmelse ude i befolkningen af, at man altså ikke kan stole på politikerne;...Hvis man vil undergrave respekten for demokratiet, kan man fortsætte ad den vej...«. *Ibid.*, 156-157.
 9. *Ibid.*, spalte 145.
 10. *Ibid.*, spalte 7883.
 11. *Ibid.*, spalte 7888.
 12. *Ibid.*, spalte 7895.
 13. *Ibid.*, spalte 7902-7903.
 14. *Ibid.*, spalte 7914-7915.
 15. *Ibid.*, spalte 7961.
 16. *Folketingstidende*, 1973-74, 1. samling, spalte 150-151.
 17. I debatten den 9. og 10. januar om den nydannede Venstre-regerings forslag talte alle ordførerne, bortset fra Fremskridtspartiet, om »energikrise«, »oliekrise« eller om regeringens »kriseplan«, »kriseforanstaltninger«, eller generelt om »Danmarks økonomiske krise«, se *Folketingstidende*, 1973-74, 2. samling, spalte 99-116, 157-210, 252-280 og 293-377. Det skal dog nævnes, at SF i sin anvendelse af krise-termen i forbindelse med regeringsforslagene lagde en vis distance, idet man talte om »kriseforanstaltninger«, hedder det« (spalte 203), »den såkaldte (olie)krise« (spalte 203) og »de forslag, kriseforslag, som de kaldes« (spalte 342).
 18. Se f.eks. Evert Vedung, *Det rationella politiska samtalet*, Stockholm: Aldus/Bonniers, 1977, pp. 69ff.
 19. Jvf. *ibid.*, pp. 64-69.
 20. *Folketingstidende*, 1977-78, spalte 203-204, jvf. for DKP's opfattelse, f.eks. *Folketingstidende*, 1974-75, 1. samling, spalte 179-180, og for VS's opfattelse, f.eks. *Folketingstidende* 1975-76, spalte 186-187.
 21. *Folketingstidende*, 1978-79, spalte 145.
 22. *Folketingstidende*, 1977-78, spalte 193.
 23. *Folketingstidende*, 1973-74, 2. samling spalte 301.
 24. *Folketingstidende*, 1974-75, 1. samling, spalte 2613.
 25. Se f.eks. Erling Olsens indlæg i åbningsdebatten i oktober 1977 som partiets ordfører, *Folketingstidende*, 1977-78, spalte 152-160, navnlig spalte 159.
 26. *Folketingstidende*, 1974-75, 1. samling, spalte 2784.
 27. *Folketingstidende*, 1975-76, spalte 172.
 28. *Ibid.*, spalte 223.
 29. *Folketingstidende*, 1976-77, 1. samling, spalte 2.
 30. *Ibid.*, spalte 131.
 31. *Ibid.*, spalte 160.
 32. *Ibid.*
 33. *Ibid.*, spalte 163.
 34. *Ibid.*, spalte 165.
 35. *Folketingstidende*, 1978-79, spalte 2-3.
 36. *Ibid.*, spalte 254.
 37. *Ibid.*, spalte 135.
 38. *Ibid.*, spalte 138.
 39. *Folketingstidende*, 1976-77, 1. samling, spalte 129.
 40. *Ibid.*, spalte 199.
 41. *Ibid.*, spalte 180-181.
 42. *Folketingstidende*, 1976-77, 2. samling, spalte 129.
 43. Politikernes brede anvendelse af krise-termen med et begrebsindhold i retning af »utilfredsstilende situation« eller »utilstrækkelig opgaveløsning« fremgår for eksempel også i en hel anden sammenhæng. I forespørgselsdebatten om indoktrinering d. 21. november 1974 sagde den radikale K. Helveg Petersen således om forholdet mellem skole og samfund: »Ser vi på det omgivende samfund, så er det rigtigt, som nogle enkelte har understreget, at dette omgivende samfund er i en dyb krise. Ordet krise hæfter vi jo snart på alting, og det er jo et af de almindeligste udtryk, der anvendes her i denne sal. Vi har en økonomisk krise, vi har krise omkring beskæftigelsen, og jeg kunne opregne en lang række eksempler af lignende art. Så er det, jeg vil sige, at når denne krise i samfundet er til stede og parlamentet også er i en krise, så er det givet, at dette slår ind i skolerne og i uddannelsesinstitutionerne med en meget betydelig kraft«. Hvorefter han talte om folketingets ansvar for, at uddannelsesinstitutionerne »kan fungere rigtigt og på den bedste måde«, se *Folketingstidende*, 1974-75, 1. samling, spalte 2053-2054.

Socialistisk Internationale, Socialdemokratiet og dansk udenrigspolitik

Efter den socialdemokratiske afgivelse af regeringsmagten i september 1982 har det fra flere sider været hævdet, at partiet har ændret standpunkter på vigtige områder inden for dansk udenrigspolitik. Den offentlige debat har været heftigst i forbindelse med de såkaldte raket-debatter i maj og november 1983.¹⁾

Det er ikke denne artikels formål at afgøre, om Socialdemokratiet har skiftet standpunkter eller ej. Hensigten er heller ikke at forfølge og analysere de uenigheder, der består mellem de nuværende regeringspartier og Socialdemokratiet om forståelsen og fortolkningen af NATO's såkaldte dobbeltbeslutning fra december 1979. Formålet er det meget mere beskedne at henlede opmærksomheden på den mulige rolle, som diskussioner og overvejelser inden for Socialistisk Internationale kan have spillet for udformningen af Socialdemokratiets synspunkter også på dansk udenrigspolitik.

Socialistisk Internationale

I en oversigtlig og meget oplysende artikel i tidsskriftet »Ny politik« om Socialistisk Internationale fremhæver forfatteren, Zdeneck Hejzlar, denne organisations lange historiske rødder.²⁾ Dens oprindelse

føres helt tilbage til Første Internationale, der som bekendt blev grundlagt af bl.a. Karl Marx i 1864. Dens efterfølger, Anden Internationale, brød sammen med udbruddet af 1. verdenskrig, hvor de nationale socialistiske eller socialdemokratiske partier gik ind for hver af de krigsførende landes nationale indsats over for fjendelandene og således brød med den internationalisme, som var søgt opbygget i begyndelsen af århundredet. I krigens løb splittedes resterne af Anden Internationale i Zimmerwald-bevægelsen, som blev ledet af Lenin, og Stockholm-bevægelsen, som arbejdede for en forståelsesfred mellem de krigsførende.³⁾ Efter den russiske revolution og opbygningen af Komintern, var splittelsen i den hidtidige internationale arbejderbevægelse cementeret. De ikke-kommunistiske i Socialdemokratiet befandt sig i et dilemma, som også vanskeliggjorde deres internationale organisering. Der stiftedes ganske vist et Socialistisk Arbejderinternationale, men den bitre strid mellem kommunister og socialdemokrater - både nationalt og internationalt - stjal alle kræfter. I løbet af 1930'erne blev de europæiske socialdemokratier iøvrigt i stigende grad indadvendte og nationale. Det hang bl.a. sammen med, at de i denne periode fik stærkt øget vælgertilslutning i flere lande, blev regeringsbærende og dermed medansvarlige for landets samlede politik - indadtil og udadtil. Dertil kom den økonomiske krise fra 1929, som stillede netop arbejderpartierne over for en række nære, na-

*Professor, dr. phil.
Institut for Samfunds-
fag,
Københavns Universitet*

tionale opgaver, og som også fik verdenshandelen til at skrumpes ind, fra midten af 1930'erne blev konfrontationen med Det nazistiske Tyskland et yderligere incitament til at samle sig om det nationale.

Splittelsen i den internationale arbejderbevægelse blev videreført efter 2. verdenskrig, men først i 1951 oprettedes i Frankfurt en ny internationale - Socialistisk Internationale. Den fik tilslutning fra alle - eller de fleste - europæiske socialdemokratier eller socialistpartier. Alene oprettelsesåret tilsiger, at den fik et stærkt anti-kommunistisk og anti-sovjetisk præg. Den tilsluttede sig i sine resolutioner helt og holdent U.S.A. i dets modsætning til Sovjetunionen, støttede energisk oprettelsen af den vestlige militære forsvarsalliance, NATO, og afviste enhver form for samarbejde eller samtale med kommunister - både nationalt og internationalt.⁴⁾

Den var således en integreret, omend ikke særlig betydningsfuld del af den vestlige mobilisering over for Sovjetunionen og den internationale kommunisme, som man endnu på det tidspunkt anså for en voksende bevægelse, der forsøgte at udbrede kommunistiske samfundsindretninger under ledelse af det sovjetiske kommunistparti, der var Sovjetunionens statsbærende parti. Oprindelsen fra den tidligere internationale blev aldrig helt glemt. Men dels anså man modsætningen til Sovjetunionen og kommunisterne for at være overordnet modsætningerne i de kapitalistiske samfund. Dels steg overbevisningen om, at kapitalistiske samfunds værste sider lod sig regulere politisk, og at en retfærdig økonomisk-social fordeling lod sig gennemføre også under en kapitalistisk produktionsmåde i løbet af 1950'erne og 1960'erne. Afgørende var blot, at de socialdemokratiske partier og fagbevægelsen var tilstrækkeligt stærke.

Nye signaler i 1970'erne

Men i løbet af organisationens første 20 år stod verden ikke stille. Mange både internationale og nationale forhold ændrede sig radikalt. I de ikke-europæiske verdensdele opstod der henved 100 nye stater. Der dannedes mere eller mindre stærke socialistiske partier i mange af dem, og lige som deres regeringer i FN henledte opmærksomheden på deres problemer, således meldte der sig nye synspunkter inden for Socialistisk Internationale. For u-landenes socialistpartier var denne organisation en af vejene, ad hvilken de kunne søge at skaffe sig internationale kontakter og informationer, som de så kunne prøve at bruge i deres nationale indsats.

Det var vanskeligt at fastholde forestillingen om en centralt ledet international kommunisme, der altid arbejdede til fordel for Sovjetunionen. Modsætningen mellem Kina og Sovjetunionen modsagde en sådan formodning. Dertil kom splittelsen i de europæiske kommunistpartier, som under betegnelsen »eurokommunisme« viste, at efterrettelighed over for det sovjetiske kommunistparti på ingen måde var alle europæiske kommunisters forestilling om vejen til socialisme i deres egne samfund. Foråret i Prag i 1968, som udløste den fælles Warszawa-pagt invasion og Brezjnev-doktrinen, kunne fortolkes som indre brydninger og svagheder selv i de østeuropæiske samfund, som så længe havde været under tæt sovjetisk opsyn.

Kapitalismen - ikke mindst under U.S.A.s lederskab - var ikke så betryggende og frihedssikrende som tidligere antaget. Krigen i Vietnam udløste en kritik mod enhver stormagts forsøg på med våbenmagt at påvirke samfundstilstande og -indretning i andre lande - også i u-lande. U-landene pressede stadigt stærkere på for at opnå mere og bedre vækst, men

deres bytteforhold og muligheder for selvstændig videreudvikling blev fortsat forringet. Dertil kom, at kapitalismen ikke var den garant for fortsat national og international vækst, som man havde troet. Valutauroen begyndte allerede i slutningen af 60'erne, og da U.S.A. i 1971 løste dollaren fra gullet, var det et signal om, at nu ville U.S.A. ikke længere stå som hovedansvarlig for størstedelen af den internationale økonomi. Hver national økonomi måtte nu klare sig selv, og den europæiske og japanske konkurrence på verdensmarkedet fik et stærkt amerikansk modspil. Denne konkurrence skulle blive yderligere skærpet under indtrykket af den såkaldte oliekrise fra 1973, som tydeligt viste, hvor modsatte amerikanske, japanske og europæiske interesser kunne være.

Ingen af disse udviklinger var i sig selv udslagsgivende for det signalskifte i Socialistisk Internationale, som fandt sted fra begyndelsen af 1970'erne. Nationale forhold for de enkelte socialistpartier spillede også ind, og her var udviklingen i det tyske socialdemokrati under Willy Brandt nok den vigtigste. Alle de enkelthandlinger, der går under betegnelsen »Østpolitikken«, og som Willy Brandt indledte i slutningen af 1960'erne har også som forudsætning en omvurdering af Tysklands placering og muligheder i Europa - og især en omvurdering af dets muligheder for at blive genforenet. »Østpolitikken« bygger på det tilsyneladende paradox, at kun gennem en anerkendelse af Europas bestående grænser og hermed også Tysklands deling, er der på længere sigt mulighed for, at Tyskland kan blive genforenet i forbindelse med en omfattende europæisk nyordning. Men det forudsætter en fortsat udbygning af øst-vest forbindelser på alle områder. Helsinki-konferencen i 1975 var på én gang afslutningen på den

tyske konfrontationspolitik, der havde stået på siden 1945, og forsøg på at etablere en »status quo«, på grundlag af hvilken den videre proces kunne foregå.⁵⁾

Året efter, 1976, blev Willy Brandt valgt til præsident for Socialistisk Internationale. Det er helt tydeligt, at der efter den tid er sket en betydelig udvidelse af organisationens virksomhed.

De tre hovedopgaver

I sit indlæg på kongressen, hvor han blev valgt til præsident, fastslog Willy Brandt, at Socialistisk Internationale havde tre hovedopgaver: en stærkere indsats for fred og nedrustning, en offensiv for gennemførelsen af en ny verdensorden i forholdet mellem Syd og Nord, og en forstærket kamp for menneskerettigheder i bred forstand.

Den organisatoriske opbygning blev i løbet af de følgende år strammet, således at særlige komitéer tog sig af de forskellige områder, herunder nærmere kontakt med medlemspartierne i de ikke-europæiske områder. I første omgang koncentreredes indsatsen om det sydlige Afrika, Mellemøsten og Mellemamerika. Fra disse komitéer udarbejdedes rapporter og fremsattes anbefalinger, som senere kom til behandling på Socialistisk Internationales kongresser, der 1978 fandt sted i Vancouver, 1980 i Madrid og 1983 i Lissabon. Nogle forslag vandt tilslutning, andre blev forkastet. Afgørende er, at der inden for Socialistisk Internationale blev udvekslet informationer, synspunkter og handlingsanvisninger, som de nationale partier derefter kunne søge omsat i deres egne lande på de måder, som de selv fandt mest hensigtsmæssigt.

Her var det selvfølgelig ikke uden betydning, om de nationale partier var i regering eller opposition, om de besad rege-

ringsmagten i kraft af egne mandater i parlamenterne eller måtte basere regeringsdeltagelsen på en eller anden form for samarbejde med andre politiske partier. For Danmarks vedkommende er det nærliggende at pege på den stigende støtte til frihedsbevægelserne i de såkaldte afrikanske »frontliniestater« i Sydafrikas nærhed, som fandt sted i løbet af 1970'erne. Den begyndte før 1976, men begrundelsen var den samme, som senere blev brugt inden for Socialistisk Internationale, nemlig at man måtte støtte sådanne bevægelser, så de ikke var henvist til udelukkende at hente hjælp fra Sovjetunionen eller andre kommunistiske stater.⁶⁾ Man måtte helt konkret demonstrere, at der fandtes et demokratisk socialistisk alternativ. Det er samme linie, der er blevet anlagt af Socialistisk Internationale i Mellemamerika, hvor man har udtalt støtteerklæringer til det socialistiske styre i Nicaragua og opfordret til en forhandlingsløsning i El Salvador, samtidig med, at man har kritiseret væsentlige dele af den amerikanske politik i området, senest ved invasionen af Grenada. Også i Mellemøsten har Socialistisk Internationale markeret en stigende betænkelighed ved den israelske politik og fremhævet nødvendigheden af en hensyntagen til palæstinenserne krav. Det er blevet mere udtalt, efter at det israelske arbejderparti - Mapai - har måttet afgive regeringsmagten til Begin-regeringen og dens efterfølger. Markeringerne er ikke sket uden vanskeligheder, eftersom Mapai også er medlem af Socialistiske Internationale.⁷⁾

Men selvom ikke-europæiske problemområder i stigende grad er blevet behandlet inden for Socialistisk Internationale - og selvom man i 1976 proklamerede at ville være mindre euro-centreret - er det trods alt alligevel inden for områder, der direkte vedgår og berører de europæiske

socialdemokrater, at organisationen har gjort sig mest bemærket.

Fred og nedrustning

I 1978 afholdt Socialistisk Internationale en freds- og nedrustningskonference i Helsinki. I den deltog også repræsentanter - omend som gæster - fra både Sovjetunionen og U.S.A. Begge anerkendte det tagne initiativ og opfordrede Socialistisk Internationale til at gå videre med arbejdet.

Samme år dannedes en nedrustningsstudiegruppe med Kalevi Sorsa fra det finske socialdemokrati som formand. Gruppens øvrige medlemmer kom fra Frankrig, Den tyske Forbundsrepublik, Japan, Holland, Senegal, Spanien og Venezuela. Også generalsekretæren, Bernt Carlsson fra Sverige, var medlem af gruppen. Den fik som kommissorium at indsamle information, udveksle idéer og vurdere synspunkter. Foruden at indsamle forslag fra medlemspartierne, aflagde studiegruppen besøg i Washington i 1979, hvor den havde møde med præsident Carter, og talte samme år med præsident Brezhnev i Moskva. Desuden har den haft kontakt med den alliancefrie bevægelse og FN's daværende generalsekretær, Kurt Waldheim.

I februar 1980 aflagde formanden, Kalevi Sorsa, en foreløbig redegørelse for gruppens arbejde på et partiledermøde i Wien - og på Socialistisk Internationales kongres i Madrid i november i 1980 blev gruppens nedrustningsrapport godkendt.⁸⁾

Rapporten er et omfattende dokument, som placerer freds- og nedrustningsproblemet i et omfattende globalt perspektiv. Den fastslår som noget naturligt, at hovedparten af medlemspartierne er optaget af europæisk sikkerhed, og understreger

betydningen af, at der findes nye muligheder for at forhandle et stop for opstillingen af nye atomvåben i Europa, og at SALT-processen videreføres. Den påpeger også vigtigheden af Madrid-mødet til opfølgning af Helsinki-aftalerne og fastslår nødvendigheden af en fortsat dialog i Europa mellem øst og vest.

Det fastslås også, at »Socialistisk Internationale vil i større grad deltage i de eksisterende guvernementale og ikke-guvernementale fora og tage initiativer, når det er passende, til nye fora for nedrustnings-, afspændings- og fredsarbejde«.

Nedrustningsstudiegruppen har siden fortsat sit arbejde, omend den ikke har fremlagt nogen ny rapport.⁹⁾ Også medlemmer uden for gruppen har taget initiativer i Socialistisk Internationales regi - som f.eks. Willy Brandts og Olof Palmes besøg i Moskva i 1981.

I betragtning af de følgende års heftige debat - ikke alene i Danmark, men overalt i Europa - om indholdet og konsekvenserne af den dobbeltbeslutning, som blev vedtaget i NATO i december 1979, er det bemærkelsesværdigt, at denne rapport fra Socialistisk Internationales nedrustningsgruppe har kunnet vedtages kun 1 år senere. På det tidspunkt var flere af medlemspartierne regeringsbærende og havde altså været med til at vedtage beslutningen i NATO.

Vurderingen af indholdet i modsætningen mellem U.S.A. og Sovjetunionen

Det fremgår af flere af erklæringerne fra Socialistisk Internationale - og også foredrag holdt af enkeltpersoner fra forskellige europæiske socialdemokratier -, at man fortsat anser modsætningen mellem U.S.A. og Sovjetunionen for at være et overordnet internationalt problem. I et

historisk perspektiv anses opbygningen af henholdsvis NATO og Warszawa-pagten for at have været stabiliserende for Europas udvikling og have udgjort vigtige forudsætninger for den normaliserings- og afspændingsudvikling i Europa, som bl.a. er kendetegnet ved Helsinki-konferencen og de senere opfølgingskonferencer. Et videre mål er en aleuropæisk nedrustningskonference.

Men samtidig finder de socialdemokratiske partier i Europa, at såvel U.S.A. som Sovjetunionen har forfulgt en indbyrdes oprustningspolitik, som går langt udover, hvad der er nødvendigt til opretholdelsen af deres respektive sikkerhed, herunder også deres garantier til deres samarbejdspartnere inden for de to forsvarsalliancer. Især beklages, at SALT-processen er gået i stå, efter at U.S.A.'s kongres ikke har villet anerkende den aftale, som i 1979 blev undertegnet i Wien.

Det understreges ofte, at de europæiske socialdemokrater hverken er blevet pacifistiske eller neutralistiske. Man ser gerne som et fjernt mål opløsningen af de to forsvarsalliancer i Europa, men kun som resultat af en proces, der på anden måde garanterer de europæiske staters sikkerhed. Betydningen af dialogen mellem øst og vest i Europa understreges ofte, ligesom udvidelsen af handelsforbindelser og i det hele taget øget samkvem. Både Sovjetunionen og U.S.A. kritiseres for den såkaldte »konfrontationskurs«, som de beskyldes for at have ført - ikke mindst i Europa - siden slutningen af 1970'erne.

Sammenfattende kan man sige, at Socialistisk Internationale søger at plædere for europæiske løsninger på europæiske spørgsmål, og kritiserer at begge de to supermagter i for vid udstrækning lader ikke-europæiske hensyn spille ind - selv når de forhandler om spørgsmål, der centralt vedgår Europa. Man har absolut in-

gen illusioner om at kunne undgå hverken sovjetisk eller amerikansk deltagelse i den videre europæiske normaliseringsproces, men man ønsker de skal deltage på vilkår, som den største europæiske bevægelse - den socialdemokratiske arbejderbevægelse - også kan gå ind for.

Denne almindelige linie inden for Socialistisk Internationale forhindrer dog ikke, at der kan være betydelige forskelle af i vurderingen af konkrete spørgsmål. Det er således velkendt, at det franske socialistiske parti under præsident Mitterand ser betydeligt mere positivt på udstationeringen af de amerikanske raketter i Europa fra udgangen af 1983 end f.eks. det tyske og andre nordeuropæiske socialdemokratier.

Det danske socialdemokratis linie

Det danske socialdemokrati har til stadighed deltaget aktivt inden for Socialistisk Internationale og klart tilsluttet sig den mere aktive linie siden 1976.

Det er ikke blevet bemærket meget i offentligheden eller den almindelige politiske debat, at også det danske socialdemokrati gennem flere år har deltaget i en international organisation, som bl.a. har foretaget forsøg på en ny vurdering af den socialdemokratiske arbejderbevægelses internationale orientering og mål. Måske har partiet selv heller ikke gjort meget opmærksom på det, men der er til stadighed blevet udsendt materiale fra partiet, der omtaler arbejdet inden for Socialistisk Internationale, herunder også det særlige regionale samarbejdsmonster, der går under betegnelsen »Scandilux« - hvori deltager partier fra Holland, Belgien, Luxembourg og Norge - med det tyske og britiske parti som observatører.¹⁰⁾

Karakteren af dette samarbejde er ikke

at nå frem til vedtagelser, som de nationale partier skal underkaste sig. De nationale partier bestemmer selv, på hvilken måde og i hvilket omfang, de vil omsætte de linier, der udstikkes inden for Socialistisk Internationale i deres egne hjemlande. Men det er klart, at der inden for denne organisation foregår en socialdemokratisk »åndelig oprustning«, hvor man i fællesskab søger at udstikke nogle linier, som man kan blive enige om er vigtige for hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse - først og fremmest i Europa. Man kan også forstå virksomheden sådan, at socialdemokraterne - først og fremmest Europa - søger at manifestere en ny socialdemokratisk internationale, som de arbejder for at gøre til en betydningsfuld faktor i internationale forhold som helhed - og med det umiddelbare sigte at påvirke oprustningsniveauet i Europa og fastholde de sider af den hidtidige europæiske udvikling, som de anser for værdifulde.

I forholdet til NATO - og Warszawa-pagten - har ikke alene europæiske socialdemokratier, men også andre politiske partier til stadighed fastholdt dens dobbelte sigte: at være en garanti mod militære angreb eller politiske pressorer i kraft af militær overlegenhed, men samtidig en ramme for forhandlinger om, hvorledes omfanget af militære midler kunne reduceres.

På baggrund af også det danske socialdemokratis deltagelse i, inspiration fra og af drøftelserne inden for Socialistisk Internationale forekommer de standpunkter, som partiet har fremlagt f.eks. ved Folketingets raketdebatter i maj og november i år ikke at være så nye og overraskende. De svarer iøvrigt meget godt til synspunkter fra andre europæiske socialdemokrater - i Tyskland, Holland, Belgien og Norge. Det kan ikke udelukkes, at

skiftet fra regeringsbærende - iøvrigt på et spinkelt grundlag - til oppositionsparti kan have påvirket den socialdemokratiske formuleringsmåde - hvortil kommer den parlamentariske mulighed for at etablere et flertal i disse spørgsmål over for den siddende regering. Konklusionen er, at også det danske socialdemokratis synspunkter igennem en årrække har været under overvejelse og bearbejdelse - formentlig også inden for partiet selv, men det er ikke inddraget her -, og at drøftelserne inden for Socialistisk Internationale tydeligvis har spillet en rolle.

Socialistisk Internationales strategi vedrørende Europas fremtid

Afslutningsvis skal der forsøges en vurdering af udsigterne for den strategi, som de europæiske socialdemokratier forfølger bl.a. gennem Socialistisk Internationale.

Taget på pålydende skulle den altså gå ud på, at gennemtvinge et større islæt af europæiske ønsker, hensyn og standpunkter i de indbyrdes amerikansk-sovjetiske forhandlinger om europæiske spørgsmål - herunder det nukleare rustningsniveau. Hvis det for socialdemokratierne var det dybere formål med dobbeltbeslutningen inden for NATO i december 1979 - som det er blevet sagt: at tvinge U.S.A. og Sovjet til forhandlingsbordet om konkrete europæiske spørgsmål -, så må det nok stort set erkendes i dag, at dette mål kun er blevet nået i begrænset omfang. Her skal ikke placeres ansvar, men blot påpeges, at såvel Sovjetunionen som U.S.A. siden 1979 fortsat synes at have forbeholdt sig selv at afgøre og vælge, hvad de vil forhandle indbyrdes om. Det behøver ikke være ensbetydende med fiasko for Socialistisk Internationale. Mange helt uforudsete begivenheder har været med til at påvirke den igangsatte

proces.¹¹⁾ Men det bør nok mane til eftertanke om, i hvilken udstrækning der overhovedet findes muligheder for at påvirke U.S.A.'s og Sovjetunionens direkte indbyrdes forhold. Det får også konsekvenser for den videre strategi, hvis langsigtede formål siges at være en aleuropæisk nedrustningskonference, som forhåbentlig kan føre til aftalt, gensidig opløsning af de to militære forsvarsalliancer. I denne proces skal U.S.A. og Sovjetunionen også deltage. Men så er måske netop de militær-strategiske områder ikke de mest oplagte at samle sig omkring, fordi det er inden for dem, at de to stormagter besidder næsten monopol. Det er svært at gennemtvinge eller meget stærkt hævde europæiske synspunkter, når man samtidig står som ansøger til eller forbruger af det gode, som de andre besidder til overflod og man selv næsten ikke. Der findes andre områder - f.eks. vareudveksling, produktionsapparater m.v. - hvor Europa har større sandsynlighed for at kunne tilbyde eller tilbageholde noget, som både Sovjetunionen og U.S.A. er interesserede i.

Noter

1. For en dybtgående analyse af forudsætninger for og forløb op til disse debatter, se: Nikolaj Petersen: Konsensus eller konflikt. Dansk sikkerhedspolitik 1979-83. Dansk udenrigspolitisk årbog 1982, s. 34-62. Det er bemærkelsesværdigt, at spørgsmålet kun i ringe grad indgik i debatten forud for valget 10. januar 1984.
2. Zdeneck Hejzlar: Venter en ny æra - eller har Socialistisk Internationale overlevet sig selv? Ny Politik, nr. 7, juli 1983, s. 21-29.
3. For en grundig undersøgelse af Stockholmbevægelsen, se: Martin Grass: Friedensaktivität und Neutralität. Die skandinavische Sozialdemokratie und die neutrale Zusammenarbeit im Krieg, August 1914 bis Februar 1917. Bonn-Bad Godesberg, 1975.
4. En interessant, omend noget overfladisk amerikansk vurdering af Socialistisk Internationale findes i »The New Face of Socialist International. Written at the request of The Heritage Foundation by Arnold M. Silver«. Washington, October 1981. Stencil.
5. Egon Bahr: Why Beat About the Bush? Friedrich Ebert Stiftung. Bonn 1982. Stencil.
6. Ole Karup Pedersen: Dansk politik over for det sydlige Afrika. Dansk udenrigspolitisk årbog, 1979, s. 112-28.
7. De seneste samlede resolutioner om Latinamerika og Cabirien samt Mellemøsten findes i rapporten om Socialistisk Internationales kongres. Socialdemokratiet, Kbh. 19. april 1983. Stencil.
8. Nedrustningsrapport - fra Socialistisk Internationale. SOC, Kbh. 1980.
9. Arbejdet afspejler sig dog i den i note 7) omtalte rapport.
10. En af de seneste publikationer er: Truslen om udslettelse. En debatbog fra Socialdemokratiet. SOC, Kbh. 1983.
11. Den nyeste analyse af hele dette spørgsmål findes i Hans-Henrik Holm og Nikolaj Petersen (red.): Slaget om missilerne. Dobbeltbeslutningen og sikkerheden i Europa. Det sikkerheds- og nedrustningspolitiske udvalgs skriftserie. Kbh. 1983.

Det Norske Fremskrittspartiet i lys av det Danske

Partijubileenes år

1983 er partijubileenes år i Norge. Det eldste, Venstre, søsterpartiet til Radikale Venstre - runder de 100. Det er 100 år siden partiet tok form som en fast gruppe-ring i Stortinget. Dermed var partivesenet innledet. Siste skudd på partistammen kom for 10 år siden med Fremskrittspartiet, som fram til 1976 het »Anders Langes Parti til sterkt nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep«. Stiftelsen fant sted i april 1973. Den samme måned kunne Glistrup vise til rekord-oppslutning på meningsmålingene: hver fjerde velger var »fremskrittsselger«.¹⁾

En annen jubilar, Kristelig Folkeparti, kan se tilbake på 50 års virketid. Bak det atskillig yngre danske søsterpartiet, med det samme navn, lå utvilsomt en norsk inspirasjon. Like klart var det smitteeffekt den andre veien for Fremskrittspartiet. Anders Lange fremstilte *den* som vesentlig. »Det var advokat Glistrup i Danmark som gav nytt håp til oss skatte- og avgifts-flådde små«. »Glistrup tente lunt og nå er eksplosjonen skjedd«.²⁾ Men partiet fikk ikke den samme oppslutning som det danske. At partiet fem måneder etter stiftelsen fikk i overkant av 100 000 stemmer, som utgjorde 5% av velgerne, var utvilsomt en suksess. Men det danske partiets gjennombrudd var enda mer sensasjonelt,

16% og opp mot en halv million velgere. Partiet markerte seg da som landets nest største. Anders Lange kom naturlig nok i skyggen av Glistrup. En utbredt oppfatning i annen halvdel av 70-tallet var dessuten at det norske partiet var en døende døgnflue. Partiet befant seg i en bølgedal med under 2% oppslutning. Men bølgen reiste seg. Ved stortingsvalget i 1981 kom partiet opp på så godt som det samme nivå som i 1973. Ved lokalvalget, fylkestingsvalget i september 1983, gjorde Fremskrittspartiet sitt til nå beste valg med en oppslutning på 6.3%.

Det norske partiet er i fremgang, det danske i tilbakegang med en fengslet partiledelse, splittet Folketingsgruppe og meningsmålinger som viser en oppslutning på rundt 4%. Øyeblikkets konjunkturer er utvilsomt gunstige for det norske og ugunstige for det danske. Til tross for det - i en sammenlikning av de to partiers 10 årige historie - er det slående trekk den sterke danske velgertilslutningen og den svake norske. Hvorfor? En forklaring som ofte lanseres er ulike politiske tradisjoner knyttet til en ulik klassestruktur. Versjonen om *det småborgerlige Danmark* har imidlertid ikke blitt overbevisende dokumentert. Før en kan antyde svar på et slikt omfattende problem - årsaken til de to partiers ulike styrkeforhold - melder andre spørsmål seg. Hva var bakgrunnen for stiftelsen av de to partier? Hvilken rolle spilte henholdsvis Glistrup og Anders Lange? Hvor kom lederne fra? Hvilke ideologiske strømninger var det

partiene seilte fram på? Hvem var velgerne? Hvilket regionalt nedslagsfelt fikk partiene?

Dansk smitte

Etter Anders Langes mening lå forholdene i 1973 til rette for et protestparti. Dels fordi troen på et systemskifte - en kursendring - ved en borgerlig regjering var forsvunnet etter at den borgerlige koalisjonsregjeringen (Borten-regjeringen) hadde sittet ved makten i over fem år. Men denne erkjennelse var ikke ny i 1973. I 1968 hadde Anders Lange i sin egen avis klaget over skattetrykket fra den borgerlige regjering og avsluttet med: »Det er håpløst å tenke på å danne et nytt høyreparti«.³⁾ At tiden føltes moden i 1973 skyldtes ikke at sterke organiserte grupperinger hadde signalisert støtte. Planene og forberedelsene til stiftelsesmøtet på Saga kino skjedde hjemme hos Anders Lange og i hans nærmeste krets av unge høyreorienterte menn - de såkalte »hundegutter«, som alle var mer eller mindre faste bidragsytere til »Anders Langes Avis«.

Nyheten om den sensasjonelle oppslutningen om Glistrup må ha inspirert til ny partidannelse. For Anders Lange var Glistrup et ekko av egne meninger. 1973 falt dessuten i EF-stridens kjølvann da politikermistilliten var mer utbredt enn både før og etter.⁴⁾ Standpunkt til norsk EF-medlemskap hadde krysset partigrenser og ført til partisplittelser (Venstre, Arbeiderpartiet) og nye partidannelser (DnF, SV). En oppbruddsstemning ble skapt som partistiftere kunne dra fordel av.

Stiftelsesmøtet på Saga kino i Oslo er den underligste opptakt til noe norsk parti. Her var ingen av de trekk en gjerne møter: Avskallinger fra gamle partier; sosiale klasser og interessegrupper som bærer ny vei. Møtet ble ikke annonsert som

partikonstituerende. Det var foredrag av Anders Lange og annonsen garanterte »en tale som ikke lett glemmes«. Noen diskusjon var ikke planlagt og heller ikke tillatt. I leieavtalen med Oslo Kommunale Kinematografer inngikk, i tråd med vedtekter for utleie, et forbud mot diskusjon. Ved akklamasjon og håndsopprekking ble partiet dannet, og de 1 000 underskrifter som da ble krevd for å anmelde et nytt parti til valg, ble dels samlet inn blant tilhørere.

Fjernsyn og meningsmålinger

Mogens Glistrup var - om vi ser bort fra de underliggende politiske strømninger - et produkt av to trekk som preget 70-åra: fjernsyn og meningsmålinger. Fremskridtspartiets historie startet 30. januar 1971 da dansk TV hadde et sensasjonelt 2-minutters intervju med skattejurist og null-skatteyder Mogens Glistrup.⁵⁾ Ideen om partidannelse, er det blitt hevdet, ble unnnfanget som en følge av det oppstyr som kom etter intervjuet. Proklameringen av partiet fant sted en tid senere - i august 1972 - på det megetsigende sted Restaurant Grøften i Tivoli i København.

Møtet resulterte i en protest. Navnet - Fremskridtspartiet - var allerede i bruk. Forretningsadvokaten Glistrup løste problemet raskt. For 800 danske kroner blev partinavnet - Fremskridtspartiet - kjøpt.⁶⁾ Det var imidlertid ikke dette som gav partiet oppmerksomhet før valget i desember 1973, men derimot den sensasjonelt store oppslutning på meningsmålingene. Nyhetene nådde også norske media. Glistrup ble invitert til Oslo og optrådte i den norske valgkampen sammen med Anders Lange på Youngstorget - arbeiderbevegelsens tradisjonelle oppmarjaplass.

Det norske partiet ble også - fra nær-

mest startøyeblikket - stimulert av gode Gallup'er. En meningsmåling tatt opp i mai 1973, en måned etter stiftelsen, gav det samme resultat som partiet oppnådde ved valget i september.

Anders Langes Parti hadde ikke redaksjonell støtte i noen dagsaviser - men ble utvilsomt ikke tidd i hjel. Større betydning enn avisene hadde imidlertid *fjernsynet*. I valgkampen ble det bevisst spilt på partiets TV-opptreden. I en valgavis stod: »Vårt parti skal i TV forelegge noen sparerforslag som hele det norske folk kan få anledning til å vurdere«. ⁷⁾ Partiets TV-opptredener ble ikke uten publikum. Seerfrekvensen var *høyere* enn for noen andre partier. Dessuten hadde ingen partier så mange av sine *egne* velgere samlet foran TV-skjermen som nettopp Anders Langes Parti (se tabell 1).

Tabell 1. Seerfrekvens på TV-programmet »partiene svarer« i elektoratet og blant de respektive partis velgere.

Parti presentert	Seerfrekvens i elektoratet	Seerfrekvens blant »egne« velgere	(N)
ALP	53%	73%	(81)
SV	47%	67%	(218)
KrF	45%	53%	(262)
A-partiet	43%	52%	(742)
DnF	43%	67%	(82)
RV	36%	—	—
H	35%	47%	(344)
SP	32%	51%	(246)
V	32%	62%	(69)

(N = 2389)

Kilde: Statistisk Sentralbyrås undersøkelse ved stortingsvalget 1973.

Massemediaforskere har dokumentert at fjernsynet er den viktigste informasjonskilde for de rikspolitiske saker. Det er dessuten blitt antydnet at dette mediet har sin største påvirkningseffekt overfor de politisk lite engasjerte, som nettopp er den gruppe valgforskerne har vist er de

partipolitisk mest labile.⁸⁾ Fjernsynet åpner utvilsomt muligheter for et nyetablert parti. Partiet eksponeres effektivt, og de lite engasjerte og labile velgere er særlig mottakelige for påvirkning.

Fjernsynet som lanserte partiene har paradoksalt nok blitt utsatt for kraftig kritikk fra de to partier. Statsmonopolene - Danmarks Radio og NRK - må brytes; det kreves flere kanaler med reklame som inntektskilde. I sannhet en respektløs omtale av partiets fadder, som er et protestparti verdig.

To personer, to partier, felles ideer

Mogens Glistrup og Anders Lange stilte seg i spissen for hvert sitt parti som begge baserte seg på en gammel-liberal ideologi om at fellesoppgaver som tærer på statskassen jamt over er av det onde. Regler og offentlige inngrep båndlegger det frie initiativ; skattetrykket lammer arbeidslyst og arbeidsglede. Næringslivet liksom det enkelte individ trives i frihet. Anders Lange kalte selv bevegelsens utgangspunkt »den uforfalskede individualisme«.

Partiene understrekte den regelorienterte likhet framfor den resultatorienterte likhet. Her vil ofte være et motsetningsforhold: Likhet i resultat krever ulikt startpunkt. Mye av partipropagandaen er for øvrig farget av en likhetsretorikk med hyllest til det produktive arbeid. Glistrup har karakterisert Fremskridtspartiet som trekkdyrenes parti. Håndens arbeid blir satt opp mot - og i et motsetningsforhold til - åndens arbeid som, ved siden av store deler av det offentlige apparatet, er et snyltedyrt på det produktive arbeid. Utslagene er dessuten sosialt skjeve. Den danske kulturpolitikken er i den sammenheng blitt framstilt som en subsidiering av overklassens interesser.

Propagandaen er direkte og folkelig, løsningene på samfunnets problemer enkle: nedskjæring av skatter, mindre reguleringer, nedbygging av offentlig sektor og alburom til det driftige enkeltmennesket. Partiene har et umiskjennelig trekk av høyrepopulisme. I egne øyne er de det folkelige uttrykk mot de sterke i samfunnet: de etablerte politikere alliert med lovverket og offentlig sektor. Det sosiale alibi beviset for omsorgen for de svake - er partiens oppmerksomhet om de gamle, villigheten til her å yte mer fra det offentlige side.

Glistrup var et politisk ubeskrevet blad da fjernsynet lanserte ham som den smarte skattejuristen med trekkprosent null. Anders Lange derimot hadde i over en menneskealder vært aktiv på ytterste høyre fløy, i mellomkrigstida som sekretær i »Fedrelandslaget« og i etterkrigstida som avisutgiver. Noen direkte linje fra mellomkrigs- til etterkrigsengasjement er vanskelig å se. Men fellestrekk er det utvilsomt. »Fedrelandslaget« var sterkt anti-kommunistisk og satte seg som mål å demme opp for arbeiderbevegelsens framstøt. Laget er blitt karakterisert som »det organiserte uttrykk for den stortings- og politikeruvilje som løper gjennom det 20. århundres borgerlige kritikk«.⁹⁾ Anders Langes virksomhet som avisutgiver i etterkrigstida ligger dels i forlengelsen av denne strømmingen. Lange kritiserte ustoppelig trekk ved partipolitikken. Partimaskineriet, partiapparatet båndla det frie individ. Utgangspunktet for kritikken var imidlertid ulik. Dels som følge av tidens vaklende mindretallsregjeringer ble det blant »Fedrelandslagets« folk etterlyst politikere med autoritet og styrke. Anders Lange og Glistrups kritikk av »de gamle partiene« var derimot at de var blitt for mektige. Partiene hadde skapt en formyndersstat full av barnepiker. Det hele ble

meget kostbart og regningen ble lagt på skattebetalernes bord.

Bevegelser og aktivitet på venstresida i de opprørske 60-åra, gav næring til høyreorienterte motbevegelser. »Anders Langes Avis« og de såkalte »hundeguttene« var en slik motstrøm. »Hundeguttene« hørte til 60-åra. Det var ingen formelt organisert gruppering, men mer en kameratgjeng der antallet kunne variere mellom 15-20. I Anders Lange fant de det naturlige midtpunkt. Motdemonstrasjoner ble arrangert om det nå var for president Kennedys Cuba-aksjon i 1962 eller Vietnam-demonstranter som skulle møtes med pro-amerikanske slagord. En tid var også »hundeguttene« nærmest å regne som en fraksjon i Unge Høyre.¹⁰⁾

Betegnelsen »hundegutter« hadde en bestemt bakgrunn. Anders Lange drev selv egen kennel, og hans karriere som avisutgiver startet i 1948 med »Hundeavisen« som kom ut hver fjortende dag. Avisen skulle som et organ »for hundefolket« dreie seg »om hunder og deres bruk«. Politikken var »bannlyst«.¹¹⁾ I 1953 gikk »Hundeavisen« inn men gjenoppstod i 1960. Tidlig ble det klart at stoffet denne gang ikke kun ville dreie seg om hunder. Derfor skiftet avisen i 1961 navn til »Anders Langes Avis« som ble et talerør for høyre-ekstremistiske oppfatninger.

»Anders Lange holder praktisk talt de samme taler som i begynnelsen av femti-årene, lenge før Glistrup satte igang offentlig«, kommenterte »Anders Langes Avis« under valgkampen i 1973.¹²⁾ Det var utvilsomt noe riktig i dette. Kritikken av den voksende offentlige sektor, og det derav økende skattetrykk, hadde vært en rød tråd i Anders Langes agitasjon. Så tidlig som i 1951 var han blitt oppfordret til å sette »i gang en kampanje mot det tiltagende sekretær- og direktørvelde som utøves i mere og mere sjenerende form fra

institusjoner opprettet av Stortinget. Få ned skattene Lange, få dem (politikerne) til å skjønne det!¹³⁾ Et tiår senere kalte han sammen til torgmøtet under slagordet »Frem til demonstrasjon mot skatte- og trygdeutsugningen, pengeforfalskingen og renterøveriet«¹⁴⁾

Med sin anti-parti holdning kom Anders Lange i et dilemma: Kunne partivese- net bekjempes ved å danne parti? Tanken om parti ble luftet, men som regel avvist. »Vent ikke på at jeg skal danne nytt parti. Jeg skal lede en folkestemning som politikere aldri før har opplevd make til i dette land, og det uten å røre en finger i partipolitikken«.¹⁵⁾ Men muligheten for partidannelse ble trass i slike utsagn, holdt åpen, riktignok uten stort alvor. I et av de første numrene av »Anders Langes Avis« stod gjengitt »Uavhengighetspartiets viktigste poster« som ble innledet med: »Menneskets fortjeneste, arv, eiendom tilhører det selv og ikke stortingsmennene. Den direkte skatt og selvangivelsen avskaffes«.¹⁶⁾ I 1965 var programmet om- døpt til »utkast til program for Frihetspartiet« og i 1970 til »Frihetsbevegelsens krav«. De skiftende betegnelser var en illustrasjon til motstanden mot partiapparater og formell organisasjon. De var også et tegn på behovet for å representere noe annet enn seg selv, om det nå var en bevegelse eller et parti. Etter valget i 1973 ble dette behovet utvilsomt imøtekommet. Omtrent 106 000 stemte på Anders Langes Parti. Det underlige hadde skjedd: en perifer høyre-ekstremist hadde kommet i en politisk posisjon. Avisutgiveren Anders Lange - som få om ingen hadde tatt alvorlig - var blitt stortingsrepresentant og partiformann.

Fra bevegelse til parti

Anders Langes Parti var i 1973 forenlig

med Langes anti-parti holdning. Partiet var en skatteprotestbevegelse bundet sammen om én sak, og med Anders Lange som livsvarig formann. Programmet var et valgmanifest på 16 punkter som dreide seg om skatter, avgifter og misnøye med statens formynderholdning. I andre spørsmål enn disse »erkjenner« partiet »at partimedlemmene kanskje har forskjellige syn på andre spesielle saker og derfor lar representantene fremføre disse uten noen tvangsdirigering fra partiledelsen«. Etter hvert har imidlertid partiet i organisasjonsmessig forstand blitt et parti som andre, og skiller seg således fra sitt danske søsterparti. Utviklingen fra bevegelse til parti forløp imidlertid ikke konfliktfritt. En fraksjon brøt ut og dannet eget parti - Reformpartiet - dels fordi prosessen fra parti til bevegelse gikk for sakte.

Anders Lange døde allerede i 1974 i en alder av 70 år. Mye tydet på at partiet skulle dø med ham. Den pågående interne strid i partiet ville bli forsterket, mente mange. Utviklingen skulle imidlertid ta et annet løp. Det til tross for at den person som tok Langes plass på Stortinget - Carl I. Hagen - i den første tid representerte Reformpartiet. Carl I. Hagen vendte noe senere tilbake til partifolden, til et parti som i 1976 skiftet navn til Fremskrittspartiet. Hagen seilte nå opp som partiets ledende talsmann og ansiktet utad. Han ble riktignok ikke gjenvalgt som stortingsrepresentant i 1977, men kom inn igjen ved stortingsvalget i 1981. Da var partiet kommet opp på et nivå svært sammenliknbart med gjennombruddsvalget i 1973 (se tabell 2).

Norsk fremgang, dansk tilbakegang

Samtidig som det danske Fremskridts-

Tabell 2. Prosent oppslutning om Fremskrittspartiet.

	1973 Stortings- valg	1975 Fylkestings- valg	1977 Stortings- valg	1979 Fylkestings- valg	1981 Stortings- valg	1983 Fylkestings- valg
Landet	5,0	1,4	1,9	1,5	4,5	6,3
Rogaland (oljefylket)	7,9	3,7	3,4	3,7	8,0	9,0
Oslo	6,4	1,8	2,0	4,6	7,0	9,5
Danmark (folketingsvalg)	15,9	13,4	14,6	11,0	8,9	5,5 ¹

1. Et snitt av meningsmålinger medio 1983.

partiet ligger med brukket rygg - en fengslet partileder og en splittet folketingsgruppe, reiser det norske partiet seg med en styrke som aldri før. Riktignok er partiet fjernt fra den tilslutning Glistrup en gang hadde.

Prosentvis ble støtten noe redusert fra stortingsvalget i 1973 til 1981, fra 5,0 til 4,5%, men antall stortingsrepresentanter ble det samme, fire, og fra de samme fylkene: to i vest (Hordaland, Rogaland) og to i øst (Akershus, Oslo). De beste stortingsresultater har partiet oppnådd i oljefylket Rogaland (se tabell 2).

Det gjenoppdukkende mønster er bemerkelsesverdig. Meningsmålinger viser nemlig at ingen norske partier er tuftet på en så *labil* velgergruppe som Fremskrittspartiet. Men den bevegelige velger ser ut til å flyte *innenfor* kommunale grenser. Valgresultatet i Oslo kan gi en illustrasjon på at Fremskrittspartiet i 1973 og i 1981 får noenlunde den samme oppslutning med et ulikt velgergrunnlag.

Både i 1973 og i 1981 gikk det for partiet et skille mellom Oslo-øst og Oslo-vest, som geografisk er delt av Akerselva - en sosial og politisk grenseelv. I øst har tradisjonelt de sosialistiske partier stått sterkest, i vest de borgerlige. Ved Anders Langes gjennombrudd i 1971 hadde partiet sin svakeste oppslutning - i underkant av 3% - i noen typiske østkantkretser hvor Arbeiderpartiet i årtier har hatt en massiv støtte. I 1981 var det imidlertid

nettopp i enkelte gamle arbeiderstrøk på østkanten at partiet gjorde gode valg. Opp mot 10% kunne noteres i kretser som Gamlebyen og Kampen. Det ser ut til å ha vært en glidende overgang fra vest til øst. I et mellomliggende valg, kommunevalget i 1979, forelå knapt noen forskjell mellom typiske øst- og vestkantkretser i oppslutning om partiet. Ved valget høsten 1983 ble stillingen på østkanten styrket, selv om framgangen jamt over var større i typiske vestkantkretser med borgerlig dominans.

Unge menn går til høyre

Partiets labile velgergrunnlag kan dokumenteres ved sosiale kjennetegn. Når oppslutningen er god - som ved valget i 1973 og 1981 - kan partiet vise til en særlig appell blant unge velgere. I mellomliggende bølgedal kan ikke samme kjennetegn observeres. Anders Langes Parti var i 1973 et ungdommelig parti: 40% av velgerne var under 30 år.¹⁷⁾ I 1981 var partiet i enda sterkere grad et ungdomsparti. Ifølge Statistisk Sentralbyrås undersøkelse var 54% under 30 år. Et fellestrekk for både 1973 og 1981 var en overvekt av menn (60%). Det danske partiet har også en tilsvarende kjønnskjev velgersammensetning, men aldersfordelingen derimot er ikke så ulik den vi finner i den danske befolkningen.

Det norske Fremskrittspartiet hadde i

1981 et tyngdepunkt blant unge menn. I gruppen menn under 30 var partiet landets tredje største (12%) etter Høyre (38%) og Arbeiderpartiet (24%). Halvparten av disse stemte altså enten Høyre eller Fremskrittspartiet. Denne støtte blant unge har fått en generasjonsforklaring: Appellen til den individualistiske frihet vinner særlig gjenklang blant velferdsstatens egne barn - den såkalte dessertgenerasjonen - som fikk sin oppvekst preget av et gjennomregulert velstandssamfunn, der tidligere kampsaker var blitt statsborgerlige rettigheter.

Regionale mønstre

Også i partienes regionale tilslutning finner vi fellestrekk i rekrutteringsmønsteret til Høyre og Fremskrittspartiet. For landet som helhet er det en sammenheng mellom høye prosenttall for Høyre og tilsig til Fremskrittspartiet. Blant de fire fylkene - som både i 1973 og 1981 avgav hver sin stortingsrepresentant til Fremskrittspartiet - er to (Akershus, Oslo) å finne i Høyres gamle kjerneområde, Oslofjordens omland, og to (Rogaland, Hordaland) i det nye vestpå, »oljeregionen«. I det radikale beltet av valggeografien - deler av det indre Østland (Telemark, Oppland, Hedmark) - står derimot begge partier svakt.

Fremskrittspartiet i Norge er et urbant fenomen knyttet til landets største byer i Sør-Norge og deres omland. I Oslo, Stavanger (oljebyen), Bergen (den nest største) og Drammen markerte partiet seg ved kommunevalget 1983 som det tredje største. I byene nord for vannskillet - Dovre - gjør partiet det mindre godt. Et mønster avtegner seg: jo lenger nord desto dårligere. De regionale variasjoner i partiets velgertilslutning er sterkere i byene enn på landsbygda, hvor det gjennomgående trekk er den svake tilslutning.

Fremskrittspartiet rekrutterer velgere blant skuffede Høyre-velgere for hvem Høyre representerer de uinnfridde forventninger og det tapte håp om et systemskifte. Framgangen for Fremskrittspartiet var da også særlig sterk der Høyre to år tidligere, ved stortingsvalget i 1981, fikk rundt halvparten av velgerne. Fremskrittspartiet har høstet fordel av en opposisjonsbølge med utspring i både lokale og rikspolitiske forhold. Når Høyre besitter de maktgivende posisjoner *lokalt* - i kommuner og fylkesting - og innehar regjeringstaburettene, blir velgerlekasjonen mot høyre, til Fremskrittspartiet særlig stor. Men Fremskrittspartiet tar åpenbart også velgere fra Arbeiderpartiet. I typiske arbeiderstrøk på Østkanten i Oslo, hvor Arbeiderpartiet tradisjonelt har hatt sine sterkeste bastioner, har partiet - som nevnt - en solid posisjon.

Det danske Fremskridtspartiet finner, imotsetning til det norske, sine støttepunkter i *landdistrikter*. Partiets beste rekrutteringsmark er nord-, sør- og vest-Jylland, et område hvor partier som har heist klassekampens faner aldri har stått sterkt. Dette har blitt sett i sammenheng med partiets småborgerlig karakter. *Førstegenerasjonsarbeidere*, fra små arbeidsplasser i sent industrialiserte partier av Jylland har ofte stemt på Fremskridtspartiet.¹⁸⁾ Dette tilskudd fra jyske arbeidere har bidratt til at Glistrup ved flere valg har blitt landets neststørste arbeiderparti.

Utkantens støtte til Glistrup - og ikke bare fra arbeidere - er blitt satt inn i en bredere sammenheng: en protest mot forfall i verdier som utkantbefolkningen har oppfattet som sentrale. Carsten Jensen skriver:

Hvad vil de, bonden, købmanden og arbejderen i de jyske småbyer Hurup, Års og Ringkøbing?

Da Fremskridtspartiet dukkede op i begyndelsen af 70-erne, var det et fortrængt og ukendt stykke virkelighed, der fandt vej frem til officielle Danmarks bevidsthed: det andet Danmark, provinsens Danmark. Det var en fortid, vi troede overstået, der pludselig stirrede os i møde, det glemte bondeland, flidens og arbejdsmoralens landsdele, der på uforståelige dialekter satte spørgsmålstejn ved velfærdssamfundets erobringer.

En ulige samfundsudvikling med centralisering på den ene side, affolkning, proletarisering og de oprindelige landsbymiljøers forsvinden på den anden side skabte opbakningen bag Fremskridtspartiet som udtryk for sociale forskydninger, der omfattede såvel bønder og småhandlende som arbejdere og håndværkere.¹⁹⁾

Sentrum mot periferi, periferi mod sentrum

Danske og norske utkantstrøk er ikke sammenliknbare. Likevel må det slås ned på en åpenbar forskjell i partiene velger-tilslutning. Begge partier avtegner en sentrum-periferi profil: Utkantstrøk preget av jordbruk og fiske mot landets administrative sentra, mindre byer i periferien mot sentrale og store byer. Men de to partier har hvert sitt tyngdepunkt, det *norske* i *sentrum* og det *danske* i *periferien*.

Det danske Fremskridtspartiet har alltid hatt et fotfeste i provinsen. Over tid har dette tyngdepunkt i länddistriktene blitt sterkere. Glistrup forente i sine velmaktsdager Vennamos appell til utkanten med Anders Langes hjelpende hånd til overadministrerte og skattetrette byborgere. Partiet representerte i sin tidligste fase en bred protestbevegelse. Her ligger en nøkkel til det danske partiets tidlige suksess.

Glistrups velgere har etter en gradvis

tapping, fra 16% ved valget i 1973 til rundt 4% på dagens meningsmålinger, nærmet seg Vennamos velgerprofil. I 1983 har partiet i følge meningsmålingene opp mot halvparten av sine velgere i länddistriktene hvor 28% av befolkningen er bosatt. Innslaget av bønder er ikke spesielt stort. Den andel de utgjør av partiets velgere - 8% - overgås riktignok bare av bondepartiet Venstre.²⁰⁾

Vennamos Landsbygdspartiet - det finske protestpartiet - har hentet sine stemmer i første rekke blant bønder. Partiet er blitt fremstilt som en protest mod »utviklingen« som spente ben under småbønders eksistens. Dette misnøypartiet kanaliserer i motsetning til det norske en utkantprotest.

Ulike trekk i den norske og danske propaganda kan settes i sammenheng med forskjeller i partienes regionale profil. Glistrup og hans tilhengere understreker ofte »det folkelige« som noe ettertraktesverdig. Fremskridtspartiets ledende kulturpolitiker - Kristen Poulsgaard - vil søke tilbake til »sangskatte, som der ligger skjult i højskolesangbogen«.²¹⁾

Tradisjoner knyttet til den danske landsby ønskes holdt i hevd. Dessuten er det blitt påpekt at provinsens Danmark subsidierer overklassens kulturinteresser i København, billettene i Det Kongelige Teater, universitetene og bibliotekene.

Noe tilsvarende trekk fins ikke i det norske partiet. Den norske utkant fremstilles heller ikke som melkeku for byene. Tvertimot. Utkant-Norge subsidieres av byene, sies det. Byborgernes skattetrykk øker som følge av store overføringer til perifere strøk dels i form av støtte til primærnæringen.

Et sentralt trekk i norsk valghistorie er at protesten fra utkanten har gått til venstre. Denne linjen markerte seg allerede i midten av det forrige århundre da Marcus

Thrane organiserte Norges første arbeiderbevegelse. Hans mest solide støttegruppe var landarbeidere og husmenn på Østlandet. Thrane hadde også i sin propaganda et klart blikk for byenes utbygging av landsbygda. Senere markerte den nordnorske utkant seg. Det var bønder og fiskere i nord som valgte inn Arbeiderpartiets første stortingsrepresentanter i 1903. Sosialistisk Folkeparti - senere Sosialistisk Valgforbund - fikk dessuten allerede fra starten av et fotfeste i utkant-kommuner i Nord-Norge. På Sør- og Vestlandet har derimot utkanten tradisjonelt sognet til mellompartiene. Nettopp venstrefløyen og mellompartiene har da også liten velgerlekkasje til Fremskrittspartiet. Tilsiget kommer i første rekke fra Høyre og Arbeiderpartiet.²²⁾

Småborgerskapets revolt?

Partienes ulike regionale mønstre har imidlertid avfødt liten debatt. Mye har derimot vært skrevet om partienes klassekarakter. En avhandling foreligger av to svenske sosiologer, Bjørn Fryklund og Tomas Peterson, med et marxistisk utgangspunkt: Bak sosiale bevegelser og partier ligger alltid bestemte klasseinteresser.²³⁾ Såvel det norske som det danske mener de er bærere av småborgerskapets klasseinteresser. Den typiske småborger er i én og samme person både arbeidsgiver og arbeidstaker. Stordrift og kapitalkonsentrasjon truer imidlertid den enkle vareproduksjon. Småborgerne er i klemme mellom de to hovedklasser med deklassering som mulighet. Det revolterende småborgerskap - i første rekke det urbane - er drivkraften i de to misnøypartiene, mener de to svenske sosiologene. Boka, som gir et atskillig mer nyansert bilde enn den korte fremstillingen, er et kjærkomment tilskudd til den noe teorifattige valg-

forskningen. Spørsmålet kan imidlertid stilles om terrenget passer med kartet.

Utvilsomt ble det i løpet av 60- og 70-åra nedlagt en rekke mindre gårdsbruk; småbutikker låste døra; i yrkesstatistikken var tallene på bønder, kjøpmenn, skomakere og skreddere fallende. De to partilederne overså dessuten ikke de problemer dette skapte. »Kampen for de frie menn er kampen for selvhjulpne bønder og småbedrifter«, skrev Anders Lange i 1965.

Det selveiende småborgerskap var truet på den ene side av stordrift og på den annen av statslie reguleringer og avgifter. Den sistnevnte trusel la Anders Lange mest vekt på.

Mogens Glistrup tok, ved proklameringen av partiet, de franske poujadister fra 50-åra som sitt forbilde. En sammenlikning av poujadismen og Glistrups Fremskridtsparti - med hensyn til ideologi, propaganda, sosial basis, organisasjon - viser imidlertid få likhetspunkter.²⁴⁾ Velgerstøtten til papirforhandleren Poujade hadde et klart tyngdepunkt i det urbane småborgerskap: småhandlere og håndverkere. Partiet var et selvforsvar fra små selvstendig næringsdrivende som følte sin eksistens truet av skatter, offentlig bokettersyn og restriktive prisreguleringer. Det var både et parti og en skattenekterbevegelse basert på *handling*: Organiserte skattestreiker, kollektive butikk lukninger og store massemøter. Fremskridtspartiet er i denne sammenheng et ordinært parti som appellerer til opinionen for å sanke stemmer i valg. Partiets velgere er dessuten ikke preget av aktivisme. Danske valgforskere stilte i samband med folketingsvalget i 1979 spørsmål om velgerne hadde deltatt eller kunne tenke seg å delta i ulike former for skattenektingsaksjoner. Fremskridtspartiets velgere hørte avgjort ikke til aktivistene, som derimot var å fin-

ne på venstrefløyen. »Hverken deltagelse, tilbøjelighed til deltagelse, eller sympati for denne protestform forekommer i større udstrækning end blandt VK-vælgere«.²⁵⁾

Poujades ideologi var preget av småborgerlig antikapitalisme med en understrekning av middelklassen som nasjonens ryggrad og frihetens vokter. Fremskridtspartiets ideologi anses derimot å være så å si uten spor av antikapitalisme. Kjøpmannen på hjørnet fremstilles ikke som truet av kjedebutikken og kapitalismens utvikling. Denne interessenmotsetningen blir overskygget av næringslivets felles fiende: offentlig byråkrati og statlige reguleringer. Også Fryklund og Peterson understreker partipropagandaens fravær av antikapitalisme.

Velgernes klassebakgrunn

Poujades og Glistrups velgere er heller ikke helt sammenliknbare. Fremskridtspartiet rekrutterer velgere i alle lag, om enn ikke proporsjonalt med befolkningen. Alle meningsmålinger har vist at selvstendig næringsdrivende er noe overrepresentert blant Fremskridtspartiets velgere. Men vi finner ikke som hos poujadistene noe utpreget klassebasert velgergrunnlag. Ved enkelte målinger har de selvstendig næringsdrivende, inkludert bønder, utgjort omtrent $\frac{1}{3}$ mot vel $\frac{1}{4}$ i befolkningen (se tabell 3).

Om partiet var et uttrykk for revolten fra et deklassert småborgerskap, ville en forvente å finne blant de selvstendig næringsdrivende mange med liten lønn og få ansatte. Det motsatte er, eller har iallfall vært, tilfelle. Tilbøyeligheten blant de selvstendige næringsdrivende til å stemme Fremskridtspartiet er særlig stor blant de med høy inntekt og blant de med mange ansatte. Så var tilfelle i 1973, 1974, 1977

og 1978.²⁶⁾ Valgforskernes tabeller har således ikke gitt noe god støtte til teorien om det revolterende småborgerskap.

Velgerbasisen til det norske partiet gir heller ikke overbevisende belegg. Anders Langes velgere var riktignok, liksom Glistrups, overrepresentert blant de selvstendige. Blant funksjonærer fant vi imidlertid et motsatt mønster: overvekt i det norske og underrepresentasjon i det danske. Ved valget i 1981 ble imidlertid bildet endret. Til tross for at antall observasjoner er lite er tendensen ikke til å ta feil av: et *sterkt* innslag av arbeidere og et *svakt* av

Tabell 3. Yrkessammensetningen i det danske og norske Fremskrittspartiet.

DANMARK				
	1973 ¹		1983 ²	
	FRP	Totalt	FRP	Totalt
Arbeider	37	38	46	39
Funksjonær	31	37	22	47
Selvstendig	32	24	32	14
	100	99	100	100
	(1518)	(8250)	(9300)	(308)
NORGE				
	1974 ³		1981 ⁴	
	ALP	Totalt	ALP	Totalt
Arbeider	32	43	54	39
Funksjonær	46	38	36	43
Selvstendig	17	10	6	12
Bønder	5	9	4	6
	100	100	100	100
	(304)	(9054)	(48)	(1255)

1) Primært yrke (husmødre, mannens stilling, ellers egen stilling), kilde: Jørgen Goul Andersen, 1978.

2) Yrkeaktive, data fra Gallups Markedsanalyse A/S, veide data.

3) Hovedforsørgers yrke, data fra Norsk Gallup Institut.

4) Hovedforsørgers yrke, Statistisk Sentralbyrå (NOS B397). Baserer seg på en noe annen yrkesinndeling enn Norsk Gallup og skoleelever/studenter er ikke med.

både funksjonærer og, ikke minste viktig, selvstendige (se tabell 3). Dette i tillegg til de mange unge kullkaster vel tesen om småborgerskapets revolt.

Unge velgere er tradisjonelt labile, svinger lett i den retning valgvingene blåser. Dette peker mot overflatekrusninger; teorien om protesten fra det truede småborgerskap trekker derimot inn de dypere liggende samfunnskrefter.

Velgerbasisen til det danske Fremskridtspartiet er også blitt endret etter som partiet har skrumpet inn. I følge meningsmålinger fra 1983 er det skjedd en forskyvning fra funksjonærer til et større innslag av arbeidere og relativt sett større representasjon av selvstendige (se tabell 3). I Danmark har utviklingen i partiets velgermasse således *ikke* bidratt til å uthule troverdigheten av tesen om protesten fra småborgerskapet.

Sammenføyning av tidstypiske trekk

Om enn ingen fullgod teori kan lanseres til forklaring av denne misnøyeytring, la oss likevel betrakte Fremskrittspartiene som en sammenføyning av tidstypiske trekk. Trekk som ble aktualisert ved partienes frembrudd, ved lederprofilen, ved budskapet og ved sosiale karakteristika blant veigerne.

Fødselshjelpere til begge partier var *fjernsynet* og *meningsmålinger*. Partienes raske og sterke gjennombrudd er utenkelig uten disse to katalysatorene. Før partiene stilte til valg kunne statistiske utvalg fra ulike meningsmålinger signalisere partistøtte. Mange gjorde det og massemedia formidlet resultatet.

Partiene har i utpreget grad vært knyttet til enkeltpersoner, *én leder*. Nettopp dette, har noen hevdet, er et typisk trekk ved bevegelser som er bærere av småbor-

gerskapets klasseinteresser. Den spriken- de ideologien må forenes av en karismatisk leder; småborgerskapets janusansikt - venn og fiende av kapitalismen - må tildekkes. Den klare lederprofilen kan også betraktes som et tidstypisk trekk. Dels som følge av fjernsynets gjennombrudd skjedde en personifisering av politikken. Massemedias rolle er riktignok omstridt. En versjon er at massemedia er opptatt av det som er *annerledes*, det som skiller seg ut av den jevne strøm av hendinger. Begivenheter rives ut av sin meningssammenheng; det fokuseres på den enkelte, kollektivet forsvinner. Massemedias innflytelse er et tilskudd til *opløsning* av folks identiter og bidrar til en *eliteutfordrende* heller enn en *elitedirigert* mobilisering.²⁷⁾

Glistrup og Anders Lange presenterte seg i massemedia uten den alvorstemte patos som gjerne preger populistiske ledere. De var snarere eksponenter for den lystige reaksjon og gikk ikke av veien for klovneri og bajasseri. Dermed *skilte de seg ut* fra andre politikere, og tiltrakk seg massemedias oppmerksomhet.

Partienes *budskap* - det offentlige som parasitt på det produktive arbeid - var et svar på den sterke veksten i den offentlige sektor og det økte skattetrykket. Disse trekkene var felles for alle vestlige land og var dels et resultat av en historisk enestående økonomisk vekst fra slutten av den andre verdenskrig. Reallønnsinntektene hadde steget. Progresjonsgrensene derimot hadde, om ikke ligget fast, så endret seg mindre. Skattetrykket rammet stadig flere. Det rammet dessuten urettferdig. Glistrup - som drev et av landets største advokatkontorer - hadde skattetrekk på null prosent.

Omslaget - med nedgangskonjunkturer i verdensøkonomien - kom i 1973/74 nettopp da de to Fremskrittspartiene var blitt etablert som parlamentspartier. Det ble

etter hvert akseptert fra så godt som alle partier at bremsene måtte settes på.

Før dette omslaget hadde Danmark en direkte skatt som lå på et høyere nivå enn noe annet sted i verden. Stigningen i den direkte skatten var særlig sterk fra 1970 til 1971. Kurven over den direkte skatten fôk da i været med en bemerkelsesverdig steilhet. En amerikansk sosiolog kalte kurvens løp »the Glistrup curve«.²⁸⁾

Partienes gjennombruddsår, 1973, er et toppunkt og et vendepunkt for velstandsutviklingen i de vestlige land. Etter en sammenhengende rekke av år med en enstående økonomisk vekst meldte det sig i 1974 en økonomisk verdenskrise med en hårdnakket arbeidsløshet.

1973 skiller seg også ut, med hensyn til velgernes holdninger, fra både tiden før og etter. Så viser meningsmålingene. Hver fjerde norske velger ønsket i 1973 nedskjæring i de sosiale trygdeytelser mot hver tiende i 1965 og 1977.²⁹⁾ Dette er nærliggende å se i sammenheng med at 1973 er i enden av en bekymringsløs velstandstid. Det sosiale sikkerhetsnettet var blitt mer finmasket, reguleringene og skattetrykket derimot mer plagsomme. Men det er ikke bare disse økonomiske forhold som gjør 1973 til et merkeår. I Norge og Danmark hadde det i 1972 vært folkeavstemning om landenes tilknytning til EF. Særlig i Norge hadde den utenomparlamentariske virksomheten vært omfattende. Partiloyaliteter var blitt rykket opp, velgere var kommet på vandring mellom partiene. De lot seg nå fange opp av en ny partidannelse i en tid da politiskermistilliten i Norge var sterkere enn både før og etter.

Partienes suksess var *velgertilslutningen*. Nettopp i løpet av 1970-tallet registrerte valgforskere i vestlige land nye trekk i velgermassen. Det ble vanskeligere å forutsi stemmegivning. Ofte vel så vik-

tig som - hvor kommer velgeren fra? - ble: hvor skal velgeren hen? Stemmegivning ble i større grad avgjort ut fra bestemte saker og hvilke mål som for øyeblikket stod i fokus. Amerikanske valgforskere kalte det »issue-voting«. Dette, i motsetning til sosial bakgrunn, er omskiftelige og flytende størrelser. Dermed fikk vi en ny bevegelighet i velgermassen.

Anders Lange og Mogens Glistrup stilte begge én enkelt sak - nedkutting av skattene - i fokus. Og både det danske og norske partiet er karakterisert ved at de har støtte i alle sosiale lag. Det norske partiets labile valgergrunnlag gir en illustrasjon til »den flytende velger«. Glistrups parti viste imidlertid i løpet av de første år en bemerkelsesverdig stabilitet. »Af de større danske partier er Fremskridtspartiet klart det mest stabile med hensyn til vælgertilslutning i de sidste 5 år (1973-1978)«³⁰⁾

Ethvert nytt parti vil være et uttrykk for noe tidstypisk. Poenget med Fremskrittspartiene er at de forente - og forener så mange tidstypiske trekk, og der *iallfall* en styrke.

Risikoen er naturligvis splittelsen: med så mange motstridende elementer må det balansegang til. Nå som Fremskrittspartiet i Norge virkelig er oppdaget som en trussel, blir angrepene kanskje mer treffsikre - og balansegangen ventelig mindre tiltrekkende.

Noter:

1. Ole Borre, Denmark's Protest Election of December 1973. *Scandinavian Political Studies* vol 9, 1974.
2. *Anders Langes Avis* nr. 8 og nr. 9, 1973.
3. *Anders Langes Avis* nr. 20, 1968.
4. I motsetning til hva amerikanske og også svenske valgforskere har registrert, finner en ikke i Norge en økende politisk kynisme utover 70-tallet. Henry Valens valgprosjekt viser at mistilliten overfor politikere er mindre ved målingene i 1977 og 1981 enn i 1973.
5. Bjarne Larsen, *Fremskridtspartiets organisasjon. En analyse og karakteristik af Fremskridtspartiets struktur under anvendelse af Maurice Duvergers begrebsapparat*, speciale ved Institut for Statskundskab, Århus Universitet, 1977 s. 72-81, »Man kan hævde, at Glistrup kom mere eller mindre tilfældigt ind i rampelyset, og på baggrund af offentlighedens reaktion, udviklede senere hen ad vejen en politisk mission« (s. 80).
6. *ibid.*, s. 75-77, se også Morten Hahn-Pedersen, *Historien om et nul. Mogens Glistrup og fremskridtsbevægelsen 1971-73*. Odense, 1981, s. 35-38.
7. *Anders Langes Avis*, nr. 12, 1973.
8. Poenget er nærmere dokumentert hos Steen Sauerberg, *Party Access to Election Broadcasting in Scandinavia*, Institut for Samfundsfag 1982.
9. Hans Fredrik Dahl, Fedrelandslaget i *Pax Leksikon*, 1979.
10. Ivar Sekne, Unge Høyre, *Kontrast* nr. 44, 1974.
11. *Hundeavisen*, nr. 1, 1948.
12. *Anders Langes Avis*, nr. 9, 1973.
13. *Hundeavisen* nr. 12, 1951.
14. *Hundeavisen* nr. 13, 1961.
15. *Hundeavisen* nr. 22, 1960.
16. *Anders Langes Avis* nr. 4, 1962.
17. Tallet stammer fra Statistisk Sentralbyrås utvalgsundersøkelse i forbindelse med stortingsvalget i 1973.
18. Jørgen Goul Andersen, *Partipolitiske skillelinjer i arbejderklassen*, Institut for Statskundskab, Århus 1980.
19. Carsten Jensen, To nationer. Fremskridtspartiet i Danmark, *Samtiden*, nr. 1, 1980.
20. Data stammer fra Gallups Markedsanalyse, en sammenslåning av meningsmålinger fra 1. halvår 1983.
21. Kristen Poulsen, *Et bedre Danmark*, Kbh. 1976, s. 106.
22. Tall fra Statistisk Sentralbyrås valgundersøkelse i 1973 viser at ¼ av de »Anders Lange Parti«-velgere, som deltok i valget i 1969, hadde stemt enten Høyre eller Arbeiderpartiet. Det norske valgprosjektets undersøkelse fra 1973 kommer fram til det samme resultatet, se Valen, Henry og Stein Rokkan, *The Election to the Storting in September 1973*, *Scandinavian Political Studies*, vol. 9, 1974, 213 f. Valgundersøkelsen fra 1981 avdekker at mellompartienes velgere ytterst sjelden har Fremskrittspartiet som annen preferanse, se Statistisk Sentralbyrå (NOS B397).
23. Bjørn Fryklund og Tomas Peterson, *Populism och missnöjespartier i Norden. Studier av småborgerlig klassaktivitet*. Arkiv avhandlingsserie, Lund 1981.
24. Gregers Mørch-Lassen, *Udvalgte aspekter af Fremskridtspartiet og poujadismen*. Speciale ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1978.
25. Borre, Ole og Leslie Eliasson, Protestadfærden og dens baggrund, i Ole Borre m.fl., *Efter vælgerskredet. Analyser af folketingsvalget 1979*, Århus, 1983.
26. Hans Jørgen Nielsen, *Politiske holdninger og fremskridtsstemme*, København, 1979, s. 64f. (for årene 73, 77, 78). Ingemar Glans, *En liberal reaktion. Fremskridtspartiet och dess väljargrundlag*, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1975 (for året 1974).
27. Slike synspunkter er fremført av Ronald Inglehart, *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, New York, 1977.
28. Harold Wilensky, *The »New Corporatism«, Centralization and the Welfare State*, London, 1976.
29. Kolberg, Jon Eivind og Per Arnt Pettersen, Om velferdsstatens politiske basis. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1981, b. 22, 193-222.
30. Jørgen Goul Andersen, *Fremskridtspartiet og de øvrige skandinaviske protestpartier*, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1978.

Den danske arbejdsstyrkes bevægelser på årsbasis 1972-79 belyst ved hjælp af erhvervsoverlevelsestavler.

Denne artikel tager sit udgangspunkt i en stor opgave udført ved det statsvidenskabelige studium ved Københavns Universitet og afleveret oktober 1982

1. Indledning

Viden om arbejdsstyrkens størrelse og sammensætning (f.eks. med hensyn til køn, alder og erhvervsgruppe) samt indsigt i ændringer i erhvervsdeltagelsen er af central betydning for en lang række samfundsområder. For arbejdsmarkedspolitikken har en sådan forståelse betydning for mulighederne for påvirkning af arbejdsstyrkens udvikling, og inden for det sociale område kan viden om arbejdsstyrken være af betydelig nytte ved udformning af pensionsordninger og vurdering af nutidsværdien heraf. Indsigt i arbejdsstyrkens udvikling har endvidere i høj grad betydning for forståelse af udviklingen i ledigheden.

I det følgende skal vi belyse nogle træk af udviklingen i erhvervsdeltagelsen i Danmark gennem 1970'erne.

Vort datamæssige udgangspunkt er Danmarks Statistiks periodiske beskæftigelsesundersøgelser afholdt på stikprøvebasis gennem postudsendte interviewske-maer i tiden nov. 1972 til okt. 1979. Gennem en løbende trinvis udskiftning af stikprøvepanelet, der oprindeligt omfattede 180.000 personer, blev det sikret, at den enkelte interview-person kom til at deltage i mindst to successive beskæftigelsesundersøgelser. Ved samkøring af data på individniveau ved successive beskæftigelsesundersøgelser fås en mobilitetsstatistik, som for hvert køn og et-årsaldersgruppe i intervallet 16-74 år belyser brut-

toforskydningerne i forhold til arbejdsstyrken.

Hoem og Fong (1976) og Hoem (1977) har vist, hvorledes data af denne type kan fortolkes inden for rammerne af en tidskontinueret og aldersinhomogen Markov-kæde med tilstandene »udenfor arbejdsstyrken«, »i arbejdsstyrken« og »død«. Modellen er enkønnet, og dens parametre er de aldersbetingede intensitetsfunktioner for overgang mellem tilstandene. Det siger sig selv, at tilstanden »død« er absorberende. På grund af begrænsninger i data foreligger disse intensiteter i første omgang indlejret i processen for erhvervsdeltagelse. I de nævnte referencer er vist, hvorledes estimer af modellens overgangsintensiteter kan findes på grundlag af estimer (i form af hyppigheder) af modellens overgangssandsynligheder. Disse hyppigheder kan umiddelbart beregnes på basis af de foreliggende data. Ved estimation af modellens overgangsintensiteter antages det, at dødeligheden er ikke-differentiel m.h.t. erhvervsdeltagelse. En undersøgelse af forskelle i dødeligheden i og udenfor erhverv vil have stor interesse, men der har ikke været datamæssige muligheder for at gennemføre en sådan.

Estimation og præsentation af modellens parametre i form af de aldersbetingede intensitetsfunktioner udgør det centrale tema for nærværende artikel. Intensitetsestimaterne kan danne grundlag for

beregning af modellens tilstandsfordeling samt diverse forventede opholds- og levetider ved givne aldre og for givne alderssegmenter. Modelberegninger af denne type kan med andre ord ses som eksempel på konstruktion af en såkaldt generaliseret overlevelsestavle, jfr. i øvrigt Hoem og Funck Jensen (1982). Den her betragtede model definerer en erhvervsoverlevelsestavle omfattende de omtalte tre tilstande. Opstillet på kalendertidsbasis har overlevelsestavler i almindelighed blot karakter af regneeksempler (konsekvensberegninger). Af hensyn til den illustrative værdi skal vi dog undertiden præsentere nogle overlevelsestavlekomponenter afledt af de beregnede intensiteter.

I det følgende vil vi først se kort på selve modellen (afsnit 2). I afsnit 3 omtales datagrundlaget. Afsnit 4 og 5 beskæftiger sig med modellens intensiteter. I afsnit 6 præsenteres beregningsresultaterne. Afsnit 7 omhandler forklaringer på det observerede forløb. I afsnit 8 sammenlignes en dansk og en amerikansk erhvervsoverlevelsestavle. I afsnit 9 gives nogle sammenfattende og afsluttende bemærkninger.

2. Præsentation af model

Modellens tilstande og sammenhængen mellem dem kan skitseres v. hj. a. fig. 1. Til hver pil svarer en overgangsintensitet $m^{ij}(x)$, $(i,j) = (1,2,3)$, $i \neq j$, der er funktion af alderen x .

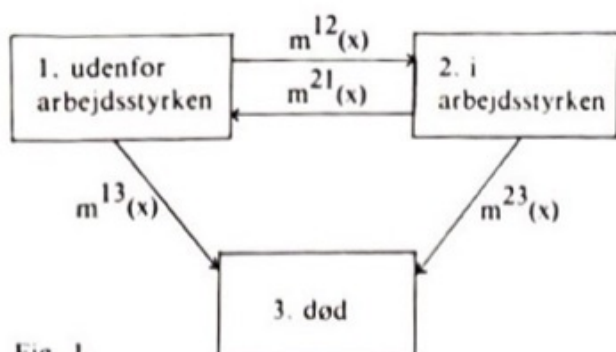

Fig. 1.
Model for mobilitet i forhold til arbejdsstyrken.

Det ses, at modellen omfatter tilstandene 1 (»udenfor arbejdsstyrken«), 2 (»i arbejdsstyrken«) og 3 (»død«).

Modellens intensiteter defineres som følger:

$m^{12}(x)$ er intensitet for tilgangen til arbejdsstyrken; $m^{21}(x)$ er intensitet for udtræden af arbejdsstyrken; $m^{13}(x)$ og $m^{23}(x)$ er dødsintensitet for personer, hhv. udenfor og i arbejdsstyrken. Af datamæssige grunde forudsættes dødeligheden at være ikke-differentiel m.h.t. erhvervsdeltagelse, d.v.s. $m^{13}(x) = m^{23}(x)$.

I Hoem og Fong (1976) er beskrevet, hvorledes $m^{12}(x)$ og $m^{21}(x)$ estimeres på basis af data vedr. bruttoforskydninger mellem modellens tre tilstande. Angående yderligere oplysninger om det teoretiske grundlag henvises til Hoem og Fong (1976) og Hansen (1984).

3. Datagrundlaget

Datagrundlaget hidrører fra Danmarks Statistiks beskæftigelsesundersøgelser (herefter forkortet BU) afholdt om efteråret i perioden 1972-79. BU er stikprøveundersøgelser, hvor udsnittet varierer fra 60.000 til 180.000 personer.

Ved disse undersøgelser udspørges de samme personer fra efterår til efterår med en løbende trinvis fornyelse af stikprøvepanelet (roterende paneler). Dette giver mulighed for at sammenkoble oplysninger person for person. Derved kan registreres bevægelserne for det enkelte individ mellem tilstand 1 (udenfor arbejdsstyrken) og tilstand 2 (i arbejdsstyrken). Det er disse bruttobevægelser i forhold til arbejdsstyrken, der danner datagrundlaget for de beregnede til- og afgangssinteresser.

Vor undersøgelse er begrænset til perioden 1972-79, idet BU afholdt før og efter november 1972 ikke er umiddelbart sam-

menlignelige. Endvidere er den sidst afholdte BU i oktober 1979 ikke umiddelbart sammenlignelig med den efterfølgende registerbaserede beskæftigelsesstatistik.

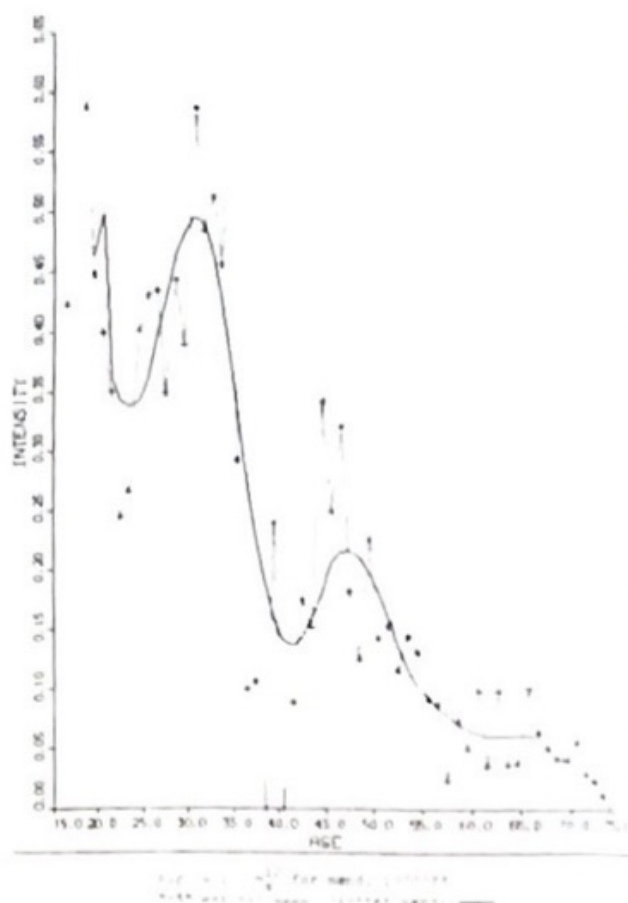
BU omfatter personer i alderen 15-74 år. Befolkningen opdeles i personer i og udenfor arbejdsstyrken. Arbejdsstyrken omfatter personer, der på tællingsdagen udførte erhvervsmæssigt arbejde, samt personer, der var midlertidigt fraværende p.g.a. arbejdsløshed, sygdom, militærtjeneste, ferie, fridag m.v. Alle øvrige personer er udenfor arbejdsstyrken. Bemærk at arbejdsløse personer henregnes til arbejdsstyrken.

Vi har i lighed med Hoem og Fong (1976) haft til rådighed de til nationalt niveau opregnede stikprøvebaserede tal og er dermed afskåret fra at tage stilling til estimationsusikkerheden på de estimerede intensiteter. BU er behæftet med en del svagheder, hvoraf især kan nævnes det store og stigende bortfald.

4. Til- og afgangsrater i forhold til arbejdsstyrken

Vi vil i det følgende se på estimerne af til- og afgangsraterne, her betegnet m_x^{12} og m_x^{21} . Selve estimationen er en to-trinsprocedure: først estimeres m_x^{12} og m_x^{21} , som beskrevet i Hoem og Fong (1976), hvorved fremkommer de »rå« estimer. Disse udsættes dernæst for glatning ved glidende gennemsnit.

Ideen med glatning går ud på, at den underliggende »sande« funktion kan fremstilles som en glat kurve, og at uregelmæssighederne og de lokale udsving i de »rå« estimer skyldes tilfældige omstændigheder. Ved glatning af de »rå« estimer håber man at nå frem til et bedre estimat af den »sande« kurve. Vi har anvendt den i Linnemann (1980) angivne

metode for glatning med glidende gennemsnit, båndmatrixmetoden. Fig. 4.1. viser en »rå« og en glattet tilgangskurve for mænd, 1973.

Fremover anvendes for til- og afgangssintensiteterne for aldersintervallet (16, 18) år og (67, 74) år de »rå« estimer og for aldersintervallet (19, 66) år værdier fremkommet ved glatning med glidende gennemsnit.

Det eneste problem, der opstod i forbindelse med glatningen, var, at en af de glattede kurver for m_x^{21} for mænd blev negativ for aldersintervallet (52, 54) år. Vi har valgt at erstatte de glattede værdier for dette aldersinterval med de tilsvarende »rå« estimer. I det store og hele kan glatning af m_x^{12} og m_x^{21} med glidende gennemsnit ved båndmatrixmetoden siges at have fungeret tilfredsstillende i det foreliggende tilfælde.

Vi vil i det følgende se på udviklingen

af m_x^{12} og m_x^{21} for hvert af de to køn gennem perioden 1972-79.

Fig. 4.2 m_x^{12} for mænd, alder 16...74 år, 1972/73...1978/79

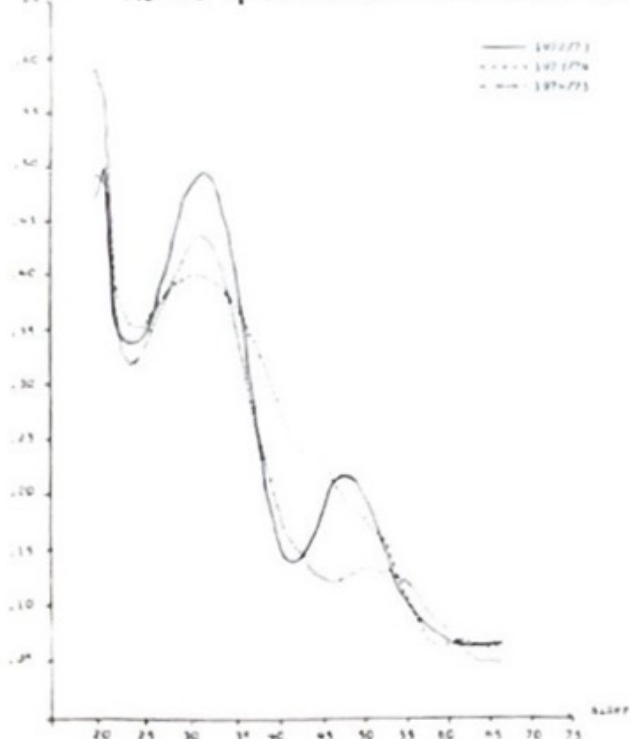
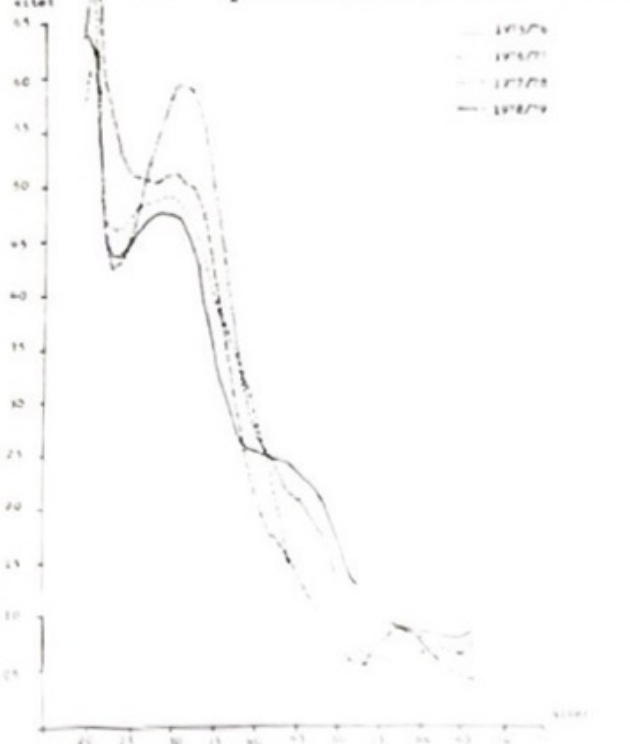

Fig. 4.3 m_x^{12} for mænd, alder 16...74 år, 1975/76...1978/79

For mænd ses af fig. 4.2 - 4.3, at der for tilgangsintensiteten m_x^{12} gennem perioden 1975/76,...,1978/79 i forhold til hele den foregående periode er sket en kraftig niveauforskydning op efter for ca. alder 21,...,40 år. Den karakteristiske bølgetop

for personer i slutningen af tyverne eller i begyndelsen af trediverne går igen i samtlige kurver. Dette fænomen tilskrives sædvanligvis tilgang af langvarigt uddannede personer. Det globale forløb er ikke overraskende en faldende kurve.

Fig. 4.4 m_x^{12} for kvinder, alder 16...74 år, 1972/73...1978/79

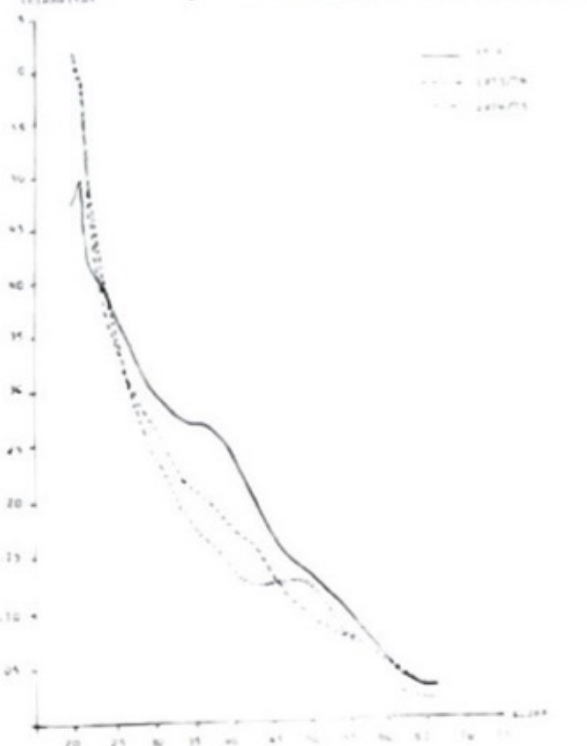
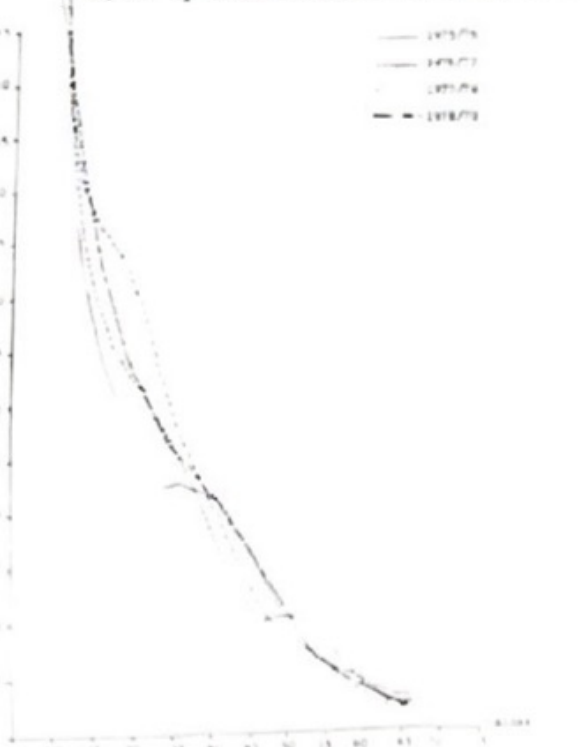

Fig. 4.5 m_x^{12} for kvinder, alder 16...74 år, 1975/76...1978/79

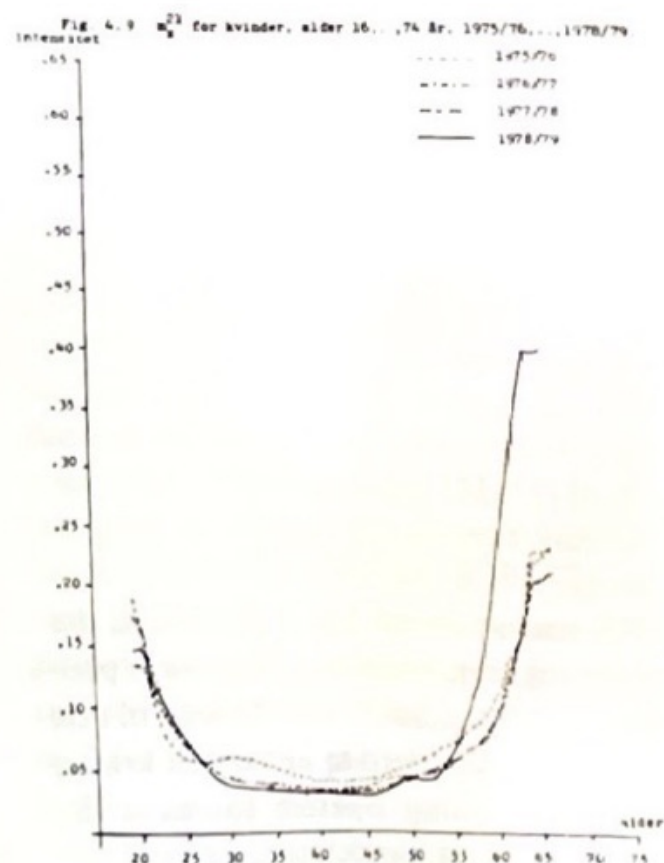
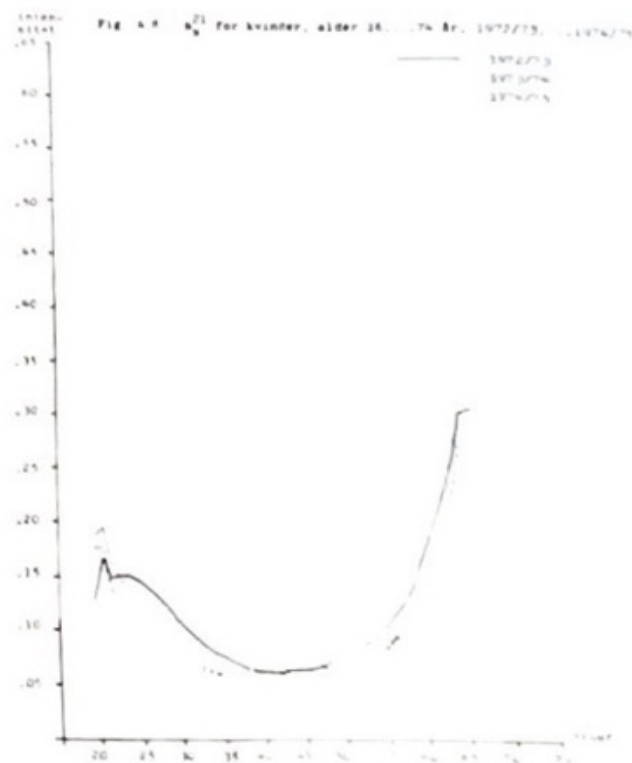
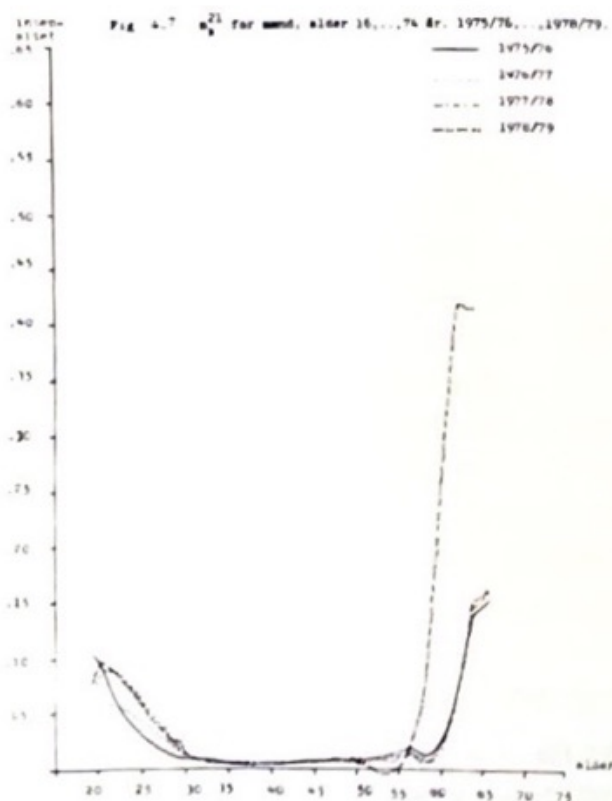
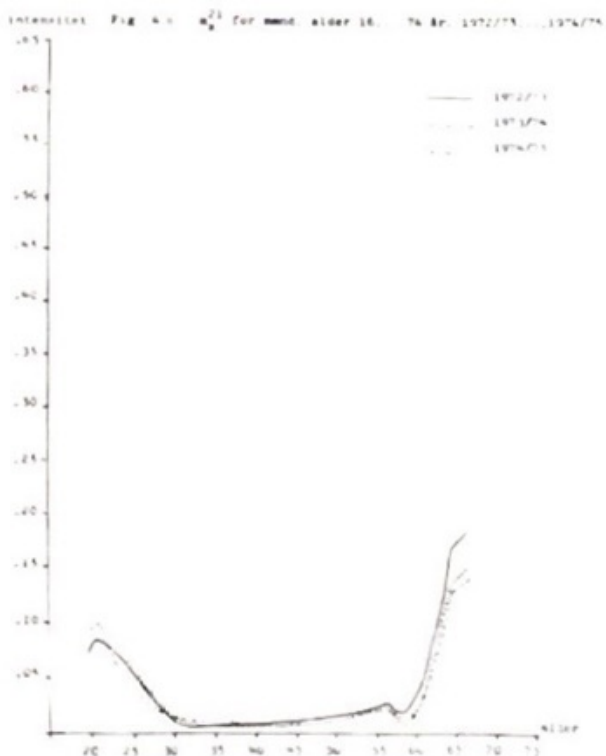
Af fig. 4.4 - 4.5 fremgår, at der er sket en voldsom stigning i m_x^{12} for kvinder

gennem perioden 1972-1979. Det traditionelle mønster med en stigning i tilgangssintensiteten i alder ca. 35,...,40 år (d.v.s. en bølgebevægelse), efter at børnene er vokset til, er ikke længere til stede ved udgangen af 1970'erne.

Mønstret for de to køns tilgang til arbejdsstyrken er meget forskelligt. Til-

gangsintensiteten udgør en jævnt faldende kurve for kvinder og en mere bølget for mænd.

Kurverne for afgangssintensitet m_x^{21} udviser for begge køn et U-formet forløb (fig. 4.6 - 4.9).

Af fig. 4.6 - 4.7 fremgår, at m_x^{21} er faldet i perioden 1972/73,...,1977/78 for mænd i alder 40 år og derover. Perioden 1978/79 er karakteriseret ved en meget voldsom stigning i m_x^{21} for alder 58 år og derover.

For kvinder ses af fig. 4.8 - 4.9, at m_x^{21} er faldet i perioden 1972-1978, især i løbet af perioden 1972/73,...,1976/77. Ligesom for mænd stiger m_x^{21} voldsomt for kvinder i alderen ca. 58 år og derover i perioden 1978/79.

For hele perioden 1972-1979 ligger m_x^{21} for kvinder på et langt højere niveau end for mænd. Denne niveauforskel er dog blevet formindsket i løbet af perioden, eftersom m_x^{21} for kvinder er faldet relativt mest.

Sammenholdes m_x^{12} og m_x^{21} finder vi for begge køn, at alder 19,...,21 år er karakteriseret ved nogle forholdsvis høje værdier af både m_x^{12} og m_x^{21} , hvilket ty-

der på en livlig strøm ind og ud af arbejdsstyrken i disse unge aldre.

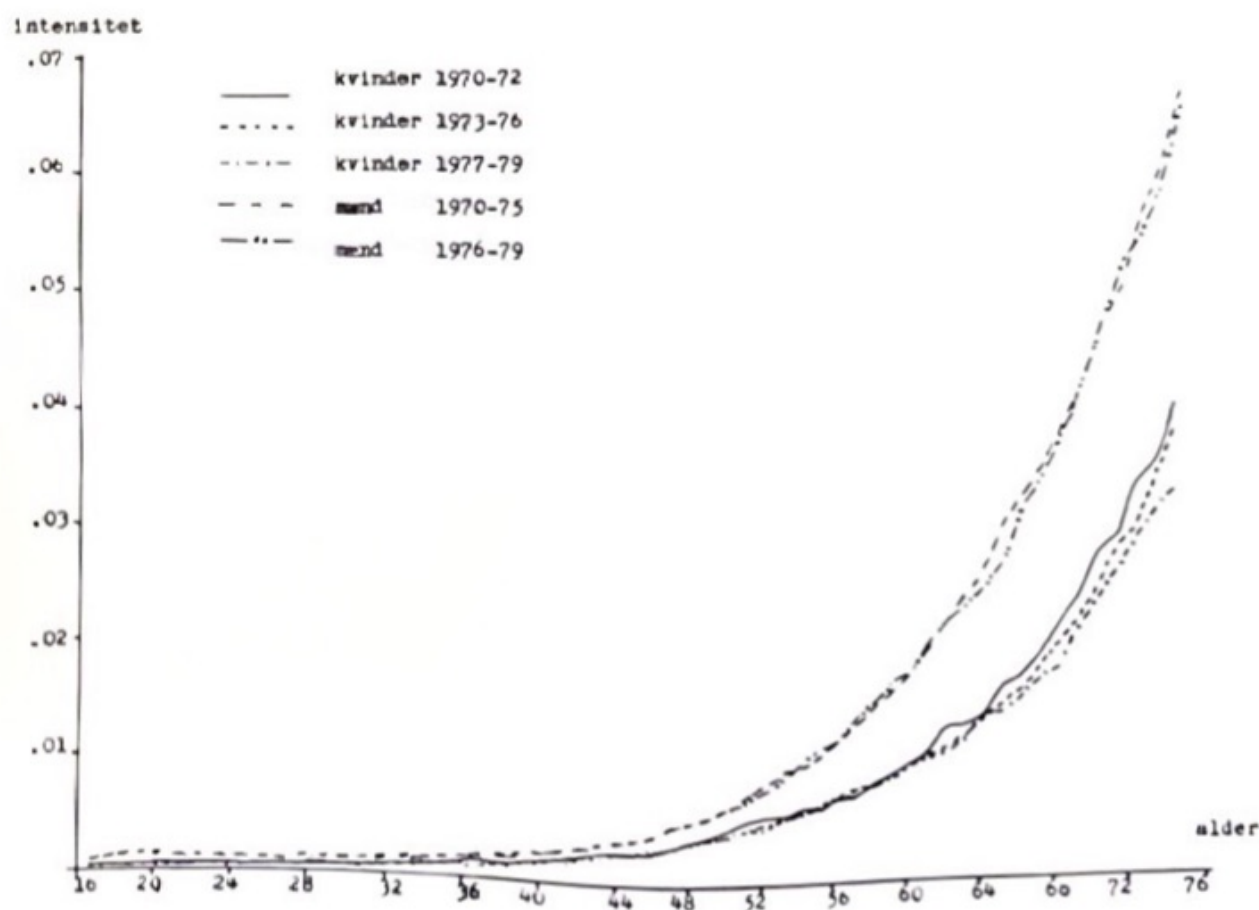
5. Dødeligheden

Som omtalt i indledningen og i afsnit 2 indgår dødeligheden i den anvendte model til beregning af erhvervsoverlevelseshavler. I det følgende vil vi derfor kort se på udviklingen i dødsintensiteten for erhvervsaktive og erhvervsinaktive personer under ét.

I Strandmark (1982) er undersøgt dødeligheden for hele aldersintervallet (1, 88) år gennem 1970'erne. Her vil vi fortrinsvis omtale dødeligheden for de erhvervsaktive aldre (16, 74) år i samme tidsrum.

Formålet med analysen er at undersøge, om der vil kunne laves fællesestimater af dødsintensiteten for to eller flere påfølgende kalenderår i stedet for blot ét enkelt kalenderår. Er dette muligt, vil den

Fig. 5.1 Fællesestimat af dødsintensitet for mænd og for kvinder, alder 16,...,74 år.

statistiske usikkerhed på dødsraten kunne reduceres.

Datagrundlaget for estimation af dødsintensiteten er officiel statistik opgjort på kalenderårsbasis for alle dødsårsager under ét. Strategien i undersøgelsen består i sammenligning af figurer af dødsintensiteten for de enkelte kalenderår 1970-79. De grafiske sammenligninger understøttes med et simultant test baseret på den asymptotiske normalfordeling.

Fig. 5.1 viser fællesestimater af dødsintensiteterne for hvert køn i alderen (16, 74) år. Der kan ikke siges at være tale om noget egentligt fald i mændenes dødelighed i løbet af 1970'erne, men snarere om et ændret forløb for visse aldre. Mændenes dødelighed ses overalt at ligge på et højere niveau end kvindernes. For alder 60 år og derover er kvindernes dødelighed tydeligvis faldet.

Sluttelig vil vi blot nævne, at mænde-

nes dødelighed for alder (1, 15) år er højere end kvindernes, og at begge køns dødelighed udviser et fald gennem 1970'erne for disse aldre. Mændenes ældredødelighed i alder (75, 88) år ligger ligeledes på et højere niveau end kvindernes, hvis ældredødelighed er faldet i løbet af 1970'erne.

6. Erhvervsoverlevelsestavler

I det følgende fremlægges beregningsresultaterne m.h.t. erhvervsoverlevelsestavler på kalendertidsbasis for hvert af de to køn i perioden 1972-79. Tavlerne vedrører aldersintervallet 16-74 år. Estimerne af til- og afgangsrater samt af dødsintensiteten er anvendt som inddata til et edb-program implementeret af Hans Oluf Hansen, Københavns Universitet. En brugervejledning er udarbejdet af Hansen (1982). Af uddata vil vi i det følgende

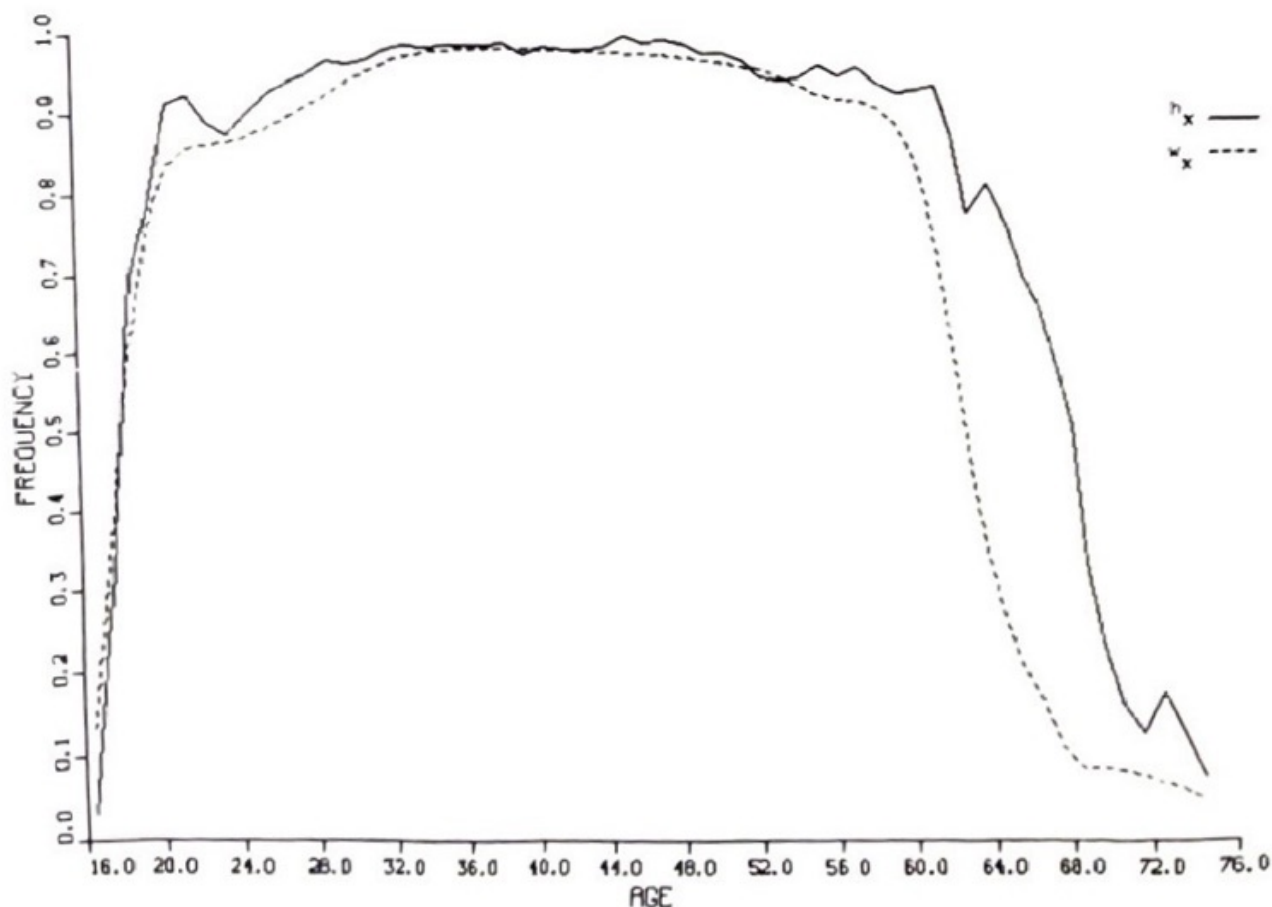

Fig. 6.1 Observeret og forventet erhvervsfrekvens (hhv. h_x og w_x) for mænd, 1978/79.

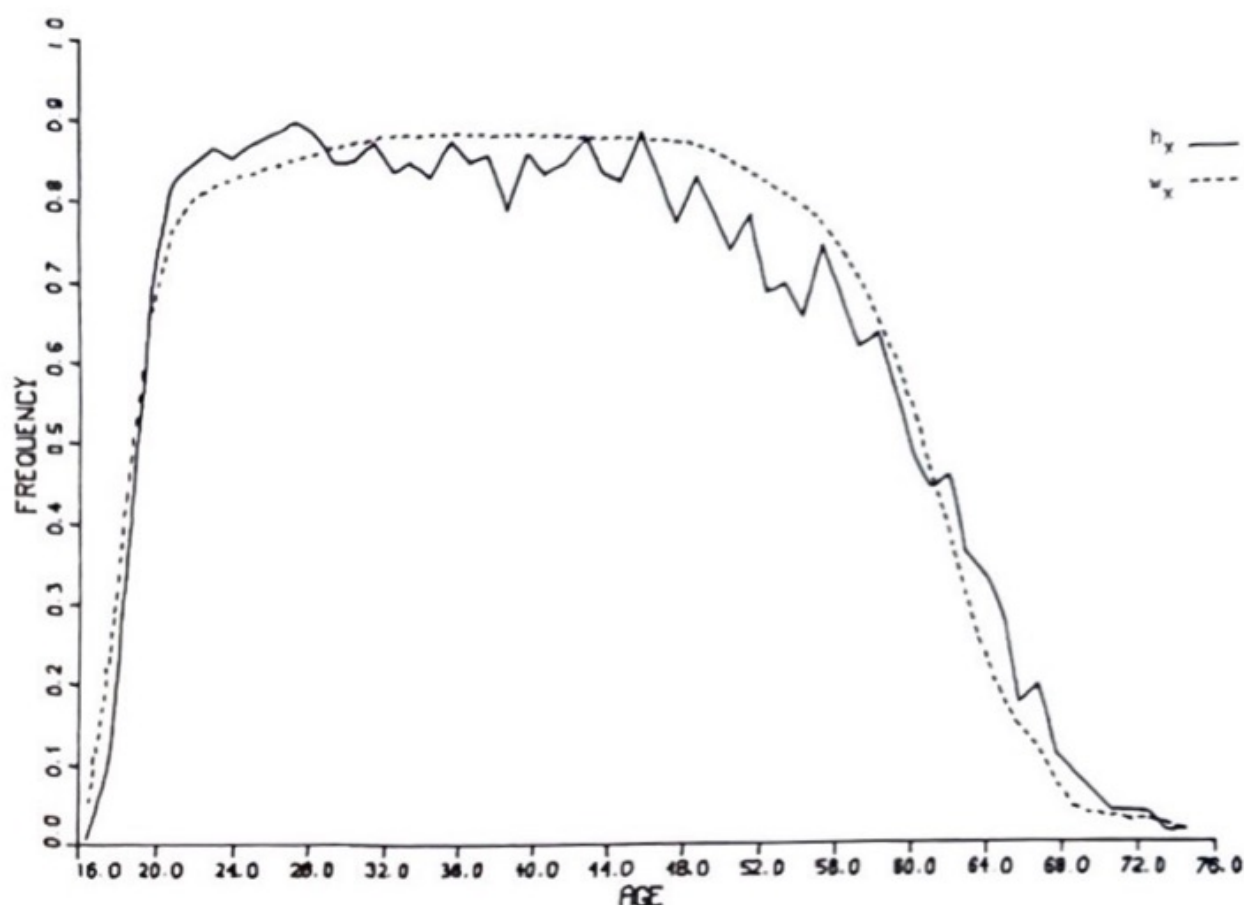

Fig. 6.2 Observeret og forventet erhvervsfrekvens (hhv. h_x og w_x) for kvinder, 1978/79.

koncentrere os om erhvervsfrekvensen og middellopholdstiderne.

Lad $w(x)$ betegne sandsynligheden for, at en person er i arbejdsstyrken til eksakt alder x . Estimatet w_x kan da fortolkes som et skøn over den forventede erhvervs-

frekvens. Heroverfor står den observerede (empiriske) erhvervsfrekvens h_x , der angiver, hvor stor en del af hele befolkningen i alder x der er i arbejdsstyrken.

Tegnes h_x og w_x i samme koordinatsystem, kan man få et indtryk af, i hvilken retning arbejdsstyrken vil bevæge sig fremover under indtryk af det givne intensitetsregime. Er således w_x mindre (større) end h_x for et givet aldersinterval, kan der alt andet lige forventes en mindre (større) andel i arbejdsstyrken for disse aldre.

Et eksempel herpå er givet i fig. 6.1, hvoraf det bl.a. fremgår, at der fra 1978/79 kan forventes en langt mindre andel mænd i arbejdsstyrken for alder 52 år og derover. Fig. 6.2 viser situationen for kvinder.

Af illustrativ interesse er den forventede tid tilbragt udenfor, hhv. i arbejdsstyrken, op til alder 75 år for en x -årig

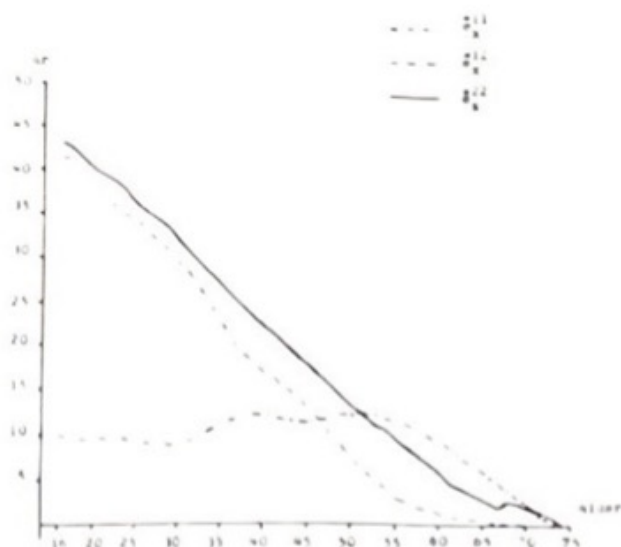

Fig. 6.3 z_x^{11} , z_x^{12} og z_x^{22} for mænd, 1972/73

person. Hvor lang tid kan for eksempel en 20-årig person, der er i arbejdsstyrken, forventes at tilbringe i arbejdsstyrken inden alder 75 år?

I fig. 6.3 er vist opholdstiderne e_x^{11} , e_x^{12} og e_x^{22} for mænd 1972/73. Opholdstiden e_x^{11} er den forventede tid tilbragt udenfor arbejdsstyrken op til alder 75 år for en person, der er udenfor arbejdsstyrken som x-årig; e_x^{12} er den forventede tid tilbragt i arbejdsstyrken inden alder 75 år for en x-årig person, der er udenfor arbejdsstyrken; e_x^{22} er den forventede tid tilbragt i arbejdsstyrken inden alder 75 år for et x-årigt medlem af arbejdsstyrken. Af fig. 6.3 ses bl.a., at der for alder 16,...,30 år er ringe forskel mellem e_x^{12} og e_x^{22} . Det vil sige, at det for den forventede tid tilbragt i arbejdsstyrken op til alder 75 år er af mindre betydning, hvorvidt mændene i alder 16,...,30 år er i eller udenfor arbejdsstyrken. Helt op til alder 65 år er e_x^{12} af en vis størrelsesorden, d.v.s. selv en 65-årig mand, der er udenfor arbejdsstyrken, vil kunne forventes at tilbringe nogen tid i arbejdsstyrken. På grundlag af intensitetsestimaterne for 1972/73 kan en mand, der er udenfor arbejdsstyrken, helt op til alder 47 år forvente flere år i arbejdsstyrken end udenfor (skæringspunktet mellem e_x^{12} og e_x^{11} . Denne alder falder til 39 år i 1978/79. For kvinder ligger skæringspunktet mellem alder 27 og 36 år.

Det kan nævnes, at hvis en mand er i arbejdsstyrken, er hans forventede tid til-

bragt i arbejdsstyrken steget i løbet af perioden 1972-77, men faldet i 1978/79. Er han derimod udenfor arbejdsstyrken, er hans forventede tid tilbragt i arbejdsstyrken kun steget i 1977/78 i forhold til 1972/73, hvis han er under 40 år, og hans forventede tid tilbragt i arbejdsstyrken faldet meget i 1978/79 sammenlignet med 1972/73.

Opholdstiden e_x^{12} udviser en meget forskellig udvikling for de to køn gennem perioden. For både mænd og kvinder ændres e_x^{12} næsten ikke mellem 1972/73 og 1974/75, men stiger i 1975/76. For mænd falder e_x^{12} i perioden 1975/79, især mellem 1977/78 og 1978/79. Mellem 1975/76 og 1977/78 stiger e_x^{12} for kvinder, og faldet i 1978/79 er kun svagt. Sammenlignes 1972 og 1979, er e_x^{12} faldet meget for mænd, men steget en del indtil alder 40 år for kvinder.

Opholdstiden e_x^{22} har stort set udviklet sig ens for de to køn; dog er stigningen i løbet af perioden 1972-78 langt større for kvinder.

I tabel 1 er givet værdier af e_{16}^{22} for mænd og kvinder. Vi bemærker den voldsomme reduktion i e_{16}^{22} for mænd i 1978/79 samt den store stigning for kvinder gennem perioden 1972-78 efterfulgt af et svagt fald i 1979.

7. Forsøg på forklaring af den observerede udvikling

Vi vil i det følgende kort omtale mulige

Tabel 1
 e_{16}^{22} for mænd og kvinder, 1972-79

	Periode						
	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79
	år						
mænd	43.08	43.64	43.17	44.61	44.08	44.45	40.92
kvinder	32.51	32.96	32.53	35.37	37.19	37.08	36.62

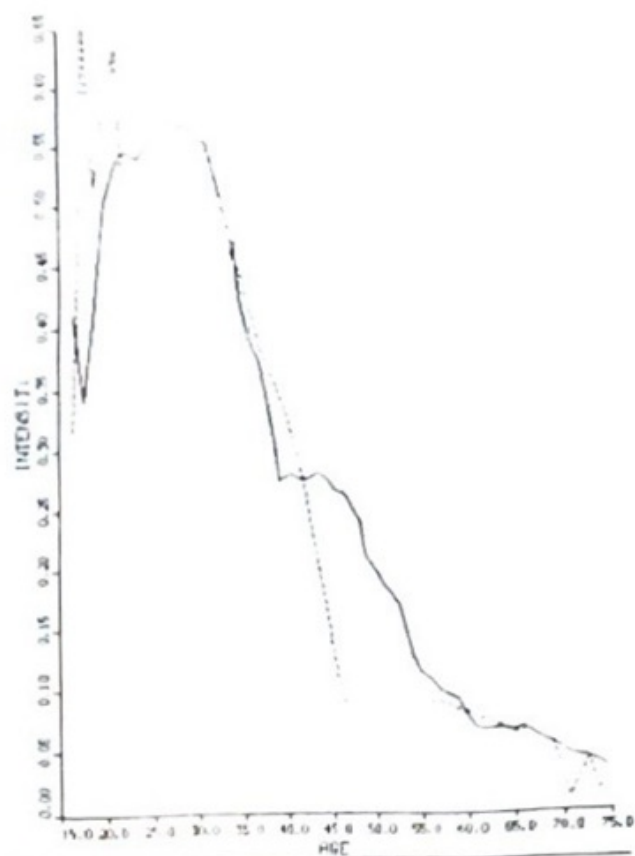

Fig. 8.1 ^{12}C for mænd, USA og Danmark, 1977.
DK ----
USA —

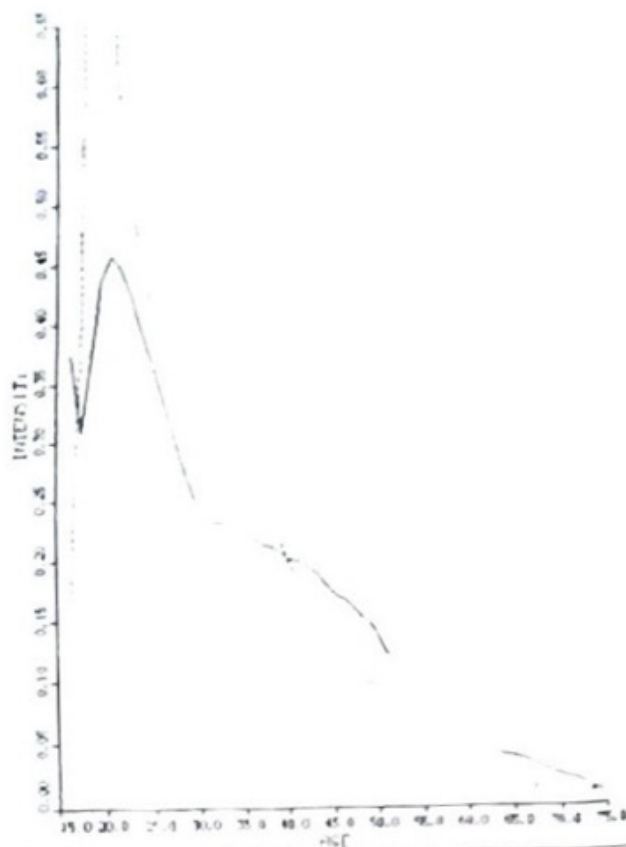

Fig. 8.3 ^{12}C for kvinder, USA og Danmark, 1977
DK ----
USA —

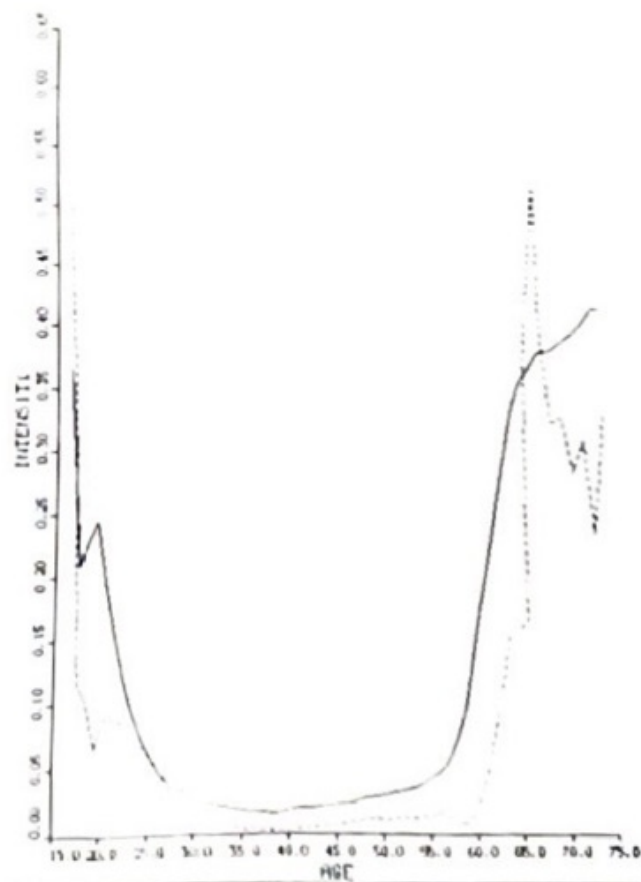

Fig. 8.2 ^{21}C for mænd, USA og Danmark, 1977.
DK ----
USA —

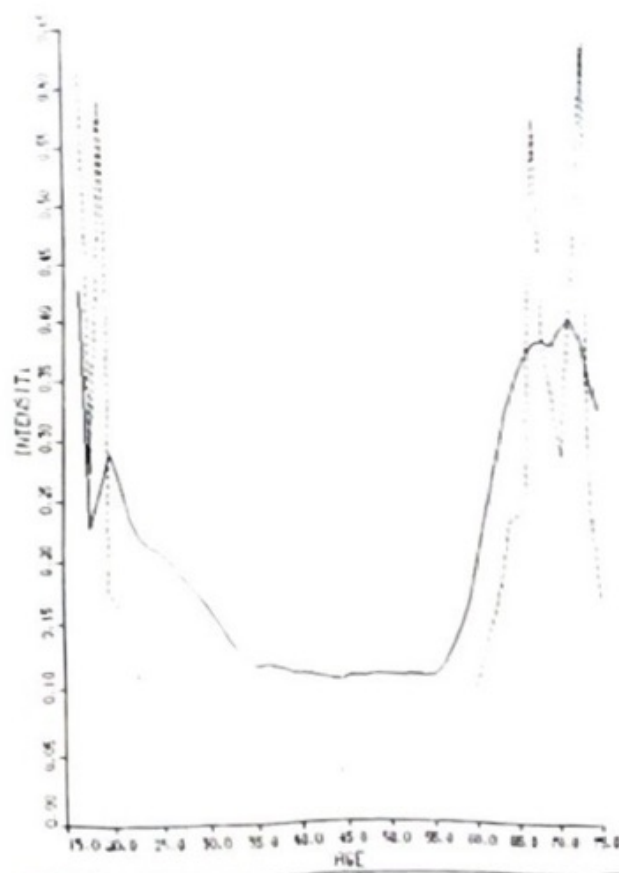

Fig. 8.4 ^{21}C for kvinder, USA og Danmark, 1977
DK ----
USA —

forklaringer på den observerede udvikling i til- og afgangssintensiteterne.

Stigningen i tilgangssintensiteten og faldet i afgangssintensiteten for kvinder er antagelig begrundet i forhold som det faldende fødselstal; holdningsændringer til børnepasning; en mere positiv indstilling til kvinders udearbejde; den generelle forbrugsudvidelse, der ofte nødvendiggør to indtægter; og et øget udbud af deltidstil-linger. En væsentlig del af forklaringen på den stigende erhvervsdeltagelse for kvinder kan være det stigende uddannelsesniveau. Der kan bl.a. påvises en stigning i andelen af kvinder for erhvervsud-dannelsernes vedkommende.

Den kraftige stigning i afgangssintensi-teten for både mænd og kvinder i 1978/79 skyldes sikkert efterlønnens indførelse pr. 1. januar 1979. Efterlønsordningen blev

som bekendt en kvantitativ succes. Vedr. en mere detaljeret diskussion henvises til Strandmark (1982) og de der anførte refe-rencer.

8. Sammenligning af erhvervs-overlevelsestavle for Danmark og USA, 1977

I dette afsnit vil vi foretage en sammenlig-ning af en erhvervs-overlevelsestavle for USA og Danmark, 1977. Fig. 8.1 og 8.2 viser hhv. til- og afgangsrater for USA og Danmark for mænd. Vi ser, at mobilite-ten i forhold til arbejdsstyrken er størst i USA, hvor tilbagetrækningen fra arbejds-styrken tillige begynder i en tidligere al-der. For kvinder fremgår af fig. 8.3 - 8.4, at m_x^{21} ligger på et langt højere niveau for USA, og at m_x^{12} er mindre for alder

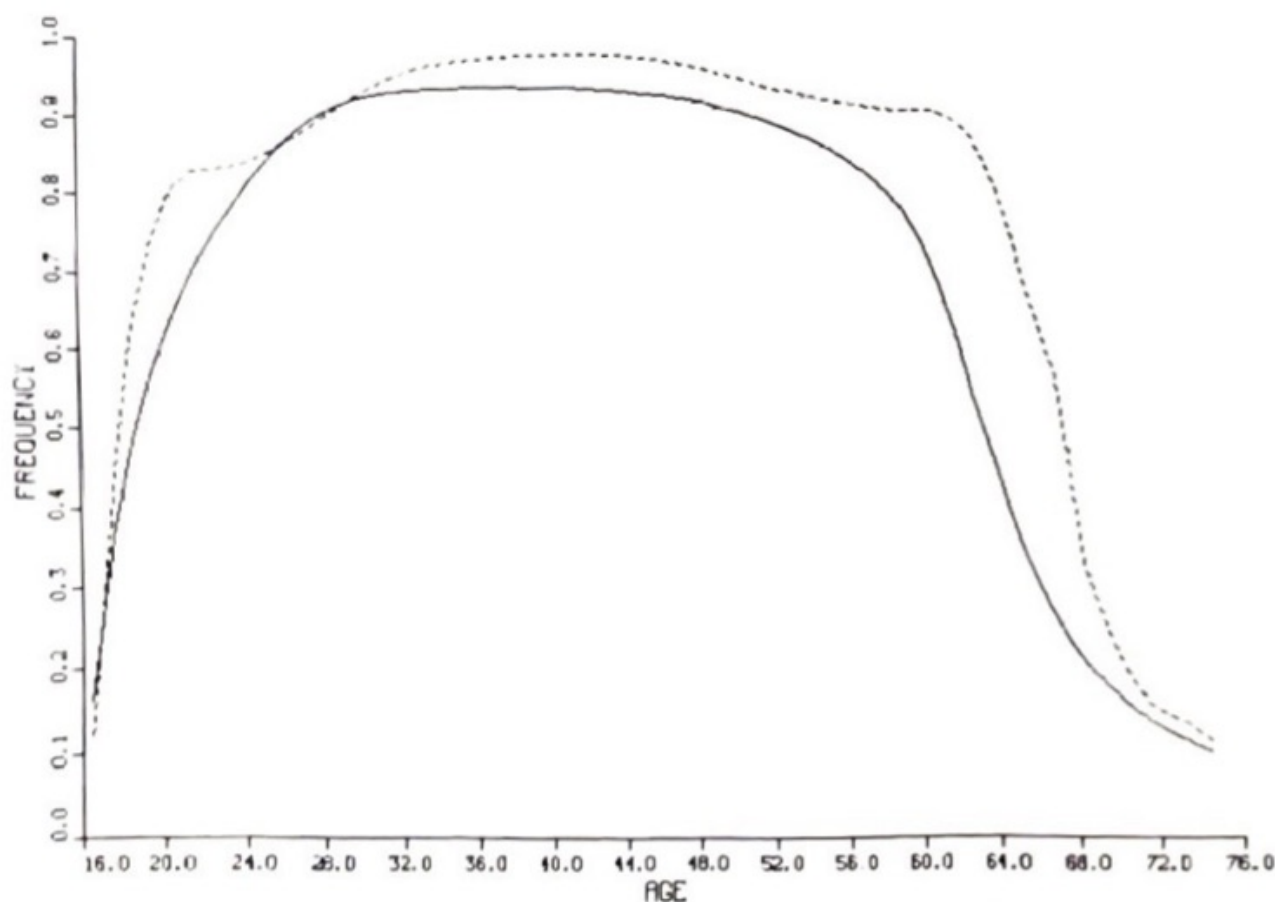

Fig. 8.5 w_x for mænd, USA og Danmark, 1977.
DK ----, USA —

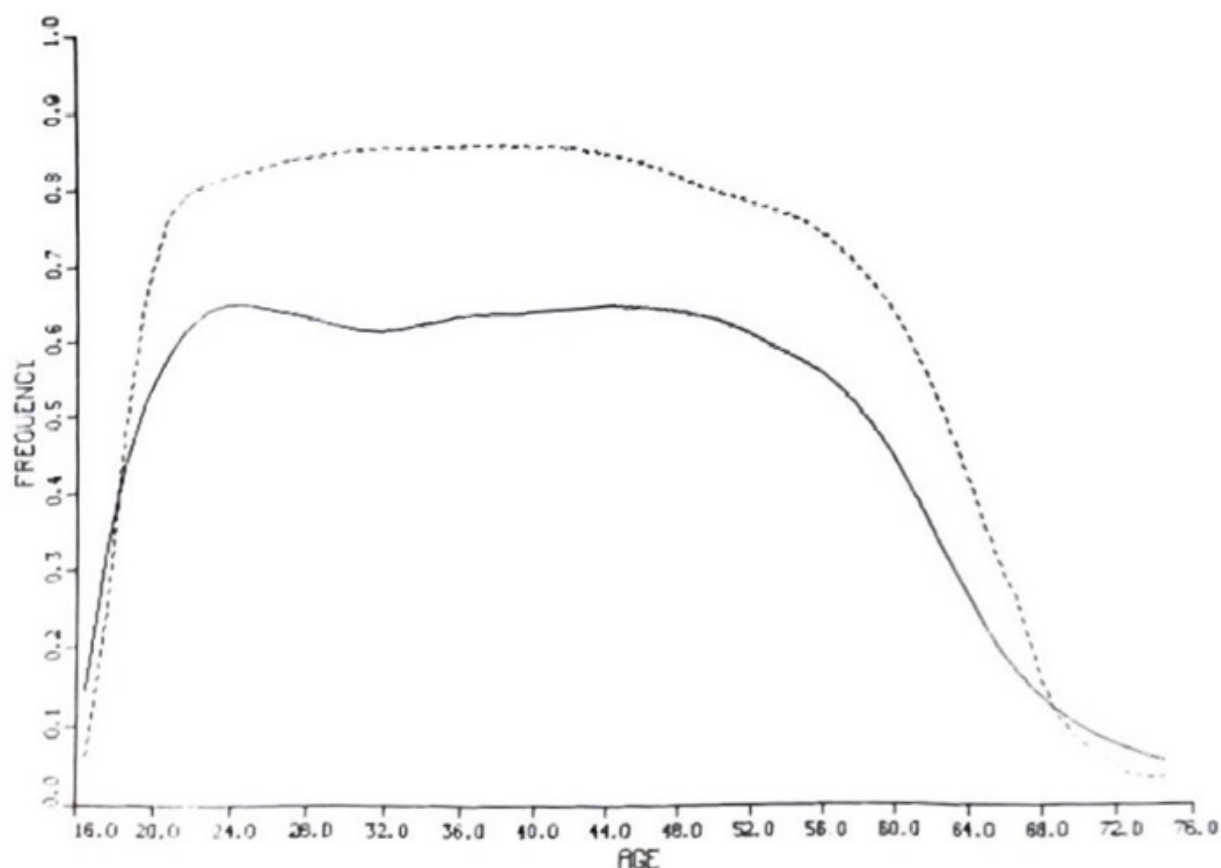

Fig 8. 6 w_x for kvinder, USA og Danmark, 1977.
DK ----, USA —

16,...,40 år. Dette kunne tyde på, at en del kvinder i USA midlertidigt udtræder af arbejdsstyrken, f.eks. mens børnene er mindre. Selve erhvervsdeltagelsen blandt amerikanske kvinder er mindre end i Danmark, idet m_x^{12} ligger på et lavere og m_x^{21} på et højere niveau.

Disse forhold afspejler sig i w_x , som er vist i fig. 8.5 - 8.6. Bemærk at w_x for mænd er lavere i USA, specielt ses den tidlige tilbagetrækning at gøre sig gældende. For kvinder er w_x langt lavere for USA og endda langt under niveauet for Danmark i 1972/73. Den skønnede erhvervsdeltagelse w_x for USA har desuden den karakteristiske bimodale form, som tidligere også kendetegnede erhvervsdeltagelsen i Danmark. Endvidere er forskellen mellem mænds og kvinders erhvervsdeltagelse større i USA end i Danmark.

Endelig er i fig. 8.7 - 8.8. tegnet m_x^{13} for USA og Danmark. Heraf fremgår, at dødeligheden er større for mænd i USA i alder 16,...,69 år end i Danmark. Derimod er dødeligheden næsten ens for kvinder i de to lande.

Klarlægning af mulige årsager til de konstaterede forskelle mellem USA og Danmark vil kræve intensiveret forskning i begge samfund.

Afslutning

Vi har i det foregående anvendt en Markov-model til estimation af kalendertidsbaserede erhvervsoverlevelsestabler for den danske arbejdsstyrke i perioden 1972-79.

De videre perspektiver for anvendelse af denne modelklasse til analyse af ar-

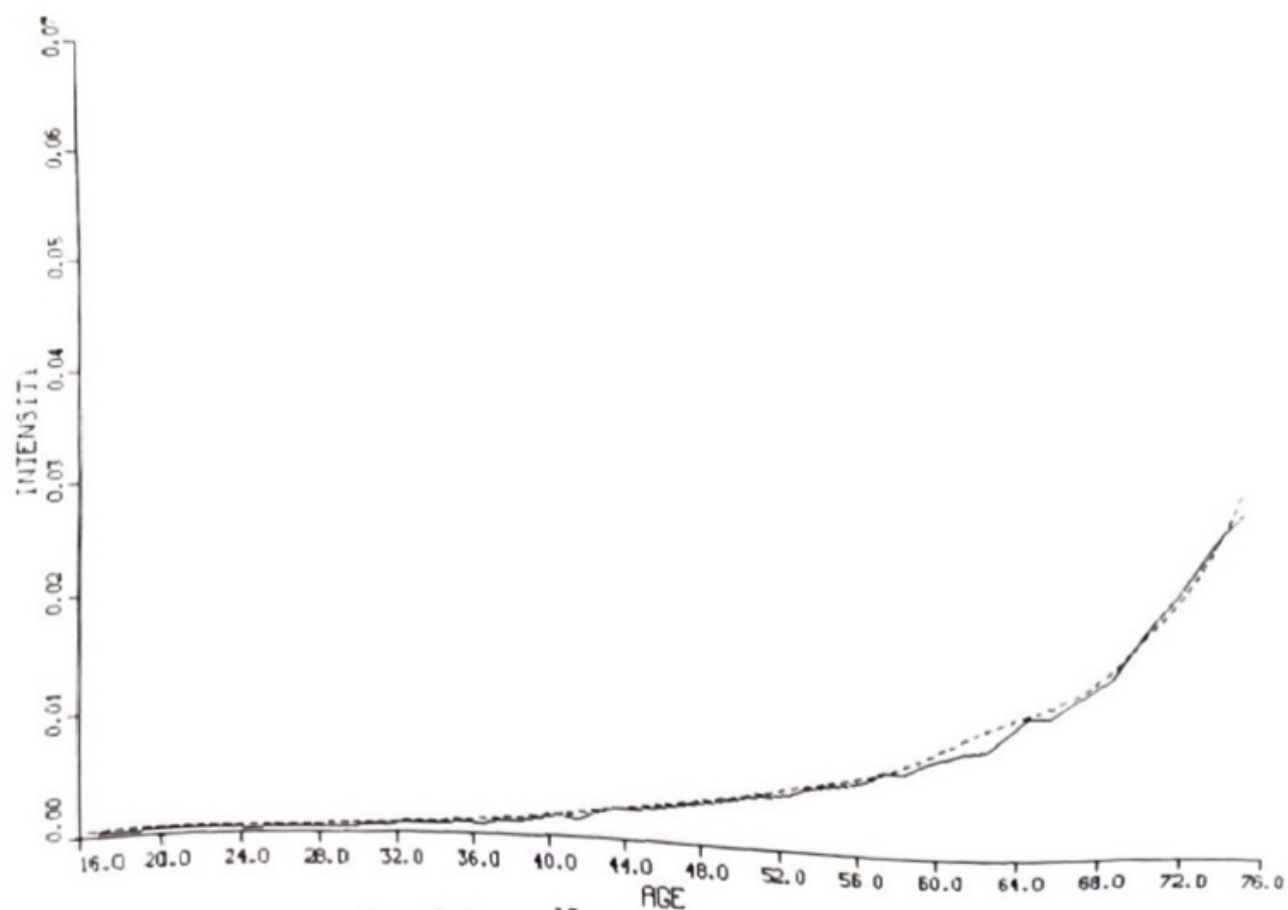

Fig. 8.8 ^{13}X for kvinder, USA og Danmark, 1977.
USA ----, DK —

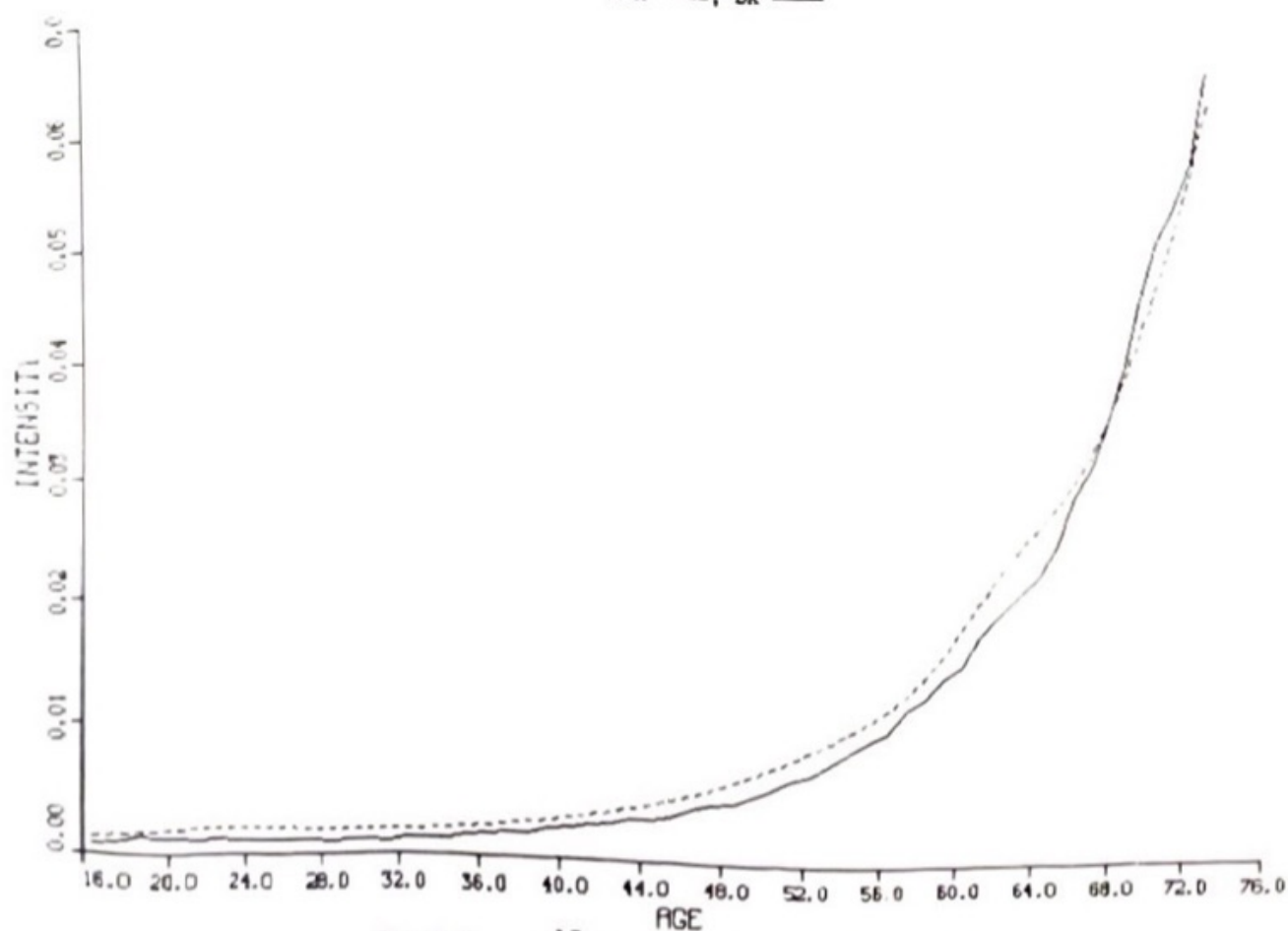

Fig 8.7 ^{13}X for mænd, USA og Danmark, 1977.
USA ----, DK —

bejdsstyrkens bevægelser og mobiliteten på arbejdsmarkedet er mangfoldige. Ved etableringen af den registerbaserede beskæftigelsesstatistik skulle der være åbnet mulighed for et bedre og sikrere datagrundlag for undersøgelser på disse områder.

Ud fra den foreliggende statistik vedr. bruttoforskydninger i forhold til arbejdsstyrken og eksisterende undersøgelser er det ikke muligt at give fyldestgørende forklaringer på den iagttagne udvikling vedr. de to køns tilknytning til arbejdsmarkedet gennem 1970'erne.

Litteraturhenvisninger

- Hansen, Hans Oluf (1984). Construction of Life Tables for the Three State Markov Chain. Institute of Statistics. University of Copenhagen.
- Hansen, Hans Oluf (1982). Undervisningsnoter i demografi (foreløbig udgave). Statistisk Institut. Københavns Universitet.
- Hoem, Jan M. and Fong, Monica S. (1976). A Markov Chain Model of working Life Tables. Report No. 1. A new method for the construction of tables of working life. Working Paper No. 2. Laboratory of Actuarial Mathematics. University of Copenhagen.
- Hoem, Jan M. (1977). A Markov Chain Model of Working Life Tables. Scandinavian Actuarial Journal 1977, No. 1: 1-20.
- Hoem, Jan M. and Funck Jensen, Ulla (1982). Multistate life table methodology: A probabilist critique. Publiceret i K.C. Land og A. Rogers (udg.), Multidimensional Mathematical Demography, pp. 155-264. New York etc.: Academic Press.
- Linnemann, Per U.K. (1980). A Band Matrix Solution of the Problem of the Tails in moving average graduation. Working Paper No. 3. Laboratory of Actuarial Mathematics. University of Copenhagen.
- Strandmark, Lisbeth (1982). Den danske arbejdsstyrkes bevægelser på årsbasis 1972-79 belyst ved hjælp af erhvervsoverlevelsestavler. Stor opgave ved det statsvidenskabelige studium, oktober 1982. Økonomisk Institut. Københavns Universitet.
- Sverdrup, Erling (1965). Estimates and Test procedures in connection with Stochastic Models for Death, Recoveries and Transfers between different States of Health. Skandinavisk Aktuarietidsskrift 46.

Modtagne bøger

- Borre, Ole, m.fl. Efter vælgerskredet, Politica, 1983.
- Brink, Helge, Statsbankerot? Aalborg Universitetscenter, 1983.
- Fink, Hans, m.fl. Social ulighed, Systime, 1983.
- Haue, Harry, Jørgen Olsen, Jørn Aarup-Kristensen, Det gamle Danmark, 800-1890, Munksgaard, 1983.
- Holbech, Peter, Erik Strøjer Madsen og Morten Hattesen, STINE, Simulation. Til indlæring af nationaløkonomi med EDB, systime, 1983.
- Kolte, Lars, Det danske valutamarked, Nyt Nordisk Forlag, 1983.
- Kristensen, Per Hull og Jørn Levinsen, The small country squeeze, Forlaget for samfundsøkonomi og planlægning, 1983.
- Kristensen, Per Hull og R. Stankiewicz (red.), Technological Policy and industrial development in Scandinavia, Malmö 1982.
- Liebetrau, Henrik, Dansk socialpolitik 1974-82, Socialistiske Økonomers forlag, 1983.
- Munck, Johan og Jan Vilgeus, Vapenlagen med kommentarer, Stockholm, 1983.
- Nørgaard Madsen, Ole, Planlægning i offentlig forvaltning, Politica, 1983.
- OECD, Yugoslavia, 1983.
- OECD, New Zealand, 1983.
- OECD, Germany, 1983.
- OECD, Canada, 1983.
- OECD, Activities of OECD in 1982, 1983.
- Pedersen, Robert, Fra neutralitet til engagement, Chr. Erichsen's forlag, 1982.
- Pedersen, Poul Engberg, The United Nations and Political Intervention in International Economic Processes, CDR research report no. 1.
- Södersten, Jan og Th. Lindberg, Skatt på bolagskapital, Industriens Utrædningsinstitut, 1983.
- Sundbo, Jon, Informatik og plansamfund, Akademisk forlag 1983.
- Thune Christian og Nikolaj Petersen, (red.), Dansk Udenrigspolitisk Årbog, 1982, 1983.
- Vestergaard Jacobsen, Jørgen og Poul Risager, Arbejdsmarkedssystemet i Danmark, systime, 1983.
- Ysander, Bengt-Christer og Richard Murray, Kontrollen av kommunerne, Industriens utrædningsinstitut, 1983.
- Ørstrøm Møller, J., Fremtidens udfordring, Akademisk forlag, 1983.

Register til årgang 1983

Artikler

	Nummer	Side
<i>Andersen, Bent Rold</i> : Den danske velfærdsstat - vækst og krise	1	24
<i>Andersen, Jørgen Goul</i> : Partierne og klasserne - forskydninger i 1970'erne	4	274
<i>Bjørklund, Tor</i> : Det Norske Fremskrittspartiet i lys av det Danske	4	309
<i>Christoffersen, Henrik og Bjarne Hastrup</i> : Grundtræk i den skandinaviske model	1	3
<i>Christensen, Bent</i> : Offentligt ansattes medbestemmelse og nogle forestillinger om forvaltningens stilling i samfundet	2	98
<i>Fuchs, Michael</i> : Energipriser og energitakster	3	223
<i>Gunst, Jens</i> : Kriseteknologi - teknologikriser	2	157
<i>Gørtz, Erik</i> : Planlægningsproblemer i dansk energipolitik	3	194
<i>Hefting, Tom og Søren Bo Nielsen</i> : Makroøkonomiske effekter af olieprischok	3	203
<i>Jacobsen, Per</i> : Medarbejderindflydelse og det arbejdsretslige system	2	122
<i>Johansen, Lars Nørby</i> : Akademisk armod og lægeligt hovmod	1	46
<i>Larsen, Jens</i> : Storebæltsbroen endnu en gang	1	82
<i>Laursen, Karsten</i> : Energi og udviklingslande	3	243
<i>Mortensen, Jørgen Birk</i> : Samfundsøkonomi og projektvurdering på energiområdet	3	215
<i>Mørch, Frede</i> : Litteratur om de nordiske velfærdsstater	1	58
<i>Olesen Larsen, Peder</i> : Medindflydelse på universiteterne, forbillede eller problembarn	2	107
<i>Olsen, Erling</i> : Den disciplinerede Keynes	1	34
<i>Pedersen, Ole Karup</i> : Socialistisk Internationale, Socialdemokratiet og dansk udenrigspolitik	4	301
<i>Pedersen, Peder J.</i> : Dynamiske processer på arbejdsmarkedet	2	170
<i>Smith, Bo</i> : Medarbejderindflydelse og teknologiaftaler	2	132
<i>Strandmark, Lisbeth</i> : Den danske arbejdsstyrkes bevægelser på årsbasis 1972-79 belyst ved hjælp af overlevelsestavler	4	322
<i>Svensson, Palle</i> : Politikerne og krisen	4	287
<i>Sørensen, Henning</i> : Valg af indkomstbegreb i fordelingspolitiske analyser	1	64
<i>Thestrup Pedersen, Johs.</i> : Aspekter af de politiske værdier i Danmark og deres betydning for dansk politik	2	166
<i>Worre, Torben</i> : Vælgeradfærd 1971-1981	4	263

Boganmeldelser:

<i>Heurlin, Bertel</i> : SIPRI Yearbook 1983 og Strategic Survey 1982-83	3	256
<i>Paldam, Martin</i> : Henrik Mørkeberg og Anders Rosdahl (red.), Marked, statslig politik og velfærdsmæssige konsekvenser	3	249
<i>Paldam, Martin</i> : Per Vejrup Hansen, Lønforskelle, lønpolitik og beskæftigelse i 1970'erne	3	251
<i>Svensson, Palle</i> : John Logue, Socialism and Abundance. Radical Socialism in the Welfare State. A Study of the Danish Socialist People's Party	2	179
<i>Sørensen, Christen</i> : K. Kjersgaard og E. Damsgaard Hansen, Dansk økonomisk politik. Teori og erfaringer	3	253
<i>Sørensen, Christen</i> : J. Gunst, J.L. Olsen og J. Holdt, Skattepolitik	3	255

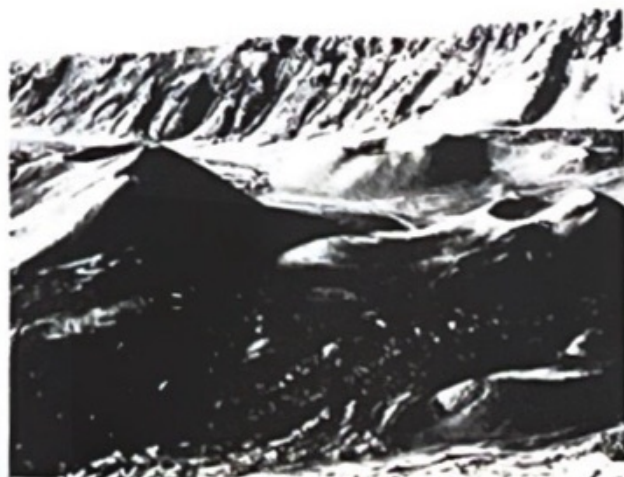

Penge til ferien

Få en Solskinskonto. Med ekstra rente og låneret. Valutaservice med kontanter og rejsechecks.

ARBEJDERNES LANDSBANK
- for familiens trivsel

212-2

En dag finder De os måske også her...

Selv, De mest stille og uforstyrrede økninger af verden kan en dag blive et skudsmål.

Måske vil De finde os her, på den lille ø i den lille havn, hvor vi har vores lille butik.

For os er det vigtigt at være et af de steder, hvor man kan få en god oplevelse.

Vi har en lille butik, hvor vi har vores lille butik.

HANDELSBANKEN

altid med i billedet